

ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ-કહાનજૈનશાસ્ત્રમાળા પુખ્ત-૧૭૯

ૐ

નમઃ શુદ્ધચિદ્રૂપાય ।

ભદ્રારક શ્રી જ્ઞાનભૂષણ વિરચિત

તત્ત્વજ્ઞાનતરંગિણી

: અનુવાદક :

પ્ર૦ શ્રી પ્રજલાલ ગિરધરલાલ શાહ

પ્રકાશક

શ્રી દિ૦ જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ,
સોનગઢ-364250 (સૌરાષ્ટ્ર)

કિંમત ૪=૦૦

પ્રથમાવૃત્તિ : પ્રત ૨૦૦૦

વીર નિ. સં. ૨૫૧૬ * વિ. સં. ૨૦૪૬ * ઇ. સ. ૧૯૮૯

અધ્યાત્મયુગપ્રવર્તક

પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીની

જન્મશતાબ્દીના મંગલ અવસરે

(વૈ. સુ. ૨, સં. ૨૦૪૫ થી વૈ. સુ. ૨, સ. ૨૦૪૬)

શ્રી હિં જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ,

સોનગઢ દ્વારા પ્રકાશિત

—૦૦૫૦૦—

—૦૦૫૦૦—

મુદ્રક

જ્ઞાનચંદ જૈન

કહાન મુદ્રણાલય, સોનગઢ-364 250

Thanks & Our Request

This shastra has been made available on the internet in loving memory of Late Damodardas Mulchandbhai Mehta (Vagher), who introduced the family to the real path of dharma as preached by Pujya Gurudev Shree Kanji Swami about 45 years ago.

Our request to you:

- 1) Great care has been taken to ensure this electronic version of [TattvaGnaanTarangini](#) is a faithful copy of the paper version. However if you find any errors please inform us on rajesh@AtmaDharma.com so that we can make this beautiful work even more accurate.
- 2) Keep checking the version number of the on-line shastra so that if corrections have been made you can replace your copy with the corrected one.

Version History

Version Number	Date	Changes
001	19 June 2007	First electronic version

❖ શ્રી સદ્ગુરુદેવ-સ્તુતિ ❖

(હરિગીત)

સંસારસાગર તારવા જિનવાણી છે નૌકા ભક્તી,
જ્ઞાની સુકાની મળ્યા વિના એ નાવ પણ તારે નહીં;
આ કાળમાં શુદ્ધાત્મજ્ઞાની સુકાની બહુ બહુ દાહ્યલો,
મુજ પુણ્યરાશિ ફળ્યો અહો! ગુરુકલ્હાન તું નાવિક મળ્યો.

(અનુષ્ટુપ)

અહો! ભક્ત ચિદાત્માના, સીમંધર-વીર-કુંદના!
બાહ્યાંતર વિભવો તારા, તારે નાવ મુમુક્ષુનાં.

(શિખરિણી)

સદા દષ્ટિ તારી વિમળ નિજ ચૈતન્ય નીરખે,
અને જ્ઞપ્તિમાંહી દરવ-ગુણ-પર્યાય વિલસે;
નિજલંબીભાવે પરિણતિ સ્વરૂપે જર્ઘ ભળે,
નિમિત્તો વહેવારો ચિદ્ધન વિષે કાંઈ ન મળે.

(શાર્દૂલવિકીરિત)

હૈયું 'સત સત, જ્ઞાન જ્ઞાન' ધબકે ને વજ્રવાણી છૂટે,
જે વજ્રે મુમુક્ષુ સર્વ ઝળકે; પરદ્રવ્ય નાતો તૂટે;
—રાગદ્વેષ રુચે ન, જંપ ન વળે ભાવેન્દ્રિયાં-અંશમાં,
ટંકોટકીર્ણ અકંપ જ્ઞાન મહિમા હૃદયે રહે સર્વદા.

(વસંતતિલકા)

નિત્યે સુધાઝરણ ચંદ્ર! તને નમું હું,
કરુણા અકારણ સમુદ્ર! તને નમું હું;
હે જ્ઞાનપોષક સુમેઘ! તને નમું હું,
આ દાસના જીવનશિલ્પી! તને નમું હું.

(સ્તવધરા)

ઊંડી ઊંડી, ઊંડથી સુખનિધિ સતના વાયુ નિત્યે વહંતી,
વાણી ચિન્મૂર્તિ! તારી ઉર-અનુભવના સૂક્ષ્મ ભાવે ભરેલી;
ભાવો ઊંડા વિચારી, અભિનવ મહિમા ચિત્તમાં લાવી લાવી,
ખોયેલું રત્ન પામું,—મનરથ મનનો; પૂરજો શક્તિશાળી!

—હિંમતલાલ જેઠાલાલ શાહ

● પરમોપકારી પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજી સ્વામી ●

* પ્રકાશકીય નિવેદન *

જન્મમરણમય દુઃખપ્રચુર ચતુર્ગતિ-પરિભ્રમણના અંતનો ઉપાય એકમાત્ર જિનેન્દ્રદેવપ્રણીત વીતરાગ ધર્મ છે. વીતરાગ ધર્મનું મૂળ, સ્વ-પરના અને સ્વભાવ-વિભાવના ભેદજ્ઞાન દ્વારા પ્રગટ થતું, સ્વાનુભૂતિપ્રધાન નિર્માણ સમ્યગ્દર્શન છે. તે પ્રાપ્ત કરવા માટે, વિપરીત-અભિનિવેશવિહીન-તત્ત્વજ્ઞાનહેતુક—જીવ આદિ નવ તત્ત્વોના યથાર્થ જ્ઞાનવડે ભેદજ્ઞાનના અભ્યાસ દ્વારા—નિજ-શુદ્ધાત્મજ્ઞાન અત્યંત આવશ્યક છે. સ્વાનુભવસ્યંદી તે પવિત્ર જ્ઞાનના આશ્રયભૂત શુદ્ધાત્મતત્ત્વનું અદ્ભુત સ્વરૂપ ભગવાન શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવે તેમનાં શ્રી સમયસાર આદિ અનેક પરમાગમોમાં દર્શાવ્યું છે. ઉત્તરવર્તી અનેક ગ્રંથકારોએ પણ, ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવનું અનુસરણ કરીને, તેનું—આત્મહિત માટે મૂળ પ્રયોજનભૂત શુદ્ધાત્મદ્રવ્યનું—નિરૂપણ પોતપોતાના ગ્રંથોમાં કર્યું છે. ભદ્રારક શ્રી જ્ઞાનભૂષણજીએ પણ આ ‘તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી’ નામના ગ્રંથમાં આત્મદ્રવ્યનું વર્ણન ‘શુદ્ધચિદ્રૂપ’ શબ્દથી ઘણું સુંદર કર્યું છે કે જેનો રુચિપૂર્વક સ્વાધ્યાય કરતાં, ‘શુદ્ધચિદ્રૂપ’ના અનુપમ મહિમાથી ભરપૂર એક મધુરા સંગીતનો અનુભવ થાય છે.

આ યુગમાં મુમુક્ષુજગતને ભવાંતકારી સમ્યગ્દર્શન અને સ્વાનુભૂતિનું તથા તે બંનેના આલંબનભૂત નિજશુદ્ધાત્મતત્ત્વનું—ત્રિકાળી શુદ્ધ જ્ઞાયકપરમભાવનું—અચિંત્ય મહત્ત્વ સમજવામાં આવ્યું હોય તો તે બધો પ્રતાપ—બધો ઉપકાર—પરમ-તારણહાર પરમકૃપાળુ પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીનો છે; તેમના જ પુનિત પ્રભાવથી મુમુક્ષુ સમાજમાં સમ્યગ્દર્શનના વિષયભૂત ‘શુદ્ધચિદ્રૂપ’ના અભ્યાસની પ્રવૃત્તિ થઈ છે.

‘નિજશુદ્ધચિદ્રૂપ’ની રુચિના પોષણ અર્થે, અધ્યાત્મયુગ-

[૪]

પ્રવર્તક પરમપૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની પવિત્ર સાધનાભૂમિ સોનગઢમાં પ્રશમમૂર્તિ પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબહેનની મંગલવર્ષિણી છાયામાં પ્રવર્તમાન દેવગુરુભક્તિભીની અનેક ગતિવિધિના અંગભૂત સત્સાહિત્ય-પ્રકાશનવિભાગ દ્વારા, ‘ પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામી-જન્મશતાબ્દી ’-વર્ષના મંગલ અવસરે, આ ‘ તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી ’ નો ગુજરાતી ભાષાનુવાદ સંસ્થા દ્વારા પ્રથમ વાર પ્રકાશિત કરતાં અતિ હર્ષ થાય છે.

આ ગદ્યાનુવાદ, ‘ શ્રીમદ્દરાજચંદ્ર આશ્રમ-અગાસ ’ દ્વારા પ્રકાશિત ગુજરાતી તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણીના આધારે વઢવાણનિવાસી બ્રૃ૦ શ્રી વ્રજલાલભાઈ ગિરધરલાલ શાહે કરી આપ્યો છે; તથા આ સંસ્કરણમાં તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણીનો સ્વ. શ્રી રાવજીભાઈ છગનભાઈ દેસાઈ રચિત ગુજરાતી પદ્યાનુવાદ પણ આપવામાં આવ્યો છે. તેથી ગદ્યાનુવાદ અને પદ્યાનુવાદ કરનાર તે બંને મહાનુભાવોનો તથા ઉક્ત પ્રકાશક સંસ્થાનો અત્રે આભાર માનીએ છીએ.

આ પુસ્તકના પ્રકાશનની યોજના તથા પ્રૂફસંશોધન-કાર્ય શ્રી પવનકુમારજી જૈને, તથા સુંદર મુદ્રણકાર્ય ‘ કહાન મુદ્રણાલય ’ ના માલિક શ્રી જ્ઞાનચંદ્રજી જૈને કરી આપ્યું છે; તેથી તે બંનેનો પણ આભાર માનીએ છીએ.

ટ્રસ્ટના આ અભિનવ પ્રકાશન દ્વારા મુમુક્ષુસમાજ અવશ્ય લાભાન્વિત થાય એ જ આજના પ્રકાશન-અવસરે મંગળ ભાવના.

વિ. સં. ૨૦૪૬, માગશર વદ ૮,

(શ્રીકુંદકુંદ-આચાર્યપદ્મિન)

‘ કહાનગુરુ-જન્મશતાબ્દી ’ વર્ષ

પ્રકાશનસમિતિ

શ્રી દિ૦ જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ,

સોનગઢ-૩૬૪૨૫૦ (સૌરાષ્ટ્ર)

વિષયાનુક્રમણિકા

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ સંખ્યા
૧	શુદ્ધ ચિદ્રૂપનાં લક્ષણ	૧
૨	શુદ્ધ ચિદ્રૂપનાં ધ્યાનમાં ઉત્સાહ પ્રદાન	૧૦
૩	શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિના ઉપાય	૨૨
૪	શુદ્ધ ચિદ્રૂપના માર્ગની સુગમતા	૩૨
૫	શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ કદી પૂર્વે કોઈ વાર થઈ નથી	૪૧
૬	શુદ્ધ ચિદ્રૂપનાં સ્મરણમાં નિશ્ચિન્તાનો બોધ	૫૦
૭	શુદ્ધ ચિદ્રૂપના સ્મરણમાં નયોના અવલંબનનું વર્ણન	૫૯
૮	શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે ભેદજ્ઞાનની આવશ્યકતા	૬૮
૯	શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ધ્યાનને માટે મોહત્યાગની આવશ્યકતા	૭૬
૧૦	શુદ્ધ ચિદ્રૂપનાં ધ્યાનાર્થે અહંકાર મમકારના ત્યાગનો ઉપદેશ	૮૫
૧૧	શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ઉપાસકોની વિરલતાનું વર્ણન	૯૧
૧૨	શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિનું અસાધારણ કારણ રત્નત્રય	૯૯
૧૩	શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે વિશુદ્ધિની ઉપયોગિતા	૧૦૭
૧૪	અન્ય કાર્યો કરતાં છતાં પણ શુદ્ધ ચિદ્રૂપના સ્મરણનો ઉપદેશ	૧૧૫
૧૫	શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે પર દ્રવ્યોનાં ત્યાગનો ઉપદેશ	૧૨૪
૧૬	શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે નિર્જન સ્થાનની આવશ્યકતા	૧૩૨
૧૭	શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં પ્રેમ વધે તે માટે વાસ્તવિક સુખનું પ્રતિપાદન	૧૩૯
૧૮	શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિનો ક્રમ	૧૪૮

ॐ

પરમાત્મને નમઃ

ભટ્ટારક શ્રી જ્ઞાનભૂષણ વિરચિત

તત્ત્વજ્ઞાન તરંગિણી

અધ્યાય ૧ લો

[શુદ્ધ ચિદ્રૂપનાં લક્ષણ]

પ્રણમ્ય શુદ્ધચિદ્રૂપં સાનન્દં જગદુત્તમં ।
તલ્લક્ષણાદિકં વચ્ચિમ તદર્થી તસ્ય લઙ્ઘયે ॥૧॥

(હરિગીત)

આનંદનું જે ધામ સર્વોત્તમ જગતમાં જે સદા,
તે જ્ઞાનમૂર્તિ શુદ્ધચિદ્રૂપ વંદું ભક્તિથી મુદા;
તે સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ કારણે તેનો જ અર્થી સર્વદા,
લક્ષણ વગેરે ભાખું તેનાં, પામું ચિદ્રૂપ સંપદા. ૧

અર્થ:—આનંદથી પરિપૂર્ણ, જગતમાં સર્વોત્તમ, શુદ્ધ ચૈતન્ય-
સ્વરૂપને પ્રણામ કરીને તેનો અભિલાષી હું તેની પ્રાપ્તિ માટે તે
શુદ્ધ ચિદ્રૂપનાં લક્ષણ આદિને કહું છું. ૧.

પश्यत्यૈવૈતિ વિશ્વં યુગપન્નોકર્મકર્મણામણુભિઃ ।

અખિલૈર્મુક્તો યોઽસૌ વિજ્ઞેયઃ શુદ્ધચિદ્રૂપઃ ॥ ૨ ॥

૨]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

યુગપદ્ જુવે જાણે જગત, તે શુદ્ધ ચિદ્રૂપ જાણજો;
સૌ કર્મ ને નોકર્મ પરમાણુથી મુક્ત પ્રમાણજો. ૨.

અર્થ:—જે સમસ્ત વિશ્વને એકસાથે જુવે છે, જાણે છે,
નોકર્મ અને કર્મનાં સમસ્ત પરમાણુઓથી મુક્ત છે તેને શુદ્ધ-
ચિદ્રૂપ જાણવો. ૨.

अर्थात् यथास्थितान् सर्वान् समं जानाति पश्यति ।

निराकुलो गुणी योऽसौ शुद्धचिद्रूप उच्यते ॥ ३ ॥

સર્વે પદાર્થ યથાર્થ યુગપદ્ જે સદા જાણે જુવે,
તે શુદ્ધ ચિદ્રૂપ સ્વગુણ નિર્ભર સુખ નિરાકુળ અનુભવે. ૩.

અર્થ:—જે, યથાસ્થિત સર્વ પદાર્થોને એક સાથે જાણે છે અને
દેખે છે, આકુળતા રહિત છે, ગુણવાન છે, તેને શુદ્ધચિદ્રૂપ કહે છે. ૩.

स्पर्शरसगंधवर्णैः शब्दैर्मुक्तो निरंजनः स्वात्मा ।

तेन च खैरग्राह्योऽसावनुभावनागृहीतव्यः ॥ ४ ॥

સ્વાત્મા નિરંજન સ્પર્શ રસરૂપ ગંધ શબ્દ વિહીન એ,
તેથી ન ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય પણ અનુભાવનાએ ગ્રાહ્ય એ. ૪.

અર્થ:—પોતાનો આત્મા સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપથી, શબ્દથી
રહિત છે, નિરંજન છે અને તેથી ઇન્દ્રિયોવડે ગ્રહીત થઈ શકતો નથી,
તે અનુભાવનાથી (આત્મભાવનાથી) ગ્રહણ થવા યોગ્ય છે.

सप्तानां धातूनां पिंडो देहो विचेतनो ह्येयः ।

तन्मध्यस्थोऽवैतीक्षतेऽखिलं यो हि सोऽहं चित् ॥ ५ ॥

તન તો અચેતન સાત ધાતુપિંડ તજવા યોગ્ય તે,
તે મધ્ય રહી જાણે જુવે જે તે હું ચિદ્રૂપ મુજ એ. ૫.

અર્થ:—દેહ તો સાત ધાતુઓનો સમૂહ છે, અચેતન છે,
હેય છે, તેની મધ્યમાં રહેલો જે સર્વને જાણે છે, જુવે છે તે હું
જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છું. ૫.

આજન્મ યદનુભૂતં તત્સર્વં યઃ સ્મરન્ વિજાનાતિ ।
કરરેલાવત્ પદ્યતિ સોઽહં વદ્ધોઽપિ કર્મણાઽત્યંતં ॥ ૬ ॥

શ્રુતમાગમાત્ ત્રિલોકત્રિકાલજં ચેતનેતરં વસ્તુ ।
યઃ પદ્યતિ જાનાતિ ચ સોઽહં ચિદ્રૂપલક્ષણો નાન્યઃ ॥ ૭ ॥

અનુભવ્યું જે જે જન્મથી તે તે સકલ જાણે સ્મરે,
કરરેખવત્ દેખે હું તે અતિ કર્મબદ્ધ છતાં ખરે; ૬.
વસ્તુ ત્રિલોક ત્રિકાળવર્તી ચિદ્રૂપ અચિદ્રૂપ સુણી શાસ્ત્રથી
જાણે જીવે જે તે હું ચિદ્રૂપ, મુજ લક્ષણ પર નથી. ૭.

અર્થ:—જે જન્મથી માંડીને અનુભવેલું સર્વ યાદ કરીને
જાણે છે, હાથની રેખા પેઠે જીવે છે, તે હું કર્મથી અત્યંત
બંધાયેલો છું. આગમમાંથી સાંભળેલ, ત્રણ કાળ અને ત્રણ લોકવર્તી
ચેતન અને જડ પદાર્થોને જે જીવે છે અને જાણે છે તે ચિદ્રૂપ
લક્ષણવાળો હું છું, અન્ય હું નથી. ૬-૭.

શુદ્ધચિદ્રૂપ ઇત્યુક્ત જ્ઞેયાઃ પંચાર્હદાદયઃ ।

અન્યેઽપિ તાદૃશાઃ શુદ્ધ શબ્દસ્ય વહુભેદતઃ ॥ ૮ ॥

અરિહંત આદિ પાંચ જાણે, શુદ્ધ ચિદ્રૂપ જ્યાં કહો,
તેવા બીજા પણ જાણવા, બહુ ભેદ શુદ્ધ તણા લહો. ૮.

અર્થ:—શુદ્ધ ચિદ્રૂપ એમ કહેતાં પાંચ અરિહંતાદિ જાણવા.
શુદ્ધ શબ્દનાં અનેક ભેદ હોવાથી અન્ય પણ તેમના જેવા જાણવા. ૮.

નો દક્ નો ધીર્ન વૃત્તં ન તપ્ ઇહ યતો નૈવ સૌખ્યં ન શક્તિ-
ર્નાદોષો નો ગુણીતો ન પરમપુરુષઃ શુદ્ધચિદ્રૂપતશ્ચ ।
નોપાદેયોપ્યહેયો ન ન પરરહિતો ધ્યેયરૂપો ન પૂજ્યો
નાન્યોત્કૃષ્ટશ્ચ તસ્માત્ પ્રતિસમયમહં તત્સ્વરૂપં સ્મરામિ ॥ ૯ ॥

૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

એ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ એ જ સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચરણ છે,
તપ સૌખ્ય શક્તિ પરમ પુરુષ સ્વગુણથી પરિપૂર્ણ છે;
નહિ ત્યાજ્ય પણ સુઆદિ, પર વિણ ધ્યેયરૂપ પ્રપૂજ્ય એ,
ઉત્કૃષ્ટ એનાથી અવર ના પ્રતિ સમય સ્મરું સ્વરૂપ એ. ૯.

અર્થ:—અહીં શુદ્ધ ચિદ્રૂપ સિવાય બીજું દર્શન નથી, જ્ઞાન નથી, ચારિત્ર નથી, તપ નથી, સુખ નથી, શક્તિ નથી, અદોષ નથી, એનાથી બીજો ગુણી નથી, પરમ પુરુષ નથી, ઉપાદેય નથી, અહેય છે, પરથી રહિત નથી, ધ્યેયરૂપ નથી, પૂજ્ય નથી અને બીજું ઉત્તમ નથી. તેથી દરેક સમયે હું તે સ્વરૂપને સંભારું છું. ૯.

ज्ञेयो दृश्योऽपि चिद्रूपो ज्ञाता दृष्टा स्वभावतः ।

न तथाऽन्यानि द्रव्याणि तस्माद् द्रव्योत्तमोऽस्ति सः ॥ १० ॥

એ જ્ઞેય દશ્ય છતાં સ્વભાવે સ્વપરને બાણે જુવે,
જડ અન્ય દ્રવ્ય ન તુલ્ય તેની, તેથી દ્રવ્યોત્તમ હુવે. ૧૦.

અર્થ:—ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા જેમ જ્ઞેય અને દશ્ય હોવા છતાં સ્વભાવથી જ્ઞાતા અને દૃષ્ટા છે. તેવી રીતે અન્ય દ્રવ્યો નથી માટે તે (આત્મા) દ્રવ્યોમાં ઉત્તમ છે. ૧૦.

स्मृतेः पर्यायाणामवनिजलभृतामिन्द्रियार्थागसां च

त्रिकालानां स्वान्योदितवचनततेः शब्दशास्त्रादિકानાં ।

सुतीर्थानामस्त्रप्रमुखकृतरुजां क्षमारुहाणां गुणानां

विनिश्चयः स्वात्मा सुविमलमतिभिर्दृष्टबोधस्वरूपः ॥ ११ ॥

પર્યાય બહુવિધ, જલધિગિરિને, ઇન્દ્રિયાર્થ પ્રમુખને,
ત્રણ કાળને, નિજ પર વચનને, શબ્દ શાસ્ત્રાદિકને;
સુતીર્થ, શસ્ત્રપ્રહાર દુઃખ, તરુ, દોષ ગુણને જે સ્મરે,
તે જ્ઞાનદગ રૂપ સ્વાત્મનો નિશ્ચય યથાર્થ સુધી કરે. ૧૧.

અર્થ:—પર્યાયોની, પર્વતો અને સમુદ્રોની, ઇન્દ્રિયના વિષયો અને પાપની, ત્રણે કાળની, પોતે અને બીજાઓએ બોલેલાં વચનોની, વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રોની, સુતીયોની, અસ્ત્ર વગેરેથી કરાયેલા ધાની, રોગની, વૃક્ષોની અને ગુણોની જેને સ્મૃતિ રહે છે. એવા જ્ઞાનદર્શન સ્વરૂપ પોતાના આત્માનો નિર્માણ મતિવાળાઓએ (ભેદજ્ઞાનીઓએ) વિવેકથી નિશ્ચય કરવો જોઈએ. ૧૧.

જ્ઞપ્ત્યા દક્ ચિદિતિ જ્ઞેયા સા રૂપં યસ્ય વર્તતે ।
સ તથોક્તોઽન્યદ્રવ્યેણ મુક્તત્વાત્ શુદ્ધ ઇત્યસૌ ॥ ૧૨ ॥
કથ્યતે સ્વર્ણવત્ તજ્ઞૈઃ સોહં નાન્યોસ્મિ નિશ્ચયાત્ ।
શુદ્ધચિદ્રૂપોઽહમિતિ ષડ્વર્ણાર્થો નિરુચ્યતે ॥ ૧૩ ॥ યુગ્મ ॥

(ઝૂંઝણા)

ચિદ્ કહેતાં કહો જ્ઞાન દર્શન અહો !
રૂપ તે જેનું ચિદ્રૂપ જાણો;
મુક્ત પર દ્રવ્યથી શુદ્ધ કંચન સમો,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ પ્રાણે વખાણ્યો;
તે હું નિશ્ચય થકી, અન્ય કદી પણ નહીં,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ એ સ્વરૂપ મારું;
'શુદ્ધ ચિદ્રૂપ હું' અક્ષરો પદ કહ્યા,
અર્થ નિરૂક્તિ તે તો વિચારું. ૧૨-૧૩.

અર્થ:—ચિદ્ એટલે જ્ઞાન અને દર્શન જાણો. એવું રૂપ જેનું છે. તેને ચિદ્રૂપ કહેવાય છે. તે અન્ય દ્રવ્યથી મુક્ત હોવાથી, તેના જાણનારાઓ તેને સુવર્ણની જેમ શુદ્ધ કહે છે. તે હું છું, નિશ્ચયથી અન્ય હું નથી. 'શુદ્ધ ચિદ્રૂપ હું' એ છ અક્ષરનો અર્થ કહેવામાં આવે છે. ૧૨-૧૩.

દૃષ્ટૈર્જાતૈઃ શ્રુતૈર્વા વિહિતપરિચિતૈર્નિદિતૈઃ સંસ્તુતૈશ્ચ,
નીતૈઃ સંસ્કાર કોટિં કથમપિ વિકૃતિં નાશનં સંભવં વૈ ।

૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

સ્થૂલૈઃ સૂક્ષ્મૈરજીવૈરસુનિકરયુતૈઃ સ્વાપ્રિયૈઃ સ્વપ્રિયૈસ્તૈ-
રન્યૈર્દ્રવ્યૈર્ન સાધ્યં કિમપિ મમ ચિદાનંદરૂપસ્ય નિત્યં ॥૧૪॥

દષ્ટ શ્રુત જ્ઞાત અનુભૂત નિંદિત રૂડા,
હોય સંસ્કૃત, વિકૃત પદાર્થો,
હો ભલે નષ્ટ ઉત્પન્ન સ્થૂલ સૂક્ષ્મ કે,
ચેતનાયુક્ત કે જડ કદા જો;
હો ભલે પ્રિય અપ્રિય ઇન્દ્રિયને,
અન્ય એ, શ્રેય મારું શું સારે ?
હું ચિદાનંદરૂપ આત્મ શાશ્વત અહો !
કામ શું અન્ય દ્રવ્યોનું મારે ? ૧૪.

અર્થ:—જોયેલા, જાણેલા, સાંભળેલા, અનુભવેલા, નિંદ કે
સ્તુત્ય, સંસ્કાર પામેલા કે વિકૃત થયેલા, નાશ પામેલા કે ઉત્પન્ન,
થયેલા, સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મ, જડ કે ચેતન, ઇન્દ્રિયોને પ્રિય કે અપ્રિય
એવા તે અન્ય દ્રવ્યોથી ચિદાનંદરૂપ એવાં મને સદાય કાંઈ પણ
પ્રયોજન નથી. ૧૪.

વિક્રિયાભિરશેષાભિરંગકર્મપ્રસૂતિભિઃ ।

મુક્તો યોઽસૌ ચિદાનન્દો યુક્તોઽનંતદ્વગાદિભિઃ ॥ ૧૫ ॥

અસૌ અનેકરૂપોઽપિ સ્વભાવાદેકરૂપભાગ્ ।

અગમ્યો મોહિનાં શીઘ્રગમ્યો નિર્મોહિનાં વિદાં ॥ ૧૬ ॥

અંગ કે કર્મકૃત સર્વ જડ વિકૃતિ,
તેથી જે મુક્ત તે સૌખ્યધામી;
યુક્ત જ્ઞાનાદિ નિજ ગુણ અનંતે સદા,
તે ચિદાનંદ ચૈતન્યસ્વામી;
સ્વગુણગુણથી અનેકસ્વરૂપી છતાં,
એકરૂપી સદા નિજ સ્વભાવે;

અધ્યાય-૧]

[૭

ગમ્ય નહિ મોહીને, શીઘ્ર નિર્મોહી હા !

તત્ત્વજ્ઞાની અનુભૂતિ પાવે. ૧૫-૧૬.

અર્થ:—જે શરીર અને કર્મથી થતી સમસ્ત વિક્રિયાઓથી રહિત છે તે ચિદાનંદસ્વરૂપ અનંત દર્શનાદિ વડે સહિત છે. ૧૫.

તે અનેક રૂપવાળો હોવા છતાં પણ સ્વભાવથી એકરૂપવાળો છે. તે મોહી જીવોને જાણાય તેવો નથી અને નિર્મોહી જ્ઞાનીઓને તરત જ જાણાવા-અનુભવાવા યોગ્ય છે. ૧૬.

ચિદ્રૂપોઽયમનાદ્યંતઃ સ્થિત્યુત્પત્તિવ્યયાત્મકઃ ।

કર્મણાઽસ્તિ યુતોઽશુદ્ધઃ શુદ્ધઃ કર્મવિમોચનાત્ ॥ ૧૭ ॥

આદિ કે અંત વિણ નિત્ય ચિદ્રૂપ એ,

સ્થિતિ ઉત્પત્તિ વ્યય ત્રણ સ્વરૂપી;

કર્મથી યુક્ત તે શુદ્ધ નહિ, શુદ્ધ જો,

કર્મથી મુક્ત સહજાત્મરૂપી. ૧૭.

અર્થ:—આ ચિદ્રૂપ આદિ અને અંત રહિત છે, સ્થિતિ, ઉત્પત્તિ અને નાશવાળો છે, કર્મથી યુક્ત અશુદ્ધ છે, કર્મ છૂટી જવાથી (તે) શુદ્ધ છે. ૧૭.

શૂન્યાશૂન્યસ્થૂલસૂક્ષ્મોસ્તિનાસ્તિનિત્યાઽનિત્યાઽમૂર્તિમૂર્તિત્વમુખ્યૈઃ ।

ધર્મેયુક્તોઽપ્યન્યદ્રવ્યૈર્વિમુક્તઃ ચિદ્રૂપોયં માનસે મે સદાસ્તુ ॥ ૧૮ ॥

શૂન્ય, નહિ શૂન્ય, સ્થૂલ સૂક્ષ્મ, અરૂપી રૂપી,

અસ્તિ નાસ્તિ, ક્ષણિક સર્વદા જો;

મુખ્ય નિજ ધર્મયુત, મુક્ત પરધર્મથી,

શુદ્ધ ચિદ્રૂપ મુજ મન વિરાજો. ૧૮.

અર્થ:— શૂન્ય, અશૂન્ય, સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, અસ્તિ, નાસ્તિ, નિત્ય, અનિત્ય, અમૂર્ત, મૂર્ત આદિ ધર્મથી યુક્ત છે છતાં પણ

૯]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

જે અન્ય દ્રવ્યોથી વિમુક્ત છે એ ચિદ્રૂપ મારા મનમાં સદા રહે-
ખિરાળે. ૧૮.

જ્ઞેયં દૃશ્યં ન ગમ્યં મમ જગતિ કિમપ્યસ્તિ કાર્યં ન વાચ્યં
ધ્યેયં શ્રવ્યં ન લભ્યં ન ચ વિશદમતેઃ શ્રેયમાદેયમન્યત્ ।
શ્રીમત્સર્વજ્ઞવાણીજલનિધિમથનાત્ શુદ્ધચિદ્રૂપરત્નં
યસ્માલ્લઙ્ગ્યં મયાહો કથમપિ વિધિનાઽપ્રાપ્તપૂર્વપ્રિયં ચ ॥ ૧૯ ॥

શુદ્ધમતિ હું, મને જ્ઞેય નહિ, દૃશ્ય નહિ,
ગમ્ય નહિ, કાર્ય નહિ, વાચ્ય નાંહી;
ધ્યેય નહિ, શ્રવ્ય નહિ, લભ્ય નહિ, શ્રેય નહિ,
નહિ ઉપાદેય કંઈ જગત માંહી;
કેમકે ભાગ્યથી મેં અપૂરવ અહો,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ પ્રિય રત્ન લાધ્યું;
શ્રીમદ્ સર્વજ્ઞની વાણી અર્ણવ મચી
યત્નથી રત્ન લહી સર્વ સાધ્યું. ૧૯.

અર્થ:—નિર્માળ બુદ્ધિવાળા એવા મને (આ) જગતમાં કંઈ
પણ ખીજું જોવા જેવું, જાણવા જેવું, સમજવા જેવું, કરવા જેવું,
વાણીથી કહેવા જેવું, ધ્યાન કરવા જેવું, સાંભળવા યોગ્ય, પ્રાપ્ત કરવા
યોગ્ય, હિતરૂપ, ગ્રહણ કરવા જેવું છે નહિ, કારણ કે શ્રી સર્વજ્ઞદેવની
વાણીરૂપ સમુદ્રના મંથનથી ખરેખર, કોઈ પણ રીતે ભાગ્યથી
પૂર્વે નહિ મેળવેલું એવું અને પ્રિય, શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ રત્ન મને
મળી ગયું છે. ૧૯.

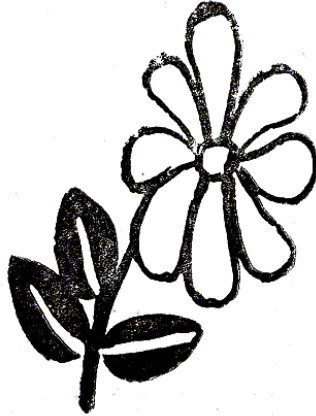
શુદ્ધચિદ્રૂપરૂપોહમિતિ મમ દધે મંશ્વ ચિદ્રૂપરૂપં
ચિદ્રૂપેણૈવ નિત્યં સકલમલમિદા તેનચિદ્રૂપકાય ।
ચિદ્રૂપાદ્ ભૂરિસૌહ્યાત્ જગતિ વરતરાત્તસ્ય ચિદ્રૂપકસ્ય
માહાત્મ્યં વૈત્તિ નાન્યો વિમલગુણગણે જાતુ ચિદ્રૂપકેઽજ્ઞાત્ ॥૨૦॥

અધ્યાય-૧]

[૯

કર્મ દૂરકરણ એ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ વડે,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ હું સ્વરૂપ સારું,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ જગત્રેષ્ટ સુખધામથી,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપને ચિત્ત ધારું;
વિમલ ગુણના નિધિ શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં,
જ્ઞાન જેતું નથી અજ્ઞ એવા,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપનું મહાત્મ્ય જાણે નહીં,
તો ઉરે ધારવા શક્ય કેવા? ૨૦

અર્થ:—‘ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ હું છું ’ એમ મારા ચિદ્રૂપને,
તે સર્વ કર્મને ટાળનાર ચિદ્રૂપ વડે જ, ચિદ્રૂપને માટે, જગતમાં
વધારે ચડિયાતા એવા અત્યંત સુખમય ચિદ્રૂપમાંથી નિત્ય ધારણ
કરું છું, તે નિર્મળ ગુણના સમૂહરૂપ એવા ચિદ્રૂપમાં અજ્ઞાની
હોવાથી અન્ય જીવ કદી પણ તે ચિદ્રૂપનું મહાત્મ્ય જાણતો નથી. ૨૦.

અધ્યાય ૨ જો

[શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ધ્યાનમાં ઉત્સાહ પ્રદાન]

મૃતપિંડેન વિના ઘટો ન ન પટસ્તંતૂન્ વિના જાયતે
ધાતુનૈર્વ વિના દલં ન શકટઃ કાષ્ઠં વિના કુત્રચિત્ ।
સત્સ્વન્યેષ્વપિ સાધનેષુ ચ યથા ધાન્યં ન બીજં વિના
શુદ્ધાત્મસ્મરણં વિના કિલ મુનેર્મોક્ષસ્તથા નૈવ ચ ॥૧॥

(હરિગીત)

સામાન્ય કારણ બહુ છતાં કારણ અસાધારણ વિના,
નહિ કાર્યસિદ્ધિ સંભવે, નહિ ધાન્ય સંભવ બીજ વિના,
ઘટ માટી વિણ, પટ તંતુ વિણ, ના શકટ કાષ્ટ વિના હુવે,
સહજાત્મ સમરણ વિણ મુમુક્ષુને ન મુક્તિ સંભવે. ૧

અર્થ:—જેવી રીતે અન્ય સાધનો હોવા છતાં પણ માટીના પિંડા વિના ઘટો ઉત્પન્ન થતો નથી, તંતુ વિના વસ્ત્ર બનતું નથી, દળ (ધાતુના પડ) વિના ધાતુ ઉત્પન્ન થતી નથી, કયાંય કાષ્ટ વગર ગાડું થતું નથી અને બીજ વિના ધાન્ય ઉપજતું નથી તેમ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપના સ્મરણ વિના મુનિને ખરેખર મોક્ષ થતો જ નથી. ૧.

બીજં મોક્ષતરોર્ભવાર્ણવતરી દુઃખાટવીપાવકો
દુર્ગં કર્મભિયાં વિકલ્પરજસાં વાત્યાગસાં રોધનં ।
શસ્ત્રં મોહજયે નૃણામશુભતાપર્યાયરોગૌષધં
ચિદ્રૂપસ્મરણં સમસ્તિ ચ તપોવિદ્યાગુણાનાં ગૃહં ॥૨॥

ચિદ્રૂપ સ્મરણ છે સર્વ વિદ્યા તપ અને ગુણગુણિધિ,
એ મુક્તિ તરુનું બીજ, દુઃખવન દહન, નાવ ભવોદ્ધિ;

છે કર્મભીતને દુર્ગા, વાયુ વિકલ્પ રજ ઉરાડવા,
એ દોષ રોકે, મોહ જીતે, અગદ અશુભ નિવારવા. ૨

અર્થ:—ચિદ્રૂપનું સ્મરણ મનુષ્યોને મોક્ષરૂપી વૃક્ષનું ખીજ, સંસારરૂપ સમુદ્રમાં નૌકા, દુઃખરૂપી વનને બાળનાર અગ્નિ, કર્મથી ભય પામેલાઓને (આશ્રય સ્થાન સમાન) કિલ્લો, વિકલ્પરૂપ ધૂળને ઉડાડી મૂકવા પવન, પાપોને રોકનાર, મોહનો જય કરવામાં શસ્ત્ર, નરક, તિર્યાચ આદિ અશુભ પર્યાયરૂપ રોગને ટાળનારું ઔષધ, અને તપ, વિદ્યા તથા અનેક ગુણોનું ધર સમીચીન રીતે છે. ૨.

શુદ્ધત્વરૂપાતશીતાતપજલવચસઃ શસ્ત્રરાજાદિભીભ્યો
ભાર્યાપુત્રારિનૈઃ સ્વાનલનિગડગવાદ્યશ્વરરકંટકેભ્યઃ ।
સંયોગાયોગદંશિપ્રપતનરજસો માનભંગાદિકેભ્યો
જાતં દુઃખં ન વિદ્મઃ ક્વ ચ પટતિ નૃણાંશુદ્ધચિદ્રૂપભાજાં ॥૩॥

ભૂખ, તરસ, રોગ, કઠોર વાણી, વાત ઠંડી, ઉબ્બતા,
જલ, શસ્ત્ર, તપભય, નારી, અંગજ, અગ્નિ, અરિ, ધન હીનતા;
ધન, બેડી, કંટક, ડાંસ મચ્છર, માનભંગ વિયોગનાં,
બાણ ન, દુઃખ સૌ જય ક્યાં હા ! શુદ્ધચિદ્રૂપ ભક્તનાં. ૩

અર્થ:—શુદ્ધ ચિદ્રૂપને ભજનાર મનુષ્યોના ક્રુધા, તૃષ્ણા, રોગ, ઠંડી, ગરમી, વા પાણી અને કઠોર વાણી, રાજાદિના ભય, શસ્ત્રના ભય, સ્ત્રી, પુત્ર, શત્રુ, નિર્ધનતા, અગ્નિ, બેડી, ગાય, અશ્વાદિ, ધન કંટક, સંયોગ-વિયોગ, ડાંસ, પતન, ધૂળ, માનભંગાદિથી ઉપજતું દુઃખ ક્યાં જતું રહે છે તે અમે બાણતા નથી. ૩.

સ કોપિ પરમાનન્દચિદ્રૂપધ્યાનતો ભવેત્ ।

તદંશોપિ ન જાયેત ત્રિજગત્સ્વામિનામપિ ॥૪॥

અદ્ભુત પરમાનંદ એવો, શુદ્ધ ચિદ્રૂપ ધ્યાનથી,
પ્રગટે અહા ! ના અંશ તેનો, ત્રણ જગત સામ્રાજ્યથી. ૪

૧૨]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

અર્થ:—ચિદ્રૂપના ધ્યાનથી એવો કોઈ પરમાનંદ (પ્રગટ) થાય છે કે તેનો અંશ પણ ત્રણ જગતના સ્વામીઓને ય ઉપજતો નથી. ૪.

સૌખ્યં મોહજયોઽશુભાસ્ત્રવહતિર્નાશોઽતિદુષ્કર્મણા—

મત્યંતં ચ વિશુદ્ધતા નરિ ભવેદારાધના તાત્ત્વિકી ।
રત્નાનાં ત્રિતયં નૃજન્મસફલં સંસારમીનાશનં
ચિદ્રૂપોહમિતિસ્મૃતેઽચ સમતા સદ્ભ્યો યશઃકીર્તનં ॥૫॥

‘ચિદ્રૂપ હું’ એ સ્મરણથી સમતા વધે યશવિસ્તૃતિ,
સુખ પ્રાપ્તિ મોહવિજય અને દુષ્કર્મ આશ્રવની ક્ષતિ;
અત્યંત અંતરશુદ્ધ ને તાત્ત્વિક આરાધન બને,
ત્રણ રત્ન પ્રાપ્તિ, સફળ નર ભવ, ભવતણું ભય સૌ હણે. ૫

અર્થ:—‘હું’ ચૈતન્યસ્વરૂપ છું’ એમ સ્મરણ કરવાથી મનુષ્યને સુખ, મોહનો જય, અશુભ આશ્રવનો નાશ, દુષ્કર્મનો નાશ, અને અત્યંત વિશુદ્ધિ, તત્ત્વની આરાધના, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણ રત્નોની પ્રાપ્તિ, મનુષ્યજન્મની સફળતા, સંસારના ભયનો નાશ, સમતા તથા સજ્જનો દ્વારા યશોગ્લાન પ્રાપ્ત થાય છે. ૫.

વૃતં શીલં શ્રુતં ચાશ્વિલક્ષજયતપોદૃષ્ટિસદ્ભાવનાઽચ

ધર્મો મૂલોત્તરાખ્યા વરમુણનિકરા આગસાં મોચનં ચ ।
બાહ્યાંતઃ સર્વસંગત્યજનમપિ વિશુદ્ધાંતરંગં તદાની—
મૂર્મીણાં ચોપસર્ગસ્ય સહનમભવચ્છુદ્ધચિત્સંસ્થિતસ્ય ॥૬॥

જે શુદ્ધ ચિદ્રૂપ સ્થિત તે વ્રત શીલ શ્રુત તપ ગુણધરા,
ઇન્દ્રિયવિજય સદ્ધર્મ દર્શન ભાવના અઘક્ષય કરા;
સૌ બાહ્ય અંતર સંગ ત્યાગી, અંતરંગ વિશુદ્ધિથી,
ઉપસર્ગ ઊર્મિ સહન કરતા ધીર નિજબળ વૃદ્ધિથી. ૬

અર્થ:—શુદ્ધ ચૈતન્યમાં સ્થિતિ કરનાર જીવને તે સમયે ચારિત્ર, શીલ, જ્ઞાન, સમસ્ત ઇન્દ્રિયોનો જય, તપ, દર્શન, ભાવના, ધર્મ, મૂળ અને ઉત્તર ઉત્તમ ગુણોનો સમૂહ, પાપનું ધૂટવું, બાહ્ય અને અભ્યંતર સર્વ સંગનો ત્યાગ, અંતરની વિશુદ્ધિ અને ઉપસર્ગના તરંગો સહન કરવાની શક્તિ (પ્રગટ) થાય છે. ૬.

તીર્થૃષ્ટકૃષ્ટતીર્થ શ્રુતિજલધિભવં રત્નમાદેયમુચ્ચૈ:

સૌખ્યાનાં વા નિધાનં શિવપદગમને વાહનં શીઘ્રગામિ ।

વાત્યાં કર્મોધરણો ભવવનદહને પાવકં વિદ્ધિ શુદ્ધ—

ચિદ્રપોહં વિચારાદિતિ વરમતિમન્નક્ષરાણાં હિ ષટ્કં ॥૭॥

‘ હું’ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ ’ વર્ણ પદ, હે ! બુદ્ધિમાન વિચારજ્ઞે,
ઉત્કૃષ્ટ તીર્થ, રત્ન ઉત્તમ, શ્રુતસમુદ્રનું ધારજ્ઞે;
એ સર્વ-સૌખ્ય-નિધાન વાહન શિવગમનનું શીઘ્ર હા !
સૌ કર્મરજને પવન સમ, ભવ-વન-દહન અગ્નિ મહા. ૭

અર્થ:—હે ઉત્તમ મતિમાન ! ‘ હું’ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છું’ એ
છ અક્ષરોના વિચારથી તું બાણ કે તે જ તીર્થોમાં ઉત્કૃષ્ટ તીર્થ
છે, શ્રુત સાગરમાંથી નીકળેલું ઉત્તમ ગ્રહવા યોગ્ય રત્ન છે, સૌખ્યોનું
નિધાન છે, મોક્ષપદમાં લઈ જનાર ત્વરિત ગતિવાળું વાહન છે,
કર્મસમૂહરૂપ ધૂળને ઉડાડી મૂકવા માટે વાયુનો વંદોળ છે, સંસાર-
વનને બાળવા માટે અગ્નિ છે. ૭.

ક્વ યાંતિ કાર્યાણિ શુભાશુભાનિ ક્વ યાંતિ સંગાશ્વિદચિત્સ્વરૂપા: ।

ક્વ યાંતિ રાગાદય એવ શુદ્ધ ચિદ્રૂપકોહંસ્મરણે ન વિન્ન: ॥૮॥

ચેતન અચેતન સંગ સૌ, કાર્યો શુભાશુભ જાય ક્યાં ?

ન જણાય ચિદ્રૂપસ્મરણથી રાગાદિ ભાગી જાય ક્યાં ? ૮

અર્થ:—હું ચિદ્રૂપ છું એમ સ્મરણ કરતાં શુભ અને અશુભ

૧૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

કર્મો, ચેતન અને અચેતન સંગો (પરિચ્છેદો), અને રાગાદિ કયાં જતા રહે છે, તે અમે જાણતા નથી. ૮.

મેરુઃ કલ્પતરુઃ સુવર્ણમમૃતં ચિંતામણિઃ કેવલં

સામ્યં તીર્થકરો યથા સુરગવી ચક્રી સુરેન્દ્રો મહાન્ ।

ભૂમૃદ્ભૂરુહધાતુપેયમણિધીવૃત્તાપ્તગોમાનવા—

મર્ત્યેષ્વેવ તથા ચ ચિંતનમિહ ધ્યાનેષુ શુદ્ધાત્મનઃ ॥૯॥

તરુ, ધાતુ, પેય, ગિરિ, અમર, નર, ચરણ, મણિ ગૌ, જ્ઞાનમાં;
સુરતરુ, કનક, અમૃત, મેરુ, શક, ચક્રી, સામ્યતા;
ચિંતામણિ, સુરધેનુ, કેવલ, આપ્તમાં તીર્થકરો,
ઉત્કૃષ્ટ જયમ, ત્યમ ધ્યાનમાં શુદ્ધાત્મચિંતન આદરો. ૯

અર્થ:—જેમ પર્વતોમાં મેરુ જ, વૃક્ષોમાં કલ્પવૃક્ષ જ,
ધાતુઓમાં સુવર્ણ જ, પીવા યોગ્ય પદાર્થોમાં અમૃત જ, રત્નોમાં
ચિંતામણિ રત્ન જ, જ્ઞાનોમાં કેવળજ્ઞાન જ, ચારિત્રોમાં સમતાભાવ,
આપ્તોમાં તીર્થકર જ, ગાયોમાં કામધેનુ જ, મનુષ્યોમાં ચક્રવર્તી જ
અને દેવોમાં ઇન્દ્ર જ ઉત્તમ છે. તેવી રીતે આ લોકમાં ધ્યાનોમાં
શુદ્ધ આત્માનું ચિંતન જ ઉત્તમ છે. ૯.

નિધાનાનાં પ્રાપ્તિર્ન ચ સુરકુરુહાં કામધેનોઃ સુધા—

ચાર્ચિતારત્નાનામસુરસુરનરાકાશગેર્શેદિરાણાં ।

સ્વભોગાનાં ભોગાવનિભવનભુવાં ચાહમિદ્રાદિલક્ષ્મ્યા

ન સંતોષં કુર્યાદિહ જગતિ યથા શુદ્ધચિદ્રૂપલઙ્ઘિઃ ॥૧૦॥

જે કલ્પદ્રુમ કે કામધેનુ નિધાનપ્રાપ્તિ કે સુધા,
ચિંતામણિ સુર અસુર નર વિદ્યાધરેશ સુખો બધાં;
ઐશ્વર્ય અહમિન્દ્રાદિનાં, સૌ ભોગ ભોગભૂમિ તણા,
સંતોષ આપે શુદ્ધચિદ્રૂપલઙ્ઘિ જેવો અન્ય ના. ૧૦

અર્થ:—આ જગતમાં શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિથી જેવો સંતોષ

અધ્યાય-૨]

[૧૫

થાય છે તેવો સંતોષ ધનના ભંડારો, કંપવૃક્ષ, કામધેનુ, અમૃત, ચિંતામણિ રત્ન, સુર-અસુર વિદ્યાધરોના ઇન્દ્રોની લક્ષ્મી, ભોગભૂમિમાં પ્રાપ્ત થતા અને સ્વર્ગભૂમિમાં પ્રાપ્ત થતા ભોગો તથા અહમિન્દ્રાદિની લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિથી પણ થતો નથી. ૧૦.

ના દુર્વર્ણો વિકર્ણો ગતનયનયુગો વામનઃ કુબ્જકો વા
છિન્નઘ્રાણઃ કુશબ્દો વિકલકરયુતો વાગૂવિહીનોઽપિ પંગુઃ ।
સ્વંજો નિઃસ્વોઽનધીતશ્રુત ઇહ વધિરઃ કુષ્ઠરોગાદિયુક્તઃ
શ્લાઘ્યઃ ચિદ્રૂપચિંતાપરઃ ઇતરજનો નૈવ સુજ્ઞાનવદ્ધિઃ ॥૧૧॥

નર હોય કાળો, કર્ણુહીન, કદૂપ, નકટો, કુબ્જ વા,
કુશબ્દ, વામન, પંગુ, ઈંઠો, અંધ, મૂંગો, ખંજ વા;
નિર્ધન, અભણ, બહેરો, ભલે હો કોઠ, વ્યાધિશસ્ત્ર વા,
ચિદ્રૂપચિંતન લીન તો તે શ્લાઘ્ય પ્રાણે અન્ય ના. ૧૧

અર્થ:—આ લોકમાં કાળો, કાન વગરનો, આંધળો, ટીંગણો,
ખૂંધો, નકટો, કર્કશ વાણીવાળો, ઈંઠો, મૂંગો, લંગડો, પાંગળો,
નિર્ધન, અભણ, બહેરો કે કોઠાદિ રોગવાળો મનુષ્ય પણ જે
ચિદ્રૂપના ચિંતનમાં તત્પર હોય તો સમ્યક્જ્ઞાનીઓ વડે તે પ્રશંસા
પામે છે, બીજો કોઈ મનુષ્ય પ્રશંસાપાત્ર થતો નથી. ૧૧.

રેણૂનાં કર્મણઃ સંખ્યા પ્રાણિનો વેત્તિ કેવલી ।
ન વેત્તીતિ ક્વ યાંત્યેતે શુદ્ધચિદ્રૂપચિંતને ॥૧૨॥

(શ્રુતણા)

જીવ કર્મો ઘણાં ક્ષણ ક્ષણે સંચરે.
સર્વ સર્વજ્ઞ-જ્ઞાને જાણાયે;
શુદ્ધ ચિદ્રૂપનું સ્મરણ ક્ષણ ક્ષણે કર્યે,
સ્મરણથી કર્મ તો ક્યાંય જાયે. ૧૨

અર્થ:—જીવના કર્મના પરમાણુઓની સંખ્યા કેવળજ્ઞાની જાણે

૧૬]

તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિતી

છે, એ કર્મ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરતાં, ક્યાં જતાં રહે છે,
એ હું જાણતો નથી. ૧૨.

તં ચિદ્રૂપં નિજાત્માનં સ્મર શુદ્ધ પ્રતિક્ષણં ।
યસ્ય સ્મરણમાત્રેણ સદ્યઃ કર્મક્ષયો ભવેત્ ॥૧૩॥

શુદ્ધ ચિદ્રૂપ તે આત્મ નિજ ચિંતવો,
સ્મરણ ક્ષણ ક્ષણ કરો શાંત ભાવે;
તે સ્વરૂપના સ્મરણ માત્રથી સદ્ય સૌ,
કર્મ ક્ષય થાય, શિવ સૌખ્ય આવે. ૧૩

અર્થ:—જેના સ્મરણ માત્રથી કર્મનો ક્ષય સત્વરે થાય, તે
શુદ્ધ ચિદ્રૂપને—પોતાના આત્મસ્વરૂપને તું પ્રતિક્ષણ યાદ કર. ૧૩.

ઉત્તમં સ્મરણં શુદ્ધચિદ્રૂપોઽહમિતિસ્મૃતેઃ ।
કદાપિ ક્વાપિ કસ્યાપિ શ્રુતં દૃષ્ટં ન કેનચિત્ ॥૧૪॥
શુદ્ધચિદ્રૂપસદૃશં ધ્યેયં નૈવ કદાચન ।
ઉત્તમં ક્વાપિ કસ્યાપિ ભૂતમસ્તિ ભવિષ્યતિ ॥૧૫॥

‘શુદ્ધ ચિદ્રૂપ હું’ સ્મરણ એ વીણ બીજું,
સ્મરણ ઉત્તમ સદા ક્યાંય છે ના;
એ વિના શ્રેષ્ઠ બીજું સ્મરણ ના દીકું,
કે કદા કણ સુણ્ય કોઈએ ના;
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ સમ ધ્યેય ઉત્તમ નહીં,
કોઈને ક્યાંય બીજું કદાપિ;
ભૂત ભાવી અને વર્તમાને અહા!
એ જ સર્વોપરિ છે સદાપિ. ૧૪-૧૫

અર્થ:—‘હું શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છું’ એ સ્મરણ કરતાં બીજું
ઉત્તમ સ્મરણ કદીયે કોઈએય, ક્યાંય, કોઈની પાસેથી જોયું નથી.

અધ્યાય-૨]

[૧૭

સાંમજ્યું નથી. શુદ્ધ ચિદ્રૂપના જેવું ઉત્તમ ધ્યેય કદી, ક્યાંય પણ કોઈને પણ નથી, થયું નથી અને થશે નહિ. ૧૪-૧૫.

ये याता यांति यास्यंति योगिनः शिवसंपदः ।

समासाध्यैव चिद्रूपं शुद्धमानंदमन्दिरं ॥१६॥

શિવ સંપત્તિ જે યોગિયો પામીઆ,
પામતા, પામશે, તે ત્રિકાળે;
શુદ્ધચિદ્રૂપ આનંદમંદિરને,
માત્ર આરાધી સમ્યક્ પ્રકારે. ૧૬

અર્થ:—જે યોગીઓ, મોક્ષરૂપી સંપત્તિ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે, તે આનંદના ધામ એવા શુદ્ધચિદ્રૂપનું યથાર્થ આરાધન કરીને જ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે. ૧૬.

द्वादशान्गं ततो बाह्यं श्रुतं जिनवरोदितं ।

उपादेयतया शुद्धचिद्रूपस्तत्र भाषितः ॥१७॥

જિનવરે અંગ દ્વાદશ, બહિરંગ જે,
શાસ્ત્ર વિસ્તાર સઘળો પ્રકાશ્યો;
શુદ્ધચિદ્રૂપ સહજાત્મપદ સુખનિધિ,
ત્યાં ઉપાદેય સર્વત્ર ભાષ્યો. ૧૭

અર્થ:—જિનવરોએ કહેલું શ્રુતજ્ઞાન બારઅંગરૂપ અને અંગબાહ્ય જે છે તેમાં ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) એક શુદ્ધ ચિદ્રૂપને કહ્યો છે. ૧૭.

शुद्धचिद्रूपसद्ध्यानाद् गुणाः सर्वे भवंति च ।

दोषाः सर्वे विनश्यंति शिवसौख्यं च संभवेत् ॥१८॥

૧૮]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

શુદ્ધચિદ્રૂપનું ધ્યાન સમ્યક્ કર્યે,
સર્વ સદ્ગુણ પ્રગટે સ્વભાવે;
દોષનો સમૂહ સૌ નાશ પામે અહા !
મોક્ષનાં સૌખ્ય અત્યંત પાવે. ૧૮

અર્થ:—શુદ્ધચિદ્રૂપના સદ્ધ્યાનથી સર્વે ગુણો પ્રગટ થાય છે, સર્વ દોષો નાશ પામે છે અને મોક્ષનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૮.

ચિદ્રૂપેણ ચ ઘાતિકર્મહનનાચ્છુદ્ધેન ધામ્ના સ્થિતં
યસ્માદત્ર હિ વીતરાગવપુષો નામ્નાપિ નુત્યાપિ ચ ।
તદ્વિંબસ્ય તદોકસો જ્ઞગિતિ તત્કારાયકસ્યાપિ ચ
સર્વં ગચ્છતિ પાપમેતિ સુકૃતં તત્તસ્ય કિં નો ભવેત્ ॥૧૯॥

વીતરાગી વિભુનું સ્મરે નામ જ્યાં,
મૂર્તિ, મંદિર, સ્તુતિને કરે જો;
પાપ સૌ દૂર ટળે, પુણ્ય ઉત્તમ મળે,
શું ન ઉત્કૃષ્ટ ધ્યાને રૂળે તો ?
શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ધ્યાનથી ત્યાં બધાં,
ઘાતિયાં કર્મનો નાશ થાયે;
જ્ઞાન દર્શન અનંતા સુખે યુક્ત જે,
શુદ્ધ સ્વરૂપે સ્થિતિ ત્યાં પમાયે. ૧૯

અર્થ:—શુદ્ધચિદ્રૂપના ધ્યાનવડે ઘાતિકર્મનો નાશ થતાં શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થાય છે. કારણ કે અહીં વીતરાગ ભગવાનના નામ વડે પણ, સ્તુતિ-પ્રણામ વડે, તે વીતરાગબિંબના, તે વીતરાગ-મંદિરના, તેના કરાવનારનાં પણ સર્વ પાપ સત્ત્વરે દૂર થઈ જાય છે, સર્વ પુણ્ય આવે છે, તો તેનું ધ્યાન કરનારને કયું રૂળ ન થાય ? ૧૯.

કોઽસૌ ગુણોસ્તિ ભુવને ન ભવેત્તદા યો
દોષોઽથવા કંઈ યસ્ત્વરિતં ન ગચ્છેત્ ।
તેષાં વિચાર્ય કથયંતુ બુધાઽવ શુદ્ધ-
ચિદ્રૂપકોઽહમિતિ યે યમિનઃ સ્મરંતિ ॥૨૦॥

‘શુદ્ધચિદ્રૂપ હું’ સંયમી જે સ્મરે,
સુગુણ એવો શું લોકે ન પામે ?
દોષ એવો શું સત્વર ટળે જે નહીં,
બુધ જનો ! કહો વિચારી, ન નામે. ૨૦

અર્થ:—હું વિક્ષાનો ! વિચારીને કહો કે જે સંયમીઓ,
‘શુદ્ધચિદ્રૂપ હું છું’ એવું સ્મરણ કરે છે, તેમને લોકમાં ત્યારે
એવો કયો ગુણ છે કે જે ન પ્રગટે અથવા અહીં કયો દોષ છે કે
જે તરત જ ન ટળી જાય ? ૨૦.

તિષ્ઠંત્વેકત્ર સર્વે વરગુણનિકરાઃ સૌખ્યદાનેઽતિતૃપ્તાઃ
સંભૂયાત્યંતરમ્યા વરવિધિજનિતા જ્ઞાનજાયાં તુલાયાં ।
પાર્શ્વેન્યસ્મિન્ વિશુદ્ધા હ્યુપવિશતુ વરા કેવલા ચેતિ શુદ્ધ-
ચિદ્રૂપોહંસ્મૃતિર્મોં કથમપિ વિધિના તુલ્યતાં તે ન યાંતિ ।૨૧।

પુણ્યવશ પ્રાપ્ત અતિ રમ્ય સુખદાયિ સૌ,
શ્રેષ્ઠ ગુણસમૂહ એકત્ર મૂકો;
જ્ઞાનરૂપ ત્રાણુના એક પદલે બધા,
અન્ય પદલે સ્મરણ માત્ર રાખો;
‘શુદ્ધચિદ્રૂપ હું’ સ્મરણ કેવલ અહા !
શુદ્ધ અત્યંત ઉત્તમ વખાણો;
કોઈ રીતે કદી તેની તોલે નહિ,
સમૂહ એ ગુણતણો જરીય જાણો. ૨૧.

૨૦]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

અર્થ:—અત્યંતરમ્ય, સદ્ભાગ્યે મળેલા, સુખ આપવામાં અત્યંત સમર્થ એવા સર્વ ઉત્તમ ગુણોના સમૂહો, જ્ઞાનજનિત ત્રાજવામાં એક બાજુ એકઠા થઈને રહેા, અને બીજી બાજુએ વિશુદ્ધ ઉત્તમ માત્ર હું શુદ્ધચિદ્રૂપ છું એ સ્મરણ મૂકેા; હે જનો! તે કોઈપણ રીતે સરખા—સમાન થતા નથી. ૨૧.

તીર્થતાં ભૂઃ પદૈઃ સ્પૃષ્ટા નામ્ના યોઽવચયઃ ક્ષયં ।

સુરૌઘો યાતિ દાસત્વં શુદ્ધચિદ્રક્તચેતસાં ॥૨૨॥

શુદ્ધચિદ્રૂપમાં ચિત્ત અનુરક્ત તે,
સંતપ્ત સ્પૃષ્ટભૂમિ તીર્થ થાયે;
દેવગણ દાસ તેના બનીને રહે,
નામ તેનું સ્મર્યે પાપ જાયે. ૨૨.

અર્થ:—શુદ્ધ ચૈતન્યમાં જેમનું ચિત્ત લીન છે એવા સંતોના ચરણવડે સ્પર્શાયેલી ભૂમિ, તીર્થપણું પામે છે. તેમના નામથી પાપનો સમૂહ નાશ પામે છે અને દેવોનો સમૂહ તેમનું દાસત્વ પામે છે. ૨૨.

શુદ્ધસ્ય ચિત્સ્વરૂપસ્ય શુદ્ધોન્યોઽન્યસ્ય ચિંતનાત્ ।

લોહં લોહાદ્ ભવેત્પાત્રં સૌવર્ણં ચ સુવર્ણતઃ ॥૨૩॥

લોહથી લોહમય પાત્ર સઘળાં બને,
કનકના પાત્ર સૌ કનકરૂપે;
શુદ્ધચિદ્રચિંતને શુદ્ધ પદ સંપન્ને,
અન્ય ચિંતન કરે અન્યરૂપે. ૨૩.

અર્થ:—જેમ લોહામાંથી લોહમય પાત્ર બને અને સુવર્ણમાંથી સુવર્ણમય પાત્ર બને, તેમ શુદ્ધચિત્સ્વરૂપના ચિંતનથી શુદ્ધ થાય અને અશુદ્ધના ચિંતનથી આત્મા અશુદ્ધ થાય છે. ૨૩.

મગ્ના યે શુદ્ધચિદ્રૂપે જ્ઞાનિનો જ્ઞાનિનોપિ યે ।
પ્રમાદિનઃ સ્મૃતૌ તસ્ય તેપિ મગ્ના વિધેર્વશાત્ ॥૨૪॥

શુદ્ધચિદ્રૂપને જાણનારા મહા,
જ્ઞાનીઓ મગ્ન ચિદ્રૂપમાંહી;
કર્મવશ સ્મરણમાં જો પ્રમાદી છતાં,
જ્ઞાની તે તો ગણા મગ્ન ત્યાંહી. ૨૪.

અર્થ:—જો જ્ઞાનીઓ છે તે શુદ્ધચિદ્રૂપમાં મગ્ન છે, જો જ્ઞાનીઓ છે છતાં શુદ્ધચિદ્રૂપના સ્મરણમાં કર્મવશે પ્રમાદી છે તે પણ મગ્ન છે. ૨૪.

સપ્તધાતુમયં દેહં મલમૂત્રાદિભાજનં ।
પૂજ્યં કુરુ પરેષાં હિ શુદ્ધચિદ્રૂપચિંતનાત્ ॥૨૫॥

સાત ધાતુમયી દેહ અશુચિભર્યો,
મૂત્ર મલ અશુચિ ભાજન છતાં યે;
શુદ્ધચિદ્રૂપ ચિંતન વડે પુનિત તે,
સર્વને પૂજ્ય કરવો સદા યે. ૨૫.

અર્થ:—સાત ધાતુમય, મળમૂત્રાદિના સ્થાનરૂપ શરીર પણ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મચિંતનથી બીજાઓને તે પૂજ્ય છે એમ નિશ્ચય કરો. ૨૫.

અધ્યાય ત્રીજો

[શુદ્ધચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિના ઉપાય]

જિનેશસ્ય સ્નાનાત્ સ્તુતિયજનજપાન્મંદિરાર્ચાવિધાના-

ચચતુર્થા દાનાદ્વાધ્યયનસ્વજયતો ધ્યાનતઃ સંયમાચ્ચ ।

વ્રતાચ્છીલાત્તીર્થાદિકગમનવિધેઃ ક્ષાંતિમુખ્યપ્રધર્માત્

ક્રમાચ્ચિદ્રૂપાપ્તિર્ભવતિ જગતિ યે વાંછકાસ્તસ્ય તેષાં ॥૧॥

(વસંતતિલકા)

ભાવે જિનેન્દ્ર જય સ્નાત્ર સ્તુતિ પૂજને,

મંદિર-અર્ચન-વિધાન સુપાત્ર દાને;

શાસ્ત્રાદિ, અધ્યયન, સંયમ, શીલ, ધ્યાને,

અત્યંત આદર કરે ભવિ તીર્થસ્થાને;

ઇન્દ્રિયનો વિજયને વ્રત-વર્તનાથી,

ક્ષાંતિ પ્રમુખ દશ ધર્મ સુસાધનાથી;

ચિદ્રૂપ પ્રાપ્તિ જગમાં જીવ વાંછતા જે,

સેવી ઉપાય ક્રમથી પદ પામતા તે. ૧.

અર્થઃ—જિનેન્દ્ર ભગવાનનો અભિષેક કરવાથી, સ્તુતિ, પૂજા, જપ કરવાથી, મંદિર-પૂજના વિધાનથી, ચાર પ્રકારના દાનથી અથવા શાસ્ત્ર-અભ્યાસ અને ઇન્દ્રિયના જયથી, ધ્યાનથી અને સંયમથી વ્રતથી, શીલથી, તીર્થગમન આદિ વિધિથી, ક્ષમા આદિ ઉત્તમ ધર્મોથી ક્રમે-કરીને ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ, જગતમાં જેઓ તેના વાંછક છે; તેમને થાય છે. ૧.

દેવં શ્રુતં ગુરું તીર્થં મદંતં ચ તદાકૃતિં ।

શુદ્ધચિદ્રૂપસદ્ધ્યાનહેતુત્વાદ્ ભજતે સુધીઃ ॥૨॥

સદેવ શાસ્ત્ર મુનિ તીર્થ ગુરુ મુજ્જાની,
કે મૂર્તિ તે તણી વિષે બહુમાન આણી,
શુદ્ધાત્મ-ધ્યાન સદુપાય બધા વિચારી,
સેવે સદાય અતિ નિર્મલ બુદ્ધિ ધારી. ૨.

અર્થ:—સમ્યગ્જ્ઞાની દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ, તીર્થરૂપ ભગવંતને
તથા તેમની પ્રતિમાને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના સદ્ધ્યાનના કારણે
હોવાથી, ભજે છે. ૨.

अनिष्टान् खहृदामर्थानिष्ठानपि भजेत्तयेत् ।
शुद्धचिद्रूपसद्धाने सुधीर्हेतूनहेतुकान् ॥૩॥

અર્થો અનિષ્ટ મન ઇન્દ્રિયને છતાં જો,
ચિદ્રૂપ-ધ્યાન-સદુપાય, બુદ્ધો ભજે તો;
જે હોય ઇષ્ટ મન ઇન્દ્રિયને છતાં જો,
થાયે અહિતુ ચિદ્ધ્યાન વિષે, તજે તો. ૩.

અર્થ:—ઇન્દ્રિય અને મનને અપ્રિય પદાર્થો હોય પણ જો
તે શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ઉત્તમ ધ્યાનમાં હેતુ થતા હોય તો સમ્યગ્દષ્ટિ
જીવ તેને ભજે, અને (ઇન્દ્રિય-મનને) પ્રિય લાગતાં પદાર્થો પણ
(શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ધ્યાનમાં) વિદ્વંસ્ય હોય તો તેને વિના વિલંબે
છોડી દે. ૩.

मुचेत्समाश्रयेच्छुद्धचिद्रूपस्मरणेऽहितं ।
हितं सुधीः प्रयत्नेन द्रव्यादिकचतुष्टयं ॥૪॥

ચિદ્રૂપના સ્મરણમાં હિતકારી ધારે,
જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, વળી કાળ સુભાવ ચારે;
તેને પ્રયત્ન કરી પ્રાજ્ઞજનો સુસેવે,
તેમાં અહિતકર શીઘ્ર તજે, ન સેવે. ૪.

અર્થ:—પ્રાજ્ઞજન શુદ્ધ ચિદ્રૂપના સ્મરણમાં અહિતકારી દ્રવ્ય,

૨૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એ ચારને બળપૂર્વક તજી દે અને હિતરૂપ દ્રવ્યાદિ ચારને પ્રયત્નપૂર્વક અવલંબે. ૪.

સંગં વિમુચ્ય વિજને વસંતિ ગિરિગહ્વરે ।

શુદ્ધચિદ્રૂપસંપ્રાપ્ત્યૈ જ્ઞાનિનોઽન્યત્ર નિઃસ્પૃહાઃ ॥૫॥

જ્ઞાનીજનો પર વિષે, અતિ નિઃસ્પૃહી જે,
પ્રાપ્તિ સદા વિમલ ચિદ્રૂપની ચહી તે;
સૌ સંગ આશ્રવ મહા ગણીને તજે એ,
એકાંતવાસ ગિરિગહ્વરને ભજે એ. ૫.

અર્થ:—જ્ઞાનીજનો પરભાવોમાં નિસ્પૃહ થઈને શુદ્ધચિદ્રૂપની સંપ્રાપ્તિ માટે, સંગનો ત્યાગ કરીને, એકાંત ગિરિગુફામાં વસે છે. ૫.

સ્વલ્પકાર્યકૃતૌ ચિંતા મહાવજ્રાયતે ધ્રુવં ।

મુનીનાં શુદ્ધચિદ્રૂપધ્યાનપર્વત મંજને ॥ ૬ ॥

શુદ્ધચિદ્રૂપસદ્ધ્યાનમાનુરત્યંતનિર્મલઃ ।

જનસંગતિસંજાતવિકલ્પાદ્દૈસ્તિરોભવેત્ ॥૭॥

ચિંતા જરાય પર કાર્યની વજ્ર ભારે,
ચિદ્રૂપ ધ્યાન ગિરિ એ મુનિનો વિદારે;
ચિદ્રૂપ ધ્યાન રવિ નિર્મળ તે છવાયે,
વિકલ્પ મેઘ જનસંગતિજન્ય આવ્યે. ૬-૭.

અર્થ:—મુનિઓને શુદ્ધચિદ્રૂપના ધ્યાનરૂપ પર્વત તોડવાને માટે અલ્પ કાર્ય અંગે કરેલી ચિંતા નિશ્ચયથી મહાન વજ્ર જેવી બને છે. ૬.

મનુષ્યોના સંગથી ઉત્પન્ન થતા વિકલ્પરૂપ વાદળો વડે, અત્યંત નિર્મળ, શુદ્ધ આત્મધ્યાનરૂપ સૂર્ય, ઢંકાઈ જાય છે. ૭.

અમઘ્યે શુદ્ધચિદ્રૂપધ્યાનસ્ય નોદ્ભવો ભવેત્ ।
વંધ્યાયાં કિલ પુત્રસ્ય વિષાણસ્ય સ્વરે યથા ॥૮॥
દૂરમઘ્યસ્ય નો શુદ્ધચિદ્રૂપધ્યાનસંરુચિઃ ।
યથાઽજીર્ણવિકારસ્ય ન ભવેદન્નસંરુચિઃ ॥૯॥

શુદ્ધાત્મનું અભવિને નહિ ધ્યાન હોવે,
વંધ્યા યથા સુત નહીં, ખર શ્રૃંગ પાવે;
શુદ્ધાત્મ-ધ્યાન રુચિ ના દૂરભવ્ય પામે,
થાયે અજીર્ણ રુચિ અન્નની ત્યાં વિરામે. ૮-૯

અર્થ:—જેમ વંધ્યા સ્ત્રીમાં પુત્રની તથા ગધેડામાં શિંગડાની
ખરેખર ઉત્પત્તિ થતી નથી તેમ અભવ્ય જીવમાં શુદ્ધચિદ્રૂપના
ધ્યાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી. ૮.

જેવી રીતે અજીર્ણના રોગીને ભોજન લેવાની સાચી રુચિ
થતી નથી તેવી રીતે દૂરભવ્યમાં (જેનો મોક્ષ નિકટ નથી તેવા
જીવમાં) શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના ધ્યાનમાં યથાર્થ રુચિ થતી નથી. ૯.

ભેદજ્ઞાનં વિના શુદ્ધચિદ્રૂપજ્ઞાનસંભવઃ ।
ભવેન્નૈવ યથા પુત્રસંભૂતિર્જનકં વિના ॥૧૦॥
કર્માંગાશ્ચિલસંગે, નિર્મમતામાતરં વિના ।
શુદ્ધચિદ્રૂપસદ્ધ્યાનપુત્રસૂતિર્ન જાયતે ॥૧૧॥

સંતાન સંભવ નહીં જ્યમ વિણ તાત,
ના ભેદજ્ઞાન વિણ શુદ્ધ સ્વરૂપ જ્ઞાત;
સૌ સંગ-કર્મ-તન-નિર્મમતા જનેતા,
શુદ્ધાત્મધ્યાન-સુત-સંભવ તે વિના ના. ૧૦-૧૧

અર્થ:—જેમ પિતા વિના પુત્રનો જન્મ થાય જ નહિ તેમ

૨૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

ભેદજ્ઞાન વિના શુદ્ધચિદ્રૂપના જ્ઞાનનો સંભવ થાય જ નહિ. ૧૦.

કર્મ, શરીર અને સમસ્ત સંગમાં, નિર્મમતારૂપ માતા વિના શુદ્ધ ચિદ્રૂપના સદ્ધ્યાનરૂપ પુત્રનો જન્મ થતો નથી. ૧૧.

તત્ત્વસ્ય ગતચિંતા નિર્જનતાઽસન્ન મન્યતા ।

ભેદજ્ઞાનં પરસ્મિન્નિર્મમતા ધ્યાનહેતવઃ ॥૧૨॥

ચિંતા અભાવ વળી નિર્જનવાસ ભાવે,
આસન્નભવ્યપણું, ભેદ વિખેાધ પાવે;
દેહાદિ સર્વ પરમાંથી મમત્વ જાયે,
એ ધ્યાન હેતુ નરરત્ન વિષે સુહાયે. ૧૨

અર્થ:—તેથી ચિંતાનો અભાવ, એકાંતવાસ, સમીપ મુક્તિ-ગામીપણું, ભેદ-વિજ્ઞાન, પરમાં નિર્મમતા, તેના ધ્યાનના હેતુઓ છે. ૧૨.

નૃસ્ત્રીતિર્યગ્સુરાણાં સ્થિતિગતિવચનં નૃત્યગાનં શુચાદિ

ક્રીડાક્રોધાદિ મૌનં ભયહસનજરારોદનસ્વાપશૂકાઃ ।

વ્યાપારાકારરોગં નુતિનતિકદનં દીનતાદુઃખશંકાઃ

શૃંગારાદીન્ પ્રપશ્યન્નમિહ ભવે નાટકં મન્યતે જ્ઞઃ ॥૧૩॥

(શાર્દૂલવિકીરિત)

સંસારે નર નારી દેવ પશુનાં, સ્થિતિ ગતિ ગાનને,
વાણી નૃત્ય ક્રીડા પીડા રુદનને ક્રોધાદિને મૌનને;
આકૃતિ સ્તુતિ સૌ પ્રવૃત્તિ ભીતિને વ્યાધિ જરા દુઃખને,
જોતા નાટક માનિ જ્ઞાની સમ તે શૃંગાર કે શોકને. ૧૩

અર્થ:—આ સંસારમાં મનુષ્ય, સ્ત્રી, પશુ અને દેવોની સ્થિતિ, ગતિ, વચનને, નૃત્યને, ગીતને, શોક આદિને, ક્રીડાને, ક્રોધને, મૌનને, ભય, હાસ્ય, જરા, રુદન, નિદ્રા તથા બુગુપ્સાને,

વ્યાપાર, આકૃતિ, રોગને, સ્તુતિ, પ્રણામ, પીડાને, દીનતા, દુઃખ, શંકાને, ભોજનને, શૃંગારાદિને વાસ્તવિક રૂપે જોતાં જ્ઞાની નાટક માને છે, ૧૩.

चक्रीन्द्रयोः सदसि संस्थितयोः कृपा स्या-

तद्भार्ययोरतिगुणान्वितयोर्धृणा च ।

सर्वोत्तमैन्द्रियसुखस्मरणेऽतिकष्टं

यस्योद्धचेतसि स तत्त्वचिदां वरिष्ठः ॥૧૪॥

ચક્રી ઇન્દ્રસભા વિરાજિત અહા ! દેખી દયા આવતી,
રાણી કે શયિ સુંદરાંગી રતિશી, જોનાં ધૃણા જાગતી;
સર્વોત્કૃષ્ટ સુખો સ્મર્યે વિષયનાં આપે સ્મૃતિ દુઃખની,
ચિત્તે એ પ્રગટયો વિવેક નર તે તત્ત્વજ્ઞ શિરોમણિ. ૧૪

અર્થ:—જેમના ઉચ્ચ ચિત્તમાં, સભામાં વિરાજિત ચક્રવર્તી
કે ઇન્દ્રની ઉપર દયા આવે, રતિ સમાનરૂપ અને અતિશય ગુણયુક્ત
તેમની સ્ત્રીઓ, ચક્રવર્તીની પટરાણી તથા ઇન્દ્રની ઇન્દ્રાણીની ઉપર
આગુગમો આવે તથા સર્વોત્તમ ઇન્દ્રિય સુખના સ્મરણથી અત્યંત
કષ્ટ થાય, તે તત્ત્વજ્ઞાનીઓમાં સર્વોત્તમ છે. ૧૪.

रम्यं वल्कलपणमंदिरकरीरं कांजिकं रामठं

लोहं ग्रावनिषादकुश्रुतमटेद् यावन्न यात्यंबरं ।

सौधं कल्पतरुं सुधां च तुहिनं स्वर्णं मणिं पंचमं

जैनीवाचमहो तथैन्द्रियभवं सौख्यं निजात्मोद्भवं ॥૧૫॥

(હરિગીત)

દિવ્ય વસ્ત્રો મહેલ સુરતરુ કે સુધા કંચન મણિ,
જિનેન્દ્રવાણી આત્મસુખને જ્યાં સુધી પામ્યા નથી;
ત્યાંસુધી વલ્કલ પર્ણકુટી કરીર કાંજી લોહને,
પથ્થર કુશ્રુતિ વિષયસુખ અતિ રમ્ય લાગે લોકને. ૧૫

૨૮]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

અર્થ:—જેમ, જ્યાં સુધી જીવને દિવ્ય વસ્ત્ર, મહેલ, કલ્પતરુ, અમૃત, કપૂર, સુવર્ણ, મણિરત્ન, કોયલનો સ્વર અને જિનેન્દ્રની દિવ્યવાણી પ્રાપ્ત થતી નથી ત્યાં સુધી આશ્ચર્યની વાત છે કે તે વલ્કલને (ઝાડની છાલના વસ્ત્રો), ઘાસપર્ણની ઝુંપડી, કેરડા, રાખ, હિંગ, લોહું, પથ્થર, હાથીનો કર્કશ સ્વર અને કુશાસ્ત્રને રમ્ય માનીને તેને માટે ભટકે છે, તેવી રીતે જ્યાં સુધી જીવને નિજ આત્મિક સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાં સુધી જીવ ઇન્દ્રિયજનિત સુખ તરફ ભટકે છે. ૧૫.

કેચિદ્ રાજાદિવાર્તાં વિષયરતિકલાકીર્તિરૈપ્રાપ્તિચિંતાં
સંતાનોદ્ભૂત્યુપાયં પશુનગવિગવાં પાલનં ચાન્સસેવાં ।
સ્વાપક્રોડૌષધાદીન્ સુરનરમનસાં રંજનં દેહપોષં
કુર્વતોઽસ્યંતિ કાલં જગતિ ચ વિરલાઃ સ્વસ્વરૂપોપલબ્ધિઃ ॥૧૬॥

રાજાદિની વિકૃત્યા વિષે ઇન્દ્રિયરતિ કીર્તિ કલા,
ધન તનય ઇચ્છા, અન્ય સેવા, પશુ વૃક્ષ પક્ષિની લલા;
ઔષધ શયન કીડા શરીર-પોષણ મનુજ સુર રંજને,
સૌ વ્યર્થ કાલ વીતાવતા, વિરલા જ ચિદ્રૂપ ચિંતને. ૧૬

અર્થ:—જગતમાં કેટલાક જીવો રાજાદિની વાર્તા, વિષયભોગ, સ્ત્રીરતિ, કલા, કીર્તિ અને ધનપ્રાપ્તિની ચિંતા, સંતાનની ઉત્પત્તિના ઉપાય, પશુ, વૃક્ષ, પક્ષિ, ગાય, બળદના પાલન અને અન્યની સેવા, નિદ્રા, કીડા ઔષધ આદિ સુર અને નરોના મનને રંજન, દેહનું પોષણ કરતાં થકાં કાળને ગુમાવી દે છે અને અતિ અલ્પ જીવો સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવામાં કાળ વીતાવે છે. ૧૬.

વાચાંગેન હૃદા શુદ્ધચિદ્રૂપોહમિતિ બ્રુવે ।
સર્વદાનુભવામીહ સ્મરામીતિ ત્રિધા ભજે ॥૧૭॥

શુદ્ધચિદ્રૂપસદ્ધ્યાનહેતુભૂતાં ક્રિયાં મજેત્ ।

સુધીઃ કાંચિચ્ચ પૂર્વ તદ્ધ્યાને સિદ્ધે તુ તાં ત્યજેત્ ॥૧૮॥

(માલિની)

તન મન વચને હું, શુદ્ધ ચિદ્રૂપ સેવું,

અનુભવું સ્મરું ગાઉં ભક્તિથી નિત્ય ધ્યાવું;

સહજ સ્વરૂપધ્યાને કાર્યકારી ક્રિયા જે,

વિમલ-મતિ ભજે સૌ ધ્યાન સિદ્ધે તજે તે. ૧૭-૧૮

અર્થ:—અહીં, વાણીથી, શરીરથી, ચિત્તથી શુદ્ધચિદ્રૂપ હું છું એમ ઉચ્ચારું, અનુભવું, સ્મરણ કરું; એમ ત્રણ પ્રકારે હમેશાં ભળું. ૧૭.

સમ્યગ્જ્ઞાની શુદ્ધચિદ્રૂપના સદ્ધ્યાનમાં કારણભૂત કોઈ પણ ક્રિયાને પ્રથમ ભજે પરંતુ તે ધ્યાનની સિદ્ધિ થતાં ક્રિયાને તજી દે. ૧૮.

અંગસ્યાવયવૈરંગમંગુલ્યાદ્યૈઃ પરામૃશેત્ ।

મત્યાદ્યૈઃ શુદ્ધચિદ્રૂપાવયવૈસ્તં તથા સ્મરેત્ ॥૧૯॥

જ્ઞેયે દૃશ્યે યથા સ્વે સ્વે ચિત્તં જ્ઞાતરિ દૃષ્ટરિ ।

દદ્યાચ્ચેન્ના તથા વિદેત્પરં જ્ઞાનં ચ દર્શનં ॥૨૦॥

જ્યમ શરીર-અવયવ અંગુલિ આદિથી તન લક્ષાય છે,

ચિદ્-અંગ મત્યાદિ સુજ્ઞાને સ્વરૂપ સ્મૃતિ પમાય છે;

પર જ્ઞેય-દૃશ્યે જન દિયે મન તેમ જો સ્વરૂપે દીએ,

જ્ઞાતા તથા દૃષ્ટા વિષે તો જ્ઞાન દર્શન વર લીએ. ૧૯-૨૦

અર્થ:—શરીરના આંગળી આદિ અવયવો વડે શરીરનું અનુમાન થાય છે અને પછી સ્પર્શાય છે તેમ શુદ્ધચિદ્રૂપના

૩૦]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

અવયવો મતિજ્ઞાન આદિ વડે તે શુદ્ધચિદ્રૂપને સ્મરવું, ધ્યાવું
જોઈએ. ૧૯.

જેમ મનુષ્ય પોતાના જ્ઞેય અને દશ્યમાં ચિત્તને જોડે છે તેમ
જો તે જ્ઞાતાદૃષ્ટા એવા સ્વમાં ચિત્ત જોડે તો તે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન અને
દર્શનની પ્રાપ્તિ કરે છે. ૨૦.

उपायभूतमेवात्र शुद्धचिद्रूपलब्धये ।

यत् किञ्चित्तत् प्रियं मेऽस्ति तदर्थित्वान्न चापरं ॥૨૧॥

चिद्रूपः केवलः शुद्ध आनंदात्मेत्यहं स्मरे ।

मुक्त्यै सर्वज्ञोपदेशः श्लोकार्द्धेन निरूपितः ॥૨૨॥

હું શુદ્ધ ચિદ્રૂપ અર્થી, સદુપાયો બધા તે તે ચહું,
છે તે જ પ્રિય મુજને ઘણા, તેથી અવર કદી ના ચહું;
ચિદ્રૂપ કેવલ શુદ્ધ હું આનંદધામ સદા સ્મરું,
શ્લોકાર્ધથી સર્વજ્ઞ ભાષિત બોધ મોક્ષાર્થે ધરું. ૨૧-૨૨

અર્થ:—શુદ્ધચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે અહીં જે કંઈ પણ
કારણરૂપ હોય તે મને—હું તેનો જ અભિલાષી હોવાથી—પ્રિય છે
અને અન્ય પ્રિય નથી.

હું ચૈતન્યસ્વરૂપ, એકલો, નિર્મળ, આનંદસ્વરૂપ છું, જેમ
સ્મરણ કરું છું. અર્ધ શ્લોકમાં આ મુક્તિ માટેનો સર્વજ્ઞનો
ઉપદેશ કહેલો છે. ૨૧-૨૨.

बहिर्दिशतः पुरः शुद्धचिद्रूपाख्यानकं वृथा ।

अंधस्य नर्त्तनं गानं बधिरस्य यथा भुवि ॥૨૩॥

अंतश्चित्तः पुरः शुद्धचिद्रूपाख्यानकं हितं ।

बुभुक्षिते पिपासार्त्तेऽन्नं जलं योजितं यथा ॥૨૪॥

જયમ અંધ આગળ નૃત્ય કે ગીત બધિર આગળ વ્યર્થ છે,
ત્યમ શુદ્ધચિદ્રૂપનું કથન બહિરાત્મ આગળ વ્યર્થ છે;
ભૂખ્યા કને જયમ અન્ન કે તરસ્યા કને જળ હિત કરે,
ત્યમ અંતરાત્મા સમીપ ચિદ્રૂપ-કથન હિતકર છે ખરે. ૨૩-૨૪

અર્થ:—જેમ લોકમાં આંધળાની આગળ નાચ અને બહિરાની
આગળ ગાન નકામા છે તેમ અજ્ઞાની પાસે શુદ્ધઆત્મસ્વરૂપનું
વ્યાખ્યાન નિર્થક છે. ૨૩.

જેમ ભૂખ્યા પાસે મૂકેલું અન્ન, તરસથી પીડાતા પાસે જળ,
હિતરૂપ થાય છે તેવી રીતે અંતરાત્માની પાસે શુદ્ધચિદ્રૂપનું
વ્યાખ્યાન સફળ થાય છે. ૨૪.

उपाया बहवः संति शुद्धचिद्रूपलब्धये ।

तद्‌ध्यानेन समो नाभूदुपायो न भविष्यति ॥૨૫॥

(અનુષ્ટુપ)

શુદ્ધ ચિદ્રૂપ પ્રાપ્તિના ઉપાયો બહુ સર્વદા,
છતાં તદ્ધ્યાન જેવો ના થયો છે નાથશે કદા. ૨૫

અર્થ:—શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે ઘણા ઉપાયો છે. (પણ)
તેના ધ્યાન જેવો (બીજો કોઈ) ઉપાય થયો નથી, (છે નહિ) અને
થશે નહિ. ૨૫.

અધ્યાય ૪ થો

[શુદ્ધ ચિદ્રૂપના માર્ગની સુગમતા]

ન કલેશો ન ધનવ્યયો ન ગમનં દેશાંતરે પ્રાર્થના
કેષાંચિન્ન વલક્ષ્યો ન ન ભયં પીડા પરસ્યાપિ ન ।
સાવદ્યં ન ન રોગ જન્મપતનં નૈવાન્યસેવા ન હિ
ચિદ્રૂપસ્મરણે ફલં વહુ કથં તન્નાદ્રિયંતે બુધાઃ ॥૧॥

(વસંતતિલકા)

ચિદ્રૂપના સ્મરણમાં ફળ છે ઘણું,
ના દુઃખ દ્રવ્યવ્યય વ્યાધિ વિદેશ કેરું;
જન્માદિ ભીતિ પરસેવ પ્રયાચના ના,
ના પાપ તાપ બુધ ! આદર કાં ધરો ના ? ૧

અર્થ:—ચિદ્રૂપના સ્મરણમાં કલેશ નથી, ધન ખર્ચવું
પડતું નથી, પરદેશમાં જવું પડતું નથી, કોઈની પાસે યાચના
કરવી પડતી નથી, બળનો ક્ષય થતો નથી, ભય થતો નથી, શત્રુ
તરફથી પીડા થતી નથી, પાપ લાગતું નથી, રોગ, જન્મ કે મરણ
થતાં નથી, બીજાઓની સેવા પણ કરવી પડતી જ નથી. (અને)
ફળ ઘણું છે (તો) હે વિદ્વજ્જનો ! તમે તેમાં કેમ આદર
ઉત્સાહ ધરતા નથી ? ૧.

દુર્ગમા ભોગભૂઃ સ્વર્ગભૂમિર્વિદ્યાધરાવનિઃ ।

નાગલોકધરા ચાતિસુગમા શુદ્ધચિદ્ધરા ॥૨॥

રે ! પ્રાપ્તિ ભોગભૂમિની, સુરલોક કેરી,

વિદ્યાધરો તણી ભૂમિ, ભૂમિ નાગ કેરી.

છે એ નહીં સુગમ તો, જરી જો વિચારો,

ચિદ્રૂપ પ્રાપ્તિ સુગમ તેથી સ્વકાર્ય સારો. ૨

અર્થ:—ભોગભૂમિ, સ્વર્ગલોક, વિદ્યાધરોની ભૂમિ, નાગલોકની પૃથ્વી પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ છે. શુદ્ધચૈતન્યરૂપ ભૂમિ (દશા) અત્યંત સુગમ છે. ૨.

તત્સાધને સુખં જ્ઞાનં મોચનં જાયતે સમં ।

નિરાકુલત્વમભયં સુગમા તેમ હેતુના ॥૩॥

તે આત્મ સાધન કર્યે સુખ જ્ઞાન થાયે,
તે સાથ મુક્તિ અહિંયાં જ અનુભવાયે;
આકુલતા રહિત એ સહજાત્મ પ્રાપ્તિ,
તેથી ગણી સુગમ તે, રહી જ્યાં ન ભીતિ. ૩

અર્થ:—તેના સાધનમાં સુખ, જ્ઞાન, કર્મથી મુક્તિ, નિરાકુળતા, નિર્ભયતા એક સાથે ઉત્પન્ન થાય છે, તે કારણથી શુદ્ધચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ સુગમ છે. ૩.

અન્નાદમાગુરુનાગફેનસદૃશં સ્પર્શેન તસ્યાંશતઃ

કૌમારામ્રકસીસવારિસદૃશં સ્વાદેન સર્વં વરં ।

ગંધેનૈવ ઘૃતાદિ વસ્ત્રસદૃશં દૃષ્ટ્યા ચ શબ્દેન ચ

કર્કર્યાદિ ચ માનસેન ચ યથા શાસ્ત્રાદિ નિશ્ચીયતે ॥૪॥

સ્મૃત્યા દૃષ્ટનગાન્ધિભૂરુહપુરીતિર્યગ્નરાણાં તથા

સિદ્ધાંતોક્તસુરાચલહૃદનદીદ્વીપાદિલોકસ્થિતેઃ ।

સ્વાર્થાનાં કૃતપૂર્વકાર્યવિતતેઃ કાલત્રયાણામપિ

સ્વાત્મા કેવલચિન્મયોઽશકલનાત્ સર્વોઽસ્ય નિશ્ચીયતે ॥૫॥યુગ્મં॥

પાપાણુ આદિ પરખો જ્યમ અંશ સ્પર્શે,

આમ્રાદિ સારી ગણીએ જ્યમ સ્વાદ અંશે.

વસ્ત્રાદિ દષ્ટિથી, ઘટાદિ જણાય ગંધે,
 શાસ્ત્રાદિ નિશ્ચય મને, ગીત ઘંટ શબ્દે. ૪.
 પૂર્વે દિહેલ ત્યમ વારિધિ વૃક્ષને જે,
 કે ગ્રામ માનવ પશુ સઘળાં સ્મરે છે;
 શાસ્ત્રોથી સાંભળી નદી હૃદ મેરુ સર્વે,
 દ્વીપાદિ લોકસ્થિતિ જે સ્મૃતિમાં ધરે છે;
 ઇન્દ્રિયના વિષય કાર્ય કરેલ પૂર્વે,
 જેને ત્રિકાળ ઉરમાં વળી યાદ આવે;
 અંશે અનુભવી સ્મૃતિ થકી તે કળાયે,
 સંપૂર્ણ ચિન્મય નિજાત્મ પ્રતીત થાયે. ૫.

અર્થ :—જેમ અન્ન, પથ્થર, અગરૂ, અક્ષીણ અને તેવા બીજા પદાર્થોને તે દરેકના આંશિક સ્પર્શથી તે દરેક સંપૂર્ણપણે ઓળખાય છે. કેરી, કસીસ, જળ જેવા પદાર્થોને દરેકના સ્વાદથી (ચાખવાથી) સંપૂર્ણપણે ઓળખી શકાય છે. ઘી વગેરે પદાર્થોને ગંધ વડે જ, વસ્ત્ર જેવા પદાર્થોને દષ્ટિ વડે (જોવાથી) અને ઝાલર, ઘંટ, ગીત આદિને શબ્દ સાંભળવાથી ઓળખી શકાય છે તથા શાસ્ત્રાદિનો મન વડે નિશ્ચય થાય છે, વળી પૂર્વે જોયેલા પર્વત, સમુદ્ર, વૃક્ષ, નગર, પશુ અને મનુષ્યોની, સિદ્ધાંત (શાસ્ત્ર)માં કહેલા મેરુ, સરોવર, નદી, દ્વીપ આદિ લોકસ્થિતિની, ઇન્દ્રિયોના વિષયોની, પૂર્વે કરેલા કાર્યોની પરંપરાની ત્રણે કાળ સંબંધી ઓળખાણ (નિશ્ચય) થઈ શકે છે તેવી જ રીતે શુદ્ધચિદ્રૂપની સ્મૃતિ વડે, અંશે અનુભવથી તેનું સંપૂર્ણપણું જે પોતાનો આત્મા-કેવળ જ્ઞાનમય છે તેનો નિશ્ચય કરાય છે. ૪-૫.

द्रव्यं क्षेत्रं च कालं च भावमिच्छेत् सुधीः शुभं ।

शुद्धचिद्रूपसंप्राप्ति हेतुभूतं निरंतरं ॥ ६ ॥

न द्रव्येन न कालेन न क्षेत्रेण प्रयोजनं ।

केनचिन्नैव भावेन लब्धे शुद्धचिदात्मके ॥ ७ ॥

અધ્યાય-૪]

[૩૫

તો દ્રવ્યક્ષેત્ર શુભ કાળ સ્વભાવ સર્વે,
ચિદ્રૂપ પ્રાપ્તિ સદુપાય સદાય એવે;
તે બુદ્ધિમાન સહજાત્મસ્વરૂપ પામ્યે,
દ્રવ્યાદિનું પછી નહિ કંઈ કામ નામે. ૬-૭.

અર્થ:—સમ્યગ્જ્ઞાની શુદ્ધ આત્મદશાની અખંડ પ્રાપ્તિના કારણરૂપ શુભ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને નિરંતર ઇચ્છે. ૬.

શુદ્ધ ચૈતન્ય આત્મદશા પામ્યા પછી દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી (કાંઈ) પ્રયોજન નથી જ. ૭.

પરમાત્મા પરંબ્રહ્મ ચિદાત્મા સર્વદૃક્ શિવઃ ।

નામાનીમાન્યહો શુદ્ધચિદ્રૂપસ્યૈવ કેવલં ॥૮॥

(શૂલણા)

સર્વ દૃષ્ટા પરબ્રહ્મ પરમાત્મા,
તે ચિદાત્મા પ્રભુ શિવ કહાયે;
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ કેવલ અહા ! જાણીએ,
નામ તેનાં જ સૌ એ ગણાયે. ૮.

અર્થ:—પરમાત્મા, પરંબ્રહ્મ, ચિદાત્મા, સર્વદૃષ્ટા, કલ્યાણ-સ્વરૂપ, આ (બધા) નામે ખરેખર ફક્ત શુદ્ધચિદ્રૂપનાં જ છે. ૮.

મધ્યે શ્રુતાન્ધેઃ પરમાત્મનામ —રત્નવ્રજં વીક્ષ્ય મયા ગૃહીતં ।

સર્વોત્તમત્વાદિદમેવ શુદ્ધચિદ્રૂપનામાતિમહાદ્યરત્નં ॥૯॥

નામ પરમાત્મનાં, સમૂહ રત્નો તણા,
શાસ્ત્ર રત્નાકરે શોભતો હા !
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ ઉત્તમ મહામૂલ્ય ત્યાં,
ભાળીને મેં અહું રત્ન તો આ. ૯.

અર્થ:—વીતરાગ પ્રવચનરૂપ સમુદ્રની મધ્યમાં પરમાત્માના

૩૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

નામરૂપ રત્નનો સમૂહ જોઈને જે માત્ર આ શુદ્ધચિદ્રૂપ નામનું મહામૂલ્યવાન રત્ન સર્વોત્તમ હોવાથી મેં તેનું ગ્રહણ કર્યું છે. ૯.

નાહં કિંચિન્ન મે કિંચિદ્ શુદ્ધચિદ્રૂપકં વિના ।

તસ્માદન્યત્ર મે ચિંતા વૃથા તત્ર લયં મજે ॥૧૦॥

શુદ્ધ ચિદ્રૂપ વિણ અન્ય તે હું નહીં,
તે વિના અન્ય કંઈ મારું નાંહી;
તેથી અન્યત્ર ચિંતા બધી વ્યર્થ ત્યાં,
થાઉં તદ્દત્તીન ચિદ્રૂપમાંહી. ૧૦.

અર્થ:—શુદ્ધચિદ્રૂપ વિના કંઈ પણ હું નથી, કંઈ પણ મારું નથી, તેના સિવાય બીજે મારી ચિંતા નકામી છે તેથી હું તેમાં લય પામવાનો પ્રયત્ન કરું છું. ૧૦.

અનુભૂય મયા જ્ઞાતં સર્વ જાનાતિ પश्यति ।

અયમાત્મા યદા કર્મપ્રતિસીરા ન વિદ્યતે ॥૧૧॥

કર્મ વાદળ વિષે આત્મરવિ જ્યાં છૂંચ્યો,
જ્ઞાન દર્શન દ્યુતિ અદ્ય ભાસે;
અનુભવે જાણ્યું મેં, કર્મ પડદો ખસ્યે,
પૂર્ણ તે જ્ઞાન દર્શન પ્રકાશે. ૧૧.

અર્થ:—જ્યારે કર્મરૂપ પડદો નથી હોતો ત્યારે આ આત્મા સર્વને જાણે છે અને દેખે છે, એમ મેં અનુભવ કરીને જાણ્યું છે. ૧૧.

વિકલ્પજાલજંબાલાન્નિર્ગતોઽયં સદા સુખી ।

આત્મા તત્ર સ્થિતો દુઃખીત્યનુભૂય પ્રતીયતાં ॥૧૨॥

અનુભૂત્યા મયા બુદ્ધમયમાત્મા મહાબલી ।

લોકાલોકં યતઃ સર્વમંતર્નયતિ કેવલઃ ॥૧૩॥

કલ્પના જાલ સેવાજમાંથી યદિ,
આત્મરૂપ આ વિભુ ઉપર આવે;
તો સદા તે સુખી, તે વિના ત્યાં દુઃખી,
અનુભવે સુજ સૌ પ્રતીત પાવે.
અનુભવે જાણ્યું મેં આ ચિદાત્મા અહો !
શું અનુપમ મહા શક્તિધારી !
લોક ને સૌ અલોકાદિ સર્વસ્વને,
જાણી નિજમાં શમે, જ્ઞાનભારી ! ૧૨-૧૩.

અર્થ:—વિકલ્પોની જાળરૂપ સેવાજમાંથી બહાર નીકળેલો
આ આત્મા સદા સુખી (છે) અને ત્યાં રહેલો દુઃખી છે એમ
અનુભવીને નિશ્ચય કરો.

મેં અનુભવથી જાણ્યું છે કે આ આત્મા મહાન શક્તિશાળી
છે કારણ કે પોતે એકલો જ, સર્વ લોક-અલોકને અંતરમાં (જ્ઞાનમાં)
સમાવી દે છે. ૧૨-૧૩.

સ્મૃતિમેતિ યતો નાદૌ પદ્મચાદાયાતિ કિંચિન ।

કર્મોદયવિશેષોઽયં જ્ઞાયતે હિ ચિદાત્મનઃ ॥૧૪॥

વિસ્ફુરેન્માનસે પૂર્વ પશ્ચાન્નાયાતિ ચેતસિ ।

કિંચિદ્વસ્તુ વિશેષોઽયં કર્મણઃ કિં ન બુદ્ધયતે ॥૧૫॥

પ્રથમ સ્મરતાં સ્મૃતિમાં ન આવે કંઈ,
જે ધીમેથી પછી યાદ આવે;
કર્મનો ઉદય ત્યાં આ ચિદાત્મા તણે,
સ્પષ્ટ તે કોઈ પ્રકારે જણાયે;
પ્રથમ મનમાં સ્ફુરે સ્મરણ કંઈ વસ્તુનું,
પછીથી સંભારતાં સાંભરે ના;
એ જ કો કર્મનો ભેદ વિદ્વજનો,
કેમ નિશ્ચય કરે અંતરે ના ? ૧૪-૧૫.

૩૮]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

અર્થ:—કેમ કે પ્રથમ સ્મરણમાં આવતું નથી, પછીથી કંઈક આવે છે, ખરેખર આ ચિદાત્માનો કર્મોદ્ધયનો પ્રકાર જણાય છે. ૧૪.

પહેલાં કંઈક વસ્તુ મનમાં યાદ આવે, પાછળથી ચિત્તમાં યાદ આવે નહિ, આ કર્મની વિશેષતા કેમ જ્યાલમાં આવતી નથી? ૧૫.

सर्वेषामपि कार्याणां शुद्धचिद्रूपचिंतनं ।

सुखसाध्यं निजाधीनत्वादीहामुत्र सौख्यकृत् ॥१६॥

प्रोद्यन्मोहाद् यथा लक्ष्म्यां कामिन्यां रमते च हत् ।

तथा यदि स्वचिद्रूपे किं न मुक्तिः समीपगा ॥१७॥

સર્વ કાર્યો વિષે સાધ્ય સુગમ દીસે,

શુદ્ધચિદ્રૂપ ચિંતન વિચારો.

અવર પરતંત્ર, સ્વાધીન નિજ ધ્યાન તો,

લોક પરલોક સુખકર સ્વીકારો. ૧૬.

મોહ ઉદયે મહામત્ત હા! ચિત્ત આ,

કામિની કનકમાં રક્ત નિત્યે;

તેમ જો ચિત્ત નિજ ચિદસ્વરૂપમાં ધરો,

કેમ તો મુક્તિના સમીપ વર્તે! ૧૭.

અર્થ:—જઘા કાર્યોમાં શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન આ લોક અને પરલોકમાં સુખ આપનાર, પોતાને આધીન હોવાથી સરળતાથી સધાય તેવું છે. ૧૬.

જેમ મોહથી મત્ત મન કંચન અને કામિનીમાં રમે છે તેમ જો પોતાના શુદ્ધ આત્મામાં રમે તો શું મોક્ષ સમીપ ન આવે? ૧૭.

विमुच्य शुद्धचिद्रूपचिंतनं ये प्रमादिनः ।

अन्यत् कार्यं च कुर्वन्ति ते पिबन्ति सुधां विषं ॥१८॥

विषयानुભવે દુઃખં વ્યાકુલત્વાત્ સતાં ભવેત્ ।

નિરાકુલત્વતઃ શુદ્ધચિદ્રૂપાનુભવે સુખં ॥૧૯॥

શુદ્ધ ચિદ્રૂપ ચિંતન તજી અન્ય જે,
કાર્ય કરવા પ્રમાદી પ્રવર્તે;
તે જનો પાન પીયૂષનું છોડીને,
વિષપાને અહો કેમ વર્તે ?
વિષયસુખ અનુભવે વ્યાકુલિત મન બિને,
દુઃખ ત્યાં તેથી તત્ત્વજ્ઞ માને;
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ અનુભવે સુખ મહા !
ત્યાં નિરાકુલતા નિત્ય માણે. ૧૮-૧૯.

અર્થ:—જે પ્રમાદીઓ શુદ્ધચિદ્રૂપનું ચિંતન છોડીને અન્ય કાર્ય કરે છે, તેઓ અમૃત છોડીને વિષનું પાન કરે છે. ૧૮.

વિષયોના અનુભવમાં વ્યાકુળતા હોવાથી સંતોને દુઃખ થાય છે, શુદ્ધ આત્માના અનુભવમાં નિરાકુળતા હોવાથી સુખ થાય છે. ૧૯.

રાગદ્વેષાદિજં દુઃખં શુદ્ધચિદ્રૂપચિંતનાત્ ।
યાતિ તચ્ચિંતનં ન સ્યાદ્ યતસ્તદ્ગમનં વિના ॥૨૦॥
આનન્દો જાયતેત્યંતઃ શુદ્ધચિદ્રૂપચિંતને ।
નિરાકુલત્વરૂપો હિ સતાં યત્તન્મયોઽસ્ત્યસૌ ॥૨૧॥

રાગદ્વેષાદિથી ઉપજે દુઃખ જે,
શુદ્ધચિદ્રૂપ ચિંતનથી જાયે;
કેમકે તે ગયા વિણ ચિંતન કદી,
શુદ્ધચિદ્રૂપનું ના પમાયે;
શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ચિંતને સંતને,
કોઈ અત્યંત આનંદ આવે;
તે નિરાકુળતારૂપ આનંદ છે,
એક તન્મયપણે ચિદ્-સ્વભાવે. ૨૦-૨૧.

અર્થ:—રાગ-દ્વેષાદિથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ શુદ્ધ-આત્મસ્વરૂપના

૪૦]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

ચિંતનથી દૂર થઈ જાય છે કારણ કે તેના દૂર થયા વિના તેનું (ચિદ્રૂપનું) ચિંતન થતું નથી.

ખરેખર સંતોને શુદ્ધ આત્માનું ચિંતન કરતાં નિરાકુળતારૂપ અત્યંત આનંદ પ્રગટે છે કારણ કે તે ચિદ્રૂપ આનંદમય છે. ૨૧.

તં સ્મરન્ લભતે ના તમન્યદન્યચ્ચ કૈવલં ।

યાતિ યસ્ય પથા પાંથસ્તદેવ લભતે પુરં ॥૨૨॥

શુદ્ધચિદ્રૂપસંપ્રાપ્તિર્દુર્ગમા મોહતોઽગિનાં ।

તજ્જયેઽત્યંત સુગમા ક્રિયાકાંડવિમોચનાત્ ॥૨૩॥

જે સ્મરે સ્વરૂપ, તે જ પ્રાપ્તિ કરે,
અન્ય સ્મરણે જનો અન્ય પામે;
પથિક જે નગરનો માર્ગ લઈ સંચરે,
ત્યાં જ પહોંચે, નહીં અન્ય આમે.
શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ દુર્ગમ અહા !
મોહવશ પ્રાણીને સુગમ ક્યાંથી ?
મોહના વિજયથી, વિણ ક્રિયાકાંડ પણ,
પ્રાપ્તિ તેની અતિ સુગમતાથી. ૨૨-૨૩.

અર્થ:—મનુષ્ય તેનું સ્મરણ કરતાં તેને પામે છે અને અન્યનું સ્મરણ કરતાં કેવળ અન્યને પામે છે જેમ વટેમાર્ગ જે નગરના માર્ગે જાય છે, તે જ નગરમાં તે પહોંચે છે. ૨૨.

પ્રાણીઓને મોહથી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની યથાર્થ પ્રાપ્તિ મુશ્કેલ છે અને તેનો (મોહનો) જય કરવાથી (અન્ય) ક્રિયાકાંડ કર્યા વગર પણ (તેની પ્રાપ્તિ) અત્યંત સુગમ છે. ૨૩.

અધ્યાય પ મો

[શુદ્ધચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ કદી પૂર્વે કોઈ વાર થઈ નથી]

રત્નાનામૌષધીનાં વસનરસરુજામન્નધાતૂપલાનાં
સ્ત્રીભાદ્રવાનાં નરાણાં જલચરવયસાં ગોમહિષ્યાદિકાનાં ।
નામોત્પત્ત્યર્થતાર્થાન્ વિશદમતિતયા જ્ઞાતવાન્ પ્રાયશોઽહં
શુદ્ધચિદ્રૂપમાત્રં કથમહહ નિજં નૈવ પૂર્વં કદાચિત્ ॥ ૧ ॥

(મૂલણા)

રત્ન ઔષધિ બહુ વસ્ત્ર રસ વ્યાધિઓ,
અન્ન પથ્થર અને ધાતુઓનાં;
પુરુષ સ્ત્રી અશ્વગજ પક્ષિ જલચર તથા,
ગાય ભેંસાદિ પર વસ્તુઓનાં;
નામ, ઉત્પત્તિ, કિંમત, પ્રયોજન બધું,
તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ કરી બહુય જાણ્યું;
કિંતુ નિજ શુદ્ધ ચિદ્રૂપને મેં અહો !
પૂર્વ કાલે કદી ના પિછાણ્યું ! ૧.

અર્થ:— રત્નોનાં, ઔષધોનાં, વસ્ત્ર, રસ, રોગનાં, અન્ન, ધાતુ,
પથ્થરોનાં, સ્ત્રી, હાથી અને અશ્વોનાં, મનુષ્યોનાં, જળચર અને
નલચર (પક્ષીઓ) નાં, ગાય, ભેંસ આદિનાં નામ, ઉત્પત્તિ, મૂલ્ય,
પ્રયોજન તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ વડે કરી મેં ઘણું કરીને જાણ્યા છે. અહો !
ખેદ છે કે કોઈ રીતે માત્ર પોતાના શુદ્ધ ચિદ્રૂપને પૂર્વે કદી પણ
જાણ્યું નથી. ? ૧

ત. ૬

૪૨]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

પૂર્વ મયા કૃતાન્યેવ ચિંતનાન્યપ્યનેકશઃ ।
ન કદાચિન્મહામોહાત્ શુદ્ધચિદ્રૂપચિંતનં ॥ ૨ ॥
અનંતાનિ કૃતાન્યેવ મરણાનિ મયાપિ ન ।
કુત્રચિન્મરણે શુદ્ધચિદ્રૂપોઽહમિતિ સ્મૃતં ॥ ૩ ॥

અન્ય પણ બહુ બહુવિધ ચિંતન કર્યાં,
પૂર્વમાં આત્મહિત શ્રેણી કાપી;
શુદ્ધ ચિદ્રૂપનું પણ ન ચિંતન કર્યું,
મેં મહામોહવશ થઈ કદાપિ;
મરણ પણ પૂર્વમાં મેં અનંતાં કર્યાં,
સ્વરૂપને ભૂટી પરને હું માની;
એક પણ મરણ કાળે સ્મરણના કર્યું,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ હું એમ જાણી. ૨-૩.

અર્થ:— પૂર્વે મેં અનેક વાર ચિંતન પણ કર્યાં છે પરંતુ
મહામોહથી શુદ્ધ આત્માનું ચિંતન કદાપિ થયું નથી. ૨

અનંતવાર મરણ પણ મેં કર્યાં છે પરંતુ કોઈ પણ મરણ
વખતે મેં ‘હું શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છું’ એમ સ્મરણ કર્યું નથી. ૩

સુરદ્રુમા નિધાનાનિ ચિંતારત્નં દ્યુસદ્ગવી ।
લઙ્ઘા ચ ન પરં પૂર્વ શુદ્ધચિદ્રૂપસંપદા ॥ ૪ ॥
દ્રવ્યાદિપંચથા પૂર્વ પરાવર્ત્તા અનંતશઃ ।
કુતાસ્તેષ્વેકશો ન સ્વં સ્વરૂપં લઙ્ઘવાનહં ॥ ૫ ॥

કલ્પતરુ કામધેનુ, નિધાનો વળી,
રત્નચિંતામણિ દિવ્ય વિભૂતિ;
મેં સહી પૂર્વમાં, શુદ્ધ ચિદ્રૂપ રૂપ,
અનુપ સંપત્તિની કદી ન પ્રાપ્તિ;

દ્રવ્ય આદિ પરાવર્તનો પાંચ તે,
મેં અનંતાં કર્યાં પૂર્વકાળે;
તે વિષે એક પણ વાર નિજ સ્વરૂપને,
હું ન પામ્યો ભમ્યો આન્તિજાળે. ૪-૫.

અર્થ:—(મને) પૂર્વે કલ્પવૃક્ષ, ધનના ભંડાર, ચિંતામણિ
રત્ન, કામધેનુ, વગેરે મળ્યા પરંતુ શુદ્ધચિદ્રૂપ સંપત્તિ મળી નથી. ૪

(મેં) પૂર્વે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવ એ નામના
પાંચ પરાવર્તન (સંસાર ભ્રમણ) અનંતવાર કર્યા છે તેમાં એક-
વાર પણ મને મારું સ્વરૂપ મળ્યું નથી. ૫

इन्द्रादीनां पदं लब्धं पूर्वं विद्याधरेशिनां ।

अनंतशोऽहमिंद्रस्य स्वस्वरूपं न केवलं ॥ ६ ॥

मध्ये चतुर्गतीनां च बहुशो रिपवो जिताः ।

पूर्वं न मोहप्रत्यर्थी स्वस्वरूपोपलब्धये ॥ ७ ॥

મેં અનંતી અહો ! વાર વળી પૂર્વમાં,
ઈન્દ્ર, વિદ્યાધર સ્વામી ધાયા;
તેમ અહમિન્દ્રનાં પદ મહા ભોગવ્યાં,
માત્ર સ્વસ્વરૂપને કદી ન પામ્યો,
ચાર ગતિ ભ્રમણમાં બહુ બહુ શત્રુઓ,
બહુ બહુ વાર જીત્યા તથાપિ;
શુદ્ધચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિમાં વિધનરૂપ,
મોહ શત્રુ ન જીત્યો કદાપિ. ૬-૭.

અર્થ:—(મને) પૂર્વે ઈન્દ્રાદિનાં, અનંતવાર વિદ્યાધરેના
અધિપતિનાં, (અને) અહમિન્દ્રનું પદ પણ મળ્યું (છે) માત્ર
સ્વસ્વરૂપ મળ્યું નથી. પૂર્વે ચારગતિમાં (મેં) અનેકવાર શત્રુઓને

૪૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

જીત્યા (પણ) સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે (બાધારૂપ એવા) મોહ શત્રુને જીત્યો નથી. ૬-૭

મયા નિઃશેષશાસ્ત્રાણિ વ્યાકૃતાનિ શ્રુતાનિ ચ ।

તેભ્યો ન શુદ્ધચિદ્રૂપં સ્વીકૃતં તીવ્રમોહિના ॥ ૮ ॥

વૃદ્ધસેવા કૃતા વિદ્વન્મહતાં સદસિ સ્થિતઃ ।

ન લબ્ધં શુદ્ધચિદ્રૂપં તત્રાપિ ભ્રમતો નિજં ॥ ૯ ॥

સર્વ શાસ્ત્રો ભણ્યો, શ્રવણ અતિ અતિ કર્યું,
બોધ પણ અન્યને ખૂબ દીધો;
તીવ્ર મોહે છતાં તે મહીંથી નહીં,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ નિજ ગ્રહણ કીધો.
વૃદ્ધસેવા કરી, સાધુસંગે ફર્યો,
જ્ઞાની પાસે સભામધ્ય બેઠો;
તે છતાં ત્યાંથી પણ શુદ્ધ ચિદ્રૂપને,
ના લઈું, ભ્રમ અનાદિ ન નાઠો. ૮-૯.

અર્થ :- મેં સંસારમાં સર્વ શાસ્ત્રો સાંભળ્યા અને તેમના વિષે વ્યાખ્યાન કર્યા પરંતુ તીવ્ર મોહી એવા મેં તે શાસ્ત્રોમાંથી શુદ્ધચિદ્રૂપનું ગ્રહણ કર્યું નહિ. ૮

(મેં) વૃદ્ધોની સેવા કરી, (હું) વિદ્વાન, મહાત્માઓની સભામાં બેઠો (છતાં) ત્યાં ભ્રમીને પણ મેં પોતાના શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરી નહિ. ૯

માનુષ્યં बहुशो लब्धमार्ये खंडे च सत्कुलं ।

आदिसंहननं शुद्धचिद्रूपं न कदाचन ॥ १० ॥

शौचसंयमशीलानि दुर्धराणि तपांसि च ।

शुद्धचिद्रूपसद्ध्यानमंतरा धृतवानहं ॥ ११ ॥

આર્યજાંડે બહુ વાર નર ભવ લહ્યો,
જન્મ ઉત્તમ કુલે પણ હું પામ્યો;
પ્રથમ સંહનન પણ વાર બહુ મેં લહ્યું,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપના કદીય પામ્યો.
શૌચ સંચય તથા શીલ તપ આદર્યાં,
સર્વ દુષ્કર વ્રતો પણ ધર્યાં મેં;
એક નિજ શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ધ્યાન વિણ,
સર્વ સાધન નિર્થક કર્યાં મેં. ૧૦-૧૧

અર્થ:— આર્યદેશમાં મનુષ્યપણું, વજ્રર્ષભનારાચસંહનન, ઉત્તમ કુળ. એ બધું મને અનેકવાર મળ્યું છે પરંતુ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ કદી મળ્યું નથી. ૧૦

શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ઉત્તમ ધ્યાન વિનાના શૌચ, શીલ, સંચય તથા દુર્ધર તપ મેં ધારણ કર્યાં છે. ૧૧

एकेंद्रियादिजीवेषु पर्यायाः सकला धृताः ।

अज्ञानता स्वचिद्रूपं परस्पर्शादिज्ञानता ॥ १२ ॥

ज्ञातं दृष्टं मया सर्वं सचेतनमचेतनं ।

स्वकीયં શુદ્ધચિદ્રૂપં ન કદાચિચ્ચ કેવલં ॥ ૧૩ ॥

સર્વ એકેન્દ્રિયાદિ વિષે બહુ ભમ્યો,
બહુ ધર્યાં સર્વ પર્યાય ત્યાં મેં;
સ્પર્શ રસ આદિ પરના બહુ જાણતાં,
નિજ ચિદ્રૂપ જાણ્યું ન ત્યાં મેં.
અન્ય ચેતન અચેતન પદાર્થો વળી,
સર્વ જાણ્યા દીઠા બાહ્યદષ્ટિ;
માત્ર નિજ શુદ્ધ ચિદ્રૂપને જાણવા,
દેખવા ના ખુદી આત્મદષ્ટિ. ૧૨-૧૩

૪૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

અર્થ :— પોતાના આત્મસ્વરૂપને જાણ્યા વિના અને પરના સ્પર્શ, રસ, રૂપ આદિને જાણતાં મેં એકેન્દ્રિયાદિમાં સર્વ અવસ્થાઓ ધારણ કરી છે. ૧૨

મેં બધા ચેતન, અચેતન (પદાર્થો) ને જોયા અને જાણ્યા; ફક્ત પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને કદી જાણ્યું નથી. ૧૩

લોકજ્ઞાતિ શ્રુતસુરનૃપતિ શ્રેયસાં મામિનીનાં
યત્યાદીનાં વ્યવહૃતિમશ્વિલાં જ્ઞાતવાન્ પ્રાયશોઽહં ।

ક્ષેત્રાદીનામશ્વકલજગતો વા સ્વભાવં ચ શુદ્ધ-
ચિદ્રૂપોઽહં ધ્રુવમિતિ ન કદા સંસૃતૌ તીવ્રમોહાત્ ॥૧૪॥

લોક જ્ઞાતિ તથા શાસ્ત્ર સુર નૃપતણિ,
નીતિરીતિ જાણી મેં સર્વ પ્રાયે;
સ્ત્રી, મુનિ આદિના અખિલ વ્યવહારને,
તેમ મેં જાણીઓ મુખ્યતાયે;
ક્ષેત્ર નદી આદિ સૌ જગત સંપૂર્ણના,
જાણવા ભાવ હું બહુ ય શાણો;
તીવ્ર મોહે છતાં ભવ વિષે હા કદી,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ હું ધ્રુવ ન જાણ્યો. ૧૪

અર્થ :— સંસારમાં લોક, જ્ઞાતિ, શાસ્ત્ર, દેવ રાજા આદિની સંપત્તિ, શ્રેય (કલ્યાણ), સ્ત્રી અને મુનિઓના સમસ્ત વ્યવહારોનું અથવા દેશ, નગર, નદી, પર્વત આદિના ભાગોનું, જગતના સ્વભાવનું મેં ઘણું કરીને જ્ઞાન કર્યું (મેળવ્યું) પરંતુ તીવ્ર મોહને લીધે ‘હું ચેતનસ્વરૂપ આત્મા છું’ એમ ખરેખર કદી જાણ્યું નહિ. ૧૪

શીતકાલે નદીતીરે વર્ષાકાલે તરોરથઃ ।

ગ્રીષ્મે નગશિરોદેશે સ્થિતો ન સ્વે ચિદાત્મનિ ॥ ૧૫ ॥

અધ્યાય-૫]

[૪૭

વિહિતો વિવિધોપાયૈઃ કાયકલેશો મહત્તમઃ ।

સ્વર્ગાદિકાંક્ષયા શુદ્ધં સ્વસ્વરૂપમજાનતા ॥ ૧૬ ॥

અધીતાનિ ચ શાસ્ત્રાણિ બહુવારમનેકશઃ ।

મોહતો ન કદા શુદ્ધચિદ્રૂપપ્રતિપાદકં ॥ ૧૭ ॥

(શિખરિણી)

શિયાળામાં ઊભો સરિતતટમાં શીત સહતો,
વળી વર્ષાકાળે તરુવસ્તળે સ્થિતિ ધરતો;
ઉનાળે અદ્રિના શિખર પર તાપે તપ તપ્યો,
ચિદાત્મામાં કિંતુ નિજ સ્થિતિ કરી હું ન વિરમ્યો. ૧૫

તનુ કલેશે, ઈચ્છી સુરસુખ, તપ્યો બાર તપ હું,
ન જાણ્યું, શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ સુખ તો તે કયમ ચહું?
ઘણી રીતે શાસ્ત્રો, ફરી ફરી ઘણાં હું ભણી ગયો,
છતાં શાસ્ત્રો બોધે સ્વરૂપ તે મોહે નહિ ગણ્યો. ૧૬-૧૭

અર્થ:—શિયાળામાં હું નદીના કિનારા ઉપર, વર્ષા ઋતુમાં વૃક્ષની નીચે, ઉનાળામાં પર્વતના શિખર પ્રદેશમાં રહ્યો પરંતુ પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મામાં રહ્યો નહિ. ૧૫

મેં શુદ્ધ સ્વસ્વરૂપને ન જાણતાં, સ્વર્ગાદિની ઇચ્છાથી વિવિધ ઉપાયો દ્વારા મહાન કાયકલેશ કર્યો. ૧૬

તથા ઘણી વાર અનેક પ્રકારે શાસ્ત્રો ભણ્યા પરંતુ મોહવશ થઈને શુદ્ધ આત્માના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનાર શાસ્ત્ર કદી ભણ્યો નહિ. ૧૭

ન ગુરુઃ શુદ્ધચિદ્રૂપસ્વરૂપપ્રતિપાદકઃ ।

લઙ્ઘો મન્યે કદાચિત્તં વિનાઽસૌ લભ્યતે કથં ॥૧૮॥

૪૮]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

સચેતને શુભે દ્રવ્યે કૃતા પ્રીતિરચેતને ।

સ્વકીયે શુદ્ધચિદ્રૂપે ન પૂર્વ મોહિના મયા ॥ ૧૯ ॥

ગુરુ જ્ઞાની શુદ્ધ સ્વરૂપ નિજ બોધે પ્રવીણ જે,
મળ્યા નો તો ક્યાંથી સ્વરૂપ નિજ પામું હું વિણ તે?
કરી પ્રીતિ સારા જીવ અજીવ દ્રવ્યે પર છતાં,
કરી ના મોહે મેં, વિમલ નિજ રૂપે કરી જતાં. ૧૮-૧૯

અર્થ:— મને લાગે છે કે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માનું નિરૂપણ કરનાર સદ્ગુરુ (મને) કદી મળ્યા નથી. તે સદ્ગુરુ વિના આ શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ કેમ કરીને થાય? ૧૮

મનને પ્રિય એવા સચેતન, અચેતન પદાર્થોમાં મોહી એવા મેં પૂર્વે પ્રીતિ કરી પણ આત્માને પ્રિય એવા શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં પ્રીતિ કરી નહિ. ૧૯

દુષ્કરાણ્યપિ કાર્યાણિ હા શુભાન્યશુભાનિ ચ ।

બહૂનિ વિહિતાનીહ નૈવ શુદ્ધાત્મચિંતનં ॥ ૨૦ ॥

પૂર્વં યા વિહિતા ક્રિયા કિલ મહામોહોદયેનાશ્વિલ

મૂઢત્વેન મયેહ તત્ર મહતીં પ્રીતિં સમાતન્વતા ।

ચિદ્રૂપાભિરતસ્ય માતિ વિષવત્ સા મંદમોહસ્ય મે

સર્વસ્મિન્નધુના નિરીહમનસોઽતોધિગ્ વિમોહોદયં ॥ ૨૧ ॥

વ્યક્તાવ્યક્તબિકલ્પાનાં વૃદૈરાપૂરિતો ભૃશં ।

લબ્ધસ્તેનાવકાશો ન શુદ્ધચિદ્રૂપ ચિંતને ॥ ૨૨ ॥

વળાં એવાં કીધાં શુભ અશુભ કાર્યો કઠિન હા !

છતાં શુદ્ધાત્માનું કદી નહિ કર્યું ચિંતન મહા.

ક્રિયા પૂર્વે જે જે સકલ કરી મેં મોહ ઉદયે,
રતિ વિસ્તારી ત્યાં અતિશય મહા મૂઢ મતિયે;
હવે ભાસે તે સૌ વિષ સમ મને મોહ વિધરયે,
સ્વરૂપે લાગ્યો છું નિરીહ પરમાં, મોહ ધિક્ક એ.
મને વ્યક્તાવ્યક્ત પ્રતિપળ વિકલ્પે પૂરણને,
મળી ના નિવૃત્તિ નિજ વિમલ ચિદ્રૂપ મનને. ૨૦-૨૧-૨૨

અર્થ:—અહા ! મેં અહીં અનેક શુભ અને અશુભ દુષ્કર
કાર્યો કર્યા છે પણ શુદ્ધ આત્માનું ચિંતન નથી જ કર્યું. ૨૦

પૂર્વે મહા મોહના ઉદયે મૂઢતાથી તેમાં અત્યંત પ્રીતિ
કરનાર એવા મેં જે ક્રિયા અહીં ખરેખર કરી છે તે બધી ક્રિયા
મોહ જેનો મંદ થયો છે અને ચિદ્રૂપમાં રતિ થઈ છે એવા મને
સર્વમાં નિસ્પૃહબુદ્ધિ થવાથી હવે ઝેર જેવી લાગે છે તેથી અત્યંત
મોહના ઉદયને ધિક્કાર છે. ૨૧

હું વ્યક્ત અને અવ્યક્ત વિકલ્પોના સમૂહથી અત્યંત ભરેલો
છું તેથી મને શુદ્ધચિદ્રૂપના ચિંતનમાં અવકાશ મળ્યો નથી. ૨૨

અધ્યાય ૬૪

[શુદ્ધ ચિદ્રૂપનાં સ્મરણમાં નિશ્ચિન્તાનો બોધ]

જાનંતિ ગ્રહિલં હતં ગ્રહગણૈર્ગ્રસ્તં પિશાચૈરજા
મગ્નં ભૂરિ પરીષદૈર્વિકલતાં નીતં જરાચેષ્ટિતં ।
મૃત્યાસન્નતયા ગતં વિકૃતિતાં ચેદ્ બ્રાંતિમંતં પરે

ચિદ્રૂપોઽહમિતિ સ્મૃતિપ્રવચનં જાનંતુ મામંગિનઃ ॥ ૧ ॥

ચિદ્રૂપ ચિંતન તત્પર મુજને દુર્ભાગ ભ્રમિત ભલે જન કહે,
કે ઉન્મત્ત, પિશાચે પીડિત, વ્યાધિચ્ચસ્ત વિપરીત અહે;
મંદ પ્રખળ પરિપહથી વિકૃત જરા મરણ સન્મુખ ગણે,
ચિદ્રૂપ હું એ સ્મૃતિ વચનરૂપ, રે! જન જાણે તથ્યપણે. ૧

અર્થ:—જો અન્ય પ્રાણીઓ મને ગ્રહો વડે ગ્રહાયેલો, હણાયેલો,
ભૂત પિશાચ વડે પકડાયેલો, રોગથી પીડિત, અત્યંત પરિપહથી
વિકલ થયેલો અને વૃદ્ધાવસ્થા પામેલો, મૃત્યુની નજદીક પહોંચેલો,
વિકૃત અવસ્થા પામેલો, બ્રાંતિવાળો માને છે તો તમે એમ સમજો
કે હું તો ચૈતન્યસ્વરૂપ છું - એ સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય ઉત્તમ
પ્રવચનરૂપ-શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છું. ૧

ઉન્મત્તં બ્રાંતિયુક્તં ગતનયનયુગં દિગ્વિમૂઢં ચ સુપ્તં

નિશ્ચિંતં પ્રાપ્તમૂર્છં જલવહનગતં બાલકાવસ્થમેતત્ ।

સ્વસ્થાધીનં કૃતં વા ગ્રહિલગતિગતં વ્યાકુલં મોહધૂતૈઃ

સર્વં શુદ્ધાત્મદર્શીરહિતમપિ જગદ્ ભાતિ ભેદજ્ઞચિત્તે ॥ ૨ ॥

શુદ્ધ આત્મદર્શીને હીન જગ આ ભેદ જ્ઞાનીને ચિત્ત દીસે,
હા! ઉન્મત્ત ભ્રમિત નેત્રહીણ દિગ્મૂઢ ગાઢ સુષુપ્તિ વિષે;

અધ્યાય-૬]

[૫૧

પાગલ મૂર્છાગત અવિચારી, જલપ્રવાહમાં વહી જતું,
અજ્ઞ બાલસમ મોહ ડગોને વશ વ્યાકુલ વિશેષ થતું. ૨

અર્થ:—શુદ્ધ આત્મદર્શનથી રહિત, આ સર્વ જગત્ પણ
ભેદજ્ઞાનીના ચિત્તમાં ઉન્મત્ત, બ્રાંતિયુક્ત, બન્ને નેત્રરહિત, દિશા
ભૂલેલું, ગાઢ નિદ્રામાં સૂતેલું, અવિચારી, મૂર્છા પામેલું, જળના
પ્રવાહમાં તણાતું, બાળકના જેવી અજ્ઞાન અવસ્થાવાળું અથવા
મોહરૂપી ડગોથી પીડિત દશા પામેલું હોય તેવું અને મોહ ડગે
પોતાને આધીન કરેલું, વ્યાકુળ થયેલું જણાય છે. ૨

સ્ત્રીणां भर्ता बलानां हरय इव धरा भूपतीनां स्ववत्सो
धेनूनां चक्रवाक्या दिनपतिरतुलश्चातकानां घनार्णः ।
कासाराद्यब्धराणाममृतमिव नृणां वा निजौकः सुराणां
वैद्यो रोगातुराणां प्रिय इव हृदि मे शुद्धचिद्रूपनामा ॥३॥

સ્ત્રીના ચિત્ત વિષે પ્રિય ભર્તા, બલભદ્રોને પ્રાણ હરિ,
ભૂપને ભૂમિ, વત્સ ઘેનુને, ચક્રવાકને તિમિરારિ;
ચાતકને જલધર, દેવોને સ્વર્ગ, જનોને પ્રિય સુધા,
પ્રિય વિમલ ચિદ્રૂપ મુજ ચિત્તે, રોગાતુરને વૈદ્ય યથા. ૩

અર્થ:—સ્ત્રીઓના ચિત્તને જેમ પતિ, બળભદ્રોને વાસુદેવ,
રાજાઓને પૃથ્વી, ગાયોને પોતાના વાછરડાં, ચક્રવાકીને સૂર્ય,
ચાતકોને મેઘનું પાણી, જળચરોને તળાવ આદિ, મનુષ્યોને અમૃત
અથવા દેવોને સ્વર્ગ, રોગથી પીડાયેલાઓને વૈદ્ય અનુપમ પ્રિય
હોય છે તેમ મારા હૃદયમાં શુદ્ધચિદ્રૂપ જેનું નામ છે એવો
આત્મા અત્યંત પ્રિય છે. ૩.

शार्पं वा कलयन्ति वस्तुहरणं चूर्णं वधं ताडनं
छेदं भेदगदादिहास्यदहनं निदाऽऽपदापीडनं ।

પર]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

પચ્ચગ્ન્યઙ્ઘ્યગપંકકૂપવનભૂક્ષેપાપમાનં મયં
કેચિચ્ચેત્ કલયંતુ શુદ્ધપરમબ્રહ્મસ્મૃતાવન્વહં ॥ ૪ ॥

પરમ બ્રહ્મ ચિંતન તદ્દલીન હું મને કોઈ ભય શાપ દીએ,
વસ્તુહરણ, ચૂરણ, વધ તાડન, છેદ, ભેદ, બહુ દુઃખ દીએ;
ગિરિ અગ્નિ અબ્ધ વન કૂપે ફેંકે વળે હણે ભલે,
ભલે હાસ્ય નિંદાદિ કરો, પણ અલ્પચિત્ત મુજ નહિ મળે. ૪

અર્થ:—શુદ્ધ પરમાત્માની સ્મૃતિમાં સર્વાદા લીન એવા મને
જો કોઈ શાપ આપે અથવા વસ્તુઓનું હરણ કરે, ચૂરચૂર કરે,
વધ કરે, તાડન કરે, છેદે, ભેદે, ગદાદિથી મારે, બાળે, મશ્કરી
કરે, નિંદે, પીડે, વળ મારા ઉપર ફેંકે, અગ્નિમાં, સમુદ્રમાં, પર્વત
કે વૃક્ષ ઉપરથી નીચે ફેંકે, કાદવમાં, કૂવામાં, વનમાં કે ભૂમિ ઉપર
ફેંકે, અપમાનિત કરે કે ભય ઉપજાવે તો ભલે તેમ કરો. ૪.

ચંદ્રાર્કભ્રમવત્સદા સુરનદીધારૌધસંપાતવ-
લ્લોકેસ્મિન્ વ્યવહારકાલગતિવદ્ દ્રવ્યસ્ય પર્યાયવત્ ।
લોકાધસ્તલવાતસંગમનવત્ પદ્માદિકોદ્ભૂતિવત્
ચિદ્રૂપસ્મરણં નિરંતરમહો ભૂયાચ્છિવાપ્ત્યૈમમ ॥ ૫ ॥

ચંદ્ર સૂર્ય ગતિ જેમ નિરંતર, સુર નદીવહન સદાય યથા,
પલ પલ કાલ ગતિ સમ લોકે, દ્રવ્ય વિષે પર્યાય સદા;
લોક નીચે ઘન આદિ પવનવત્ જલમાં કમલોત્પત્તિ યથા,
ચિદ્રૂપસ્મરણ નિરંતર ચિત્તે શિવદાયી મુજ બનો તથા. ૫

અર્થ:—આ લોકમાં સદાય સૂર્ય ચંદ્રના ભ્રમણની પેઠે, ગંગા
નદીના પ્રવાહના વહનની માફક, વ્યવહારકાળની ગતિની પેઠે,
દ્રવ્યની પર્યાયની જેમ, લોકની નીચે ઘનવાત, તનવાત વગેરે પવનોના
નિરંતર ગમનની માફક, (સરોવરોમાં) કમળ આદિની નિરંતર

અધ્યાય-૬]

[૫૩

ઉત્પત્તિ થયા કરે છે તેમ અહો, મારા મનમાં પણ નિરંતર શુદ્ધ આત્માનું સ્મરણ થયા કરો કે જેથી મને મોક્ષરૂપ પરમ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય. ૫.

इति हृत्कमले शुद्धचिद्रूपोऽहं हि तिष्ठतु ।

द्रव्यतो भावतस्तावद् यावदंगे स्थितिर्मम ॥ ૬ ॥

दृश्यंतेऽतीव निःसाराः क्रिया वागंगचेतसां ।

કૃતકૃત્યત્વતઃ શુદ્ધચિદ્રૂપં મજતા સતા ॥ ૭ ॥

દ્રવ્યભાવથી તન કારાગૃહ વિષે સ્થિતિ છે ત્યાં સુધી તો,
'હું' સહજાત્મસ્વરૂપ' સ્મરણ એ હૃદયકમલમાં નિત્ય રહો;
તન મન વચનતણી સૌ ચેષ્ટા દીસે અતીવ અસાર અહો !
શુદ્ધ ચિદાત્મસ્વરૂપને ભજતાં, સાર અહો, હું કૃતાર્થ મહા. ૬-૭

અર્થ:—જ્યાં સુધી મારી દ્રવ્યથી અને ભાવથી શરીરમાં સ્થિતિ છે, ત્યાંસુધી 'શુદ્ધચિદ્રૂપ હું છું' એ સ્મરણ મારા હૃદય-કમળમાં નિશ્ચયે રહો. ૬.

શુદ્ધચિદ્રૂપને ભજતાં થકાં કૃતકૃત્યતા પ્રાપ્ત થવાથી વચન, શરીર અને મનની ક્રિયાઓ અત્યંત અસાર જણાય છે. ૭.

किंचित्कदोत्तमं क्वापि न यतो नियमान्नमः ।

તસ્માદનંતશઃ શુદ્ધચિદ્રૂપાય પ્રતિક્ષણં ॥૮॥

बाह्यांतः संगमंगं नृसुरपतिपदं कर्मबंधादिभावं

विद्याविज्ञानशोभावलभवस्वसुखं कीर्तिरूपप्रतापं ।

राज्यागाख्यागकालास्रवकुपरिजनं वाग्मनोयानधीद्धा-

तीर्थेशत्वं ह्यनित्यं स्मर परमचलं शुद्धचिद्रूपमेकं ॥૯॥

૫૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

બાહ્યાભ્યંતર સંગ ક્ષણિક સૌ, શરીર, નરેન્દ્ર, સુરેન્દ્ર પદો,
કર્મભાવ, વિદ્યા, બળ, શોભા, જન્મ, રૂપ, યશ, વિષય સુખો;
રાજપાટ વિજ્ઞાન પ્રતાપો ગિરિ તરુ નામ ધરા સ્વજનો,
આસ્રવ, કાળ, વચન મન વાહન બુદ્ધિ નદીર સર્વ ગણો.
કાંતિ દીપ્તિ તીર્થપતિપદ પણ નહિ નિત્ય અહો ! જગમાં,
ચિદ્રૂપ શુદ્ધ સદા સર્વોત્તમ અચલિત તેથી ધરુ ઉરમાં;
કિંચિત્ કયાંય કદી નહિ નિશ્ચ ચિદ્રૂપથી જગ પ્રવર અહો !
તેથી અનંત પ્રણામ સદા મુજ તે ચિદ્રૂપને ક્ષણ ક્ષણ હો. ૮-૯

અર્થ:—જે કારણથી, નિશ્ચયથી, કયાંય પણ ક્યારેય, કંઈ પણ (બીજું) ઉત્તમ નથી, તે કારણે, શુદ્ધચિદ્રૂપને ક્ષણે ક્ષણે અનંતવાર નમસ્કાર હો. ૮.

બાહ્ય અને અંતરંગ પરિગ્રહ, શરીર, નરેન્દ્ર અને સુરેન્દ્રનાં પદ, કર્મબંધ આદિ ભાવ, વિદ્યા, વિજ્ઞાન-કળા કૌશલ્ય, શોભા, બળ, જન્મ, ઇન્દ્રિયોનાં સુખ, કીર્તિ રૂપ, પ્રતાપ, રાજ્ય, પર્વત, નામ, વૃક્ષ, કાળ, આસ્રવ, પૃથ્વી, પરિવાર, વાણી, મન, વાહન, બુદ્ધિ, દીપ્તિ, તીર્થકરપણું નિશ્ચયથી અનિત્ય છે, (તેથી) પરમ અચલ એવા એક શુદ્ધચિદ્રૂપનું સ્મરણ કર. ૯.

રાગાદ્યા ન વિધાતવ્યાઃ સત્યસત્યપિ વસ્તુનિ ।

જ્ઞાત્વા સ્વશુદ્ધચિદ્રૂપં તત્ર તિષ્ઠ નિરાકુલઃ ॥ ૧૦ ॥

સર્વ શુભાશુભ વસ્તુ પ્રતિ કદી, ન કરો રાગાદિ ભાવ,
બાણી નિર્મલ નિજ ચિદ્રૂપ ત્યાં, સ્થિર નિરાકુળ થાય;
નિર્મળ ચિદ્રૂપ નિશ્ચલ સેવીએ. ૧૦

અર્થ:—સારા કે ખોટા અથવા વર્તમાન, તેમ જ ભૂતભવિષ્યના પદાર્થોમાં પણ રાગદ્વેષ આદિ કર્તાવ્ય નથી. પોતાના શુદ્ધ ચેતનસ્વરૂપ આત્માને બાણીને ત્યાં નિરાકુળ સુખસ્વરૂપે સ્થિર થા. ૧૦.

અધ્યાય-૬]

[૫૫]

ચિદ્રૂપોઽહં સ મે તસ્માત્તં પશ્યામિ સુખી તતઃ ।

ભવશ્ચિતિર્હિતં મુક્તિર્નિર્યાસોઽયં જિનાગમે ॥ ૧૧ ॥

ચિદ્રૂપ હું તે મારું તેથી તે, જોઉં તો સુખ થાય;

ભવ ક્ષય મુક્તિ શ્રેય પમાય, તે સાર જિનાગમમાંય.

નિર્માળ ચિદ્રૂપ નિશ્ચલ સેવીએ. ૧૧

અર્થ:— હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, તે (આત્મા) મારો છે, મારે હું તેને જોઉં છું એટલે સુખી છું. આ ભવનો ક્ષય, આત્મ-હિત, મોક્ષ છે, એ જિનાગમનું રહસ્ય--સાર છે. ૧૧.

ચિદ્રૂપે કેવલે શુદ્ધે નિત્યાનંદમયે યદા ।

સ્વે તિષ્ઠતિ તદા સ્વસ્થં કથ્યતે પરમાર્થતઃ ॥ ૧૨ ॥

ચિદ્રૂપ કેવલ શુદ્ધસ્વરૂપ એ નિત્યાનંદ પ્રપૂર્ણ,
તે નિજ સ્વરૂપે રે સ્થિર તો નિશ્ચયે, સ્વસ્થ કહ્યો સંપૂર્ણ.

નિર્માળ ચિદ્રૂપ નિશ્ચલ સેવીએ. ૧૨.

અર્થ:—જ્યારે આત્મા નિત્યાનંદમય કેવળ પોતાના શુદ્ધ-ચિદ્રૂપમાં સ્થિર થાય છે ત્યારે પરમાર્થથી સ્વસ્થપણે સમાધિરૂપ કહેવાય છે. ૧૨.

નિશ્ચલઃ પરિણામોઽસ્તુ સ્વશુદ્ધચિતિ મામકઃ ।

શરીરમોચનં યાવદિવ ભૂમૌ સુરાચલઃ ॥ ૧૩ ॥

નિર્માળ નિજ ચિદ્રૂપ વિષે રહો, નિશ્ચલ મુજ પરિણામ;

દેહ જતાં પણ એ ન ચળો કદા, મેરુ ચલે નહિ નામ.

નિર્માળ ચિદ્રૂપ નિશ્ચલ સેવીએ. ૧૩.

અર્થ:—જ્યાં સુધી શરીર છૂટ્યું નથી ત્યાં સુધી પૃથ્વી ઉપર મેરુ પર્વતની જેમ, સ્વ શુદ્ધ આત્મામાં મારા પરિણામ નિશ્ચલ રહો. ૧૩.

૫૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

સદા પરિણતિર્મેઽસ્તુ શુદ્ધચિદ્રૂપકેઽચલા ।

અષ્ટમીભૂમિકામધ્યે શુભા સિદ્ધશિલા યથા ॥ ૧૪ ॥

નિર્મળ નિજ ચિદ્રૂપ વિષે સદા, મુજ પરિણતિ હો અકંપ;

જેમ વિરાજે રે અષ્ટમી ભૂમિમાં, સિદ્ધશિલા નિઃકંપ.

નિર્મળ ચિદ્રૂપ નિશ્ચલ સેવીએ. ૧૪.

અર્થ:—જેમ આઠમી ભૂમિ (પૃથ્વી)ના અગ્રભાગે મોક્ષ-સ્થાનમાં પવિત્ર સિદ્ધશિલા નિશ્ચળ છે તેમ શુદ્ધચિદ્રૂપમાં મારા ભાવ સદા નિશ્ચળ રહેા. ૧૪.

ચલંતિ સન્મુનીન્દ્રાણાં નિર્મલાનિ મનાંસિ ન ।

શુદ્ધચિદ્રૂપસદ્ધ્યાનાત્ સિદ્ધક્ષેત્રાચ્છિવા યથા ॥ ૧૫ ॥

નિર્મળ ચિદ્રૂપ ધ્યાન થકી કદી સંત મુનિવર્ય ચિત્ત;

લેશ ચળે ના, સિદ્ધિક્ષેત્રથી સિદ્ધો જ્યમ ત્યાં સુસ્થિત.

નિર્મળ ચિદ્રૂપ નિશ્ચલ સેવીએ. ૧૫.

અર્થ:—જેમ સિદ્ધિક્ષેત્રથી સિદ્ધો ચળતા નથી તેમ શુદ્ધ આત્માના ઉત્તમ ધ્યાનથી, મુનીન્દ્રોનાં નિર્મળ મન ચળતાં નથી. ૧૫

મુનીશ્વરૈસ્તથાભ્યાસો દૃઢઃ સમ્યગ્વિધીયતે ।

માનસં શુદ્ધચિદ્રૂપે યથાઽત્યંતં સ્થિરીભવેત્ ॥ ૧૬ ॥

શુદ્ધ સ્વરૂપે રે નિશ્ચલ ધ્યાનનો, સમ્યગ્ દૃઢ અભ્યાસ;

સેવે એવો રે જ્ઞાની મુનીશ્વરો, અચલ લહે નિજવાસ.

નિર્મળ ચિદ્રૂપ નિશ્ચલ સેવીએ. ૧૬.

અર્થ:—મુનિવરો સ્વ શુદ્ધ આત્મામાં મનની એકાગ્રતારૂપ એવો દૃઢ સમ્યક્ અભ્યાસ કરે છે કે જેથી તે અત્યંત સ્થિર થાય. ૧૬.

સુખે દુઃખે મહારોગે શુધાદીનામુપદ્રવે ।

ચતુર્વિધોપસર્ગે ચ કુર્વે ચિદ્રૂપચિંતનં ॥ ૧૭ ॥

અધ્યાય-૬]

[૫૭]

સુખ દુઃખ સમયે રે મહાવ્યાધિ વિષે, ભીષણ ઉપદ્રવ માંય;
ઉપસર્ગાદિ રે આવ્યે ના ચૂકું, ચિદ્રૂપ ચિંતન જરાય.
નિર્મળ ચિદ્રૂપ નિશ્ચલ સેવીએ. ૧૭.

અર્થ:— સુખમાં, દુઃખમાં, મહારોગમાં, ભૂખ આદિ ઉપદ્રવોમાં
અને ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગ આવી પડે ત્યારે શુદ્ધઆત્માનું ચિંતન
કરું. ૧૭.

નિશ્ચલં ન કૃતં ચિત્તમનાદૌ ભ્રમતો ભવે ।

ચિદ્રૂપે તેન સોઢાનિ મહાદુઃખાન્યહો મયા ॥ ૧૮ ॥

નિજ ચિદ્રૂપમાં રે નિશ્ચલ ચિત્ત હા! ન ધર્યું મેં કોઈવાર;
ભ્રમતાં ભવમાં રે, તેથી અનાદિથી દુઃખ પામ્યો હું અપાર.
નિર્મળ ચિદ્રૂપ નિશ્ચલ સેવીએ. ૧૮

અર્થ:—અનાદિથી સંસારમાં ભ્રમતાં મેં ચિદ્રૂપમાં ચિત્તને
નિશ્ચલ કર્યું નહિ તેથી અહોહો! આશ્ચર્ય છે કે મેં મહાન દુઃખો
સહન કર્યાં. ૧૮

યે યાતા યાંતિ યાસ્યંતિ નિર્વૃત્તિં પુરુષોત્તમાઃ ।

માનસં નિશ્ચલં કૃત્વા સ્વે ચિદ્રૂપે ન સંશયઃ ॥ ૧૯ ॥

જે નરરત્નો રે મુક્તિમાં ગયા, જાયે, જશે સદાય;
નિજ ચિદ્રૂપે રે નિશ્ચલ મન કરી, સૌ નિઃશંક શિવ થાય.
નિર્મળ ચિદ્રૂપ નિશ્ચલ સેવીએ. ૧૯

અર્થ:—જે ઉત્તમ પુરુષો મોક્ષે ગયા છે, જાય છે અને જશે
તે સર્વે પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મામાં મનને એકાગ્ર કરીને
(ગયા છે, જાય છે અને જશે) એમાં સંશય નથી. ૧૯

૧, ૮

૫૮]

[તત્ત્વાન-તરંગિણી

નિશ્ચલોઽગી યદા શુદ્ધચિદ્રૂપોઽહમિતિ સ્મૃતૌ ।

તદૈવ ભાવમુક્તિઃ સ્યાત્ક્રમેણ દ્રવ્યમુક્તિભાગૃ ॥ ૨૦ ॥

‘નિર્મલ ચિદ્રૂપ છું’ જન એમ જ્યાં સ્મરણે નિશ્ચલ થાય;
ભાવમુક્તિ તો ત્યાં જ ક્રમે પછી દ્રવ્યે મુક્તિ વરાય.

નિર્મળ ચિદ્રૂપ નિશ્ચલ સેવીએ. ૨૦

અર્થ:—‘હું શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા છું’ એમ સ્મરણ કરતાં જ્યારે આત્મદ્રવ્ય નિશ્ચળ થાય છે ત્યારે જ ભાવમોક્ષ થાય છે અને અનુક્રમે દ્રવ્યમોક્ષને યોગ્ય (પણ) થાય છે. ૨૦

અધ્યાય ૭ મો

[શુદ્ધ ચિદ્રૂપના સ્મરણમાં નયોના અવલંબનનું વર્ણન]

ન યામિ શુદ્ધચિદ્રૂપે લયં યાવદહં દૃઢં ।

ન મુંચામિ ક્ષણં તાવદ્ વ્યવહારાવલંબનં ॥૧॥

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં નિશ્ચલપણે, લય જ્યાંસુધી ન પમાય;
ત્યાંસુધી અવલંબન વ્યવહારનું, ક્ષણ પણ દૂર ન કરાય,
નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૧

અર્થ:—શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં જ્યાંસુધી હું દૃઢ લય ન પામું ત્યાં
સુધી વ્યવહારનો આશ્રય ક્ષણ પણ છોડું નહિ. ૧

અશુદ્ધં કિલ ચિદ્રૂપં લોકે સર્વત્ર દૃશ્યતે ।

વ્યવહારનયં શ્રિત્વા શુદ્ધં બોધદશા ક્વચિત્ ॥૨॥

અસહજ ચિદ્રૂપ લોકવિષે બધે, વ્યવહારે તો જણાય;
નિશ્ચયનયરૂપ જ્ઞાનદષ્ટિ થકી, શુદ્ધ ક્વચિત્ દેખાય.
નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૨

અર્થ:—વ્યવહારનયના આશ્રયથી જેતાં લોકમાં સર્વત્ર ખરેખર
અશુદ્ધ ચિદ્રૂપ દેખાય છે. નિશ્ચયદષ્ટિથી જેતાં શુદ્ધ ચિદ્રૂપ ક્યાંક
ક્યારેક જણાય છે. ૨

ચિદ્રૂપે તારતમ્યેન ગુણસ્થાનાચ્ચતુર્થતઃ ।

મિથ્યાત્વાદ્યુદયાદ્યસ્યમલાપાયાદ્ વિશુદ્ધતા ॥૩॥

મિથ્યાત્વાદિ રે પ્રકૃતિરૂપ જ્યાં મલકાય આરંભ થાય;
ચિદ્રૂપ શુદ્ધિ રે ક્રમથી ચતુર્થ એ, ગુણસ્થાનેથી ગણાય,
નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૩

૬૦]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

અર્થ:—મિથ્યાત્વ આદિના ઉદયરૂપ મિથ્યાત્વ મોહનીય વગેરે (અને અનંતાનુબંધી ક્રોધ વગેરે કષાય) મળ દૂર થવાથી ચોથા ગુણસ્થાનથી માંડીને તારતમ્યતાથી ચિદ્રૂપમાં વિશુદ્ધતા આવીને વધે છે. ૩

મોક્ષસ્વર્ગાર્થિનાં પુંસાં તાત્ત્વિકવ્યવહારિણાં ।

પંથાઃ પૃથક્ પૃથક્ રૂપો નાગરાગારિણામિવ ॥૪॥

બુદ્ધા ગામે રે જાતા પથિકના બુદ્ધા માર્ગો ભળાય;

મોક્ષાર્થી^૧ નિશ્ચય, વ્યવહારને, સ્વર્ગાર્થી^૨ તેમ ચલાય.

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૪

અર્થ:—મોક્ષના ઇચ્છક પુરુષોનો અને સ્વર્ગના ઇચ્છક પુરુષોનો અનુક્રમે નિશ્ચયના આશ્રયરૂપ તાત્ત્વિક અને વ્યવહારના આશ્રયરૂપ અતાત્ત્વિક બુદ્ધા બુદ્ધા નગરમાં જનાર પથિકોની જેમ ભિન્ન ભિન્નરૂપ માર્ગ છે. ૪

ચિંતાક્લેશકષાયશોકબહુલે દેહાદિસાધ્યાત્પરા-

ધીને કર્મનિબન્ધનેઽતિવિષમે માર્ગે ભયાશાન્વિતે ।

વ્યામોહે વ્યવહારનામનિ ગતિં હિત્વા વ્રજાત્મન્ સદા

શુદ્ધે નિશ્ચયનામનીહ સુખદેઽમુત્રાપિ દોષોઽજ્ઞિતે ॥૫॥

હે! આત્મન્ એ કલેશ કષાયયુત વિષમ અતિ વ્યવહાર;

ચિંતા આશારે શોક ભયે ભયો, સ્વાધીન વળી નહિ લગાર.

કર્મ નિબંધન ને વ્યામોહકર, જાણી તજ વ્યવહાર;

દોષ રહિત નિશ્ચય ભજ શુદ્ધ એ લોકદ્રવ્યે સુખકાર.

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૫

અર્થ:—ચિંતા, કલેશ, ક્રોધાદિ કષાય, શોકાદિ અત્યંત જેમાં છે તે દેહાદિથી સાધ્ય હોવાથી પરાધીન, કર્મ નિબંધન રૂપ, ભય

અને આશાયુક્ત, મૂંઝવણ કરનાર, વ્યવહાર નામના અતિ વિષમ માર્ગમાં ચાલવાનું છોડીને હે આત્મન્ ! આ લોકમાં અને પરલોકમાં પણ સુખ આપનાર દોષરહિત, શુદ્ધ નિશ્ચય નામના માર્ગમાં તું સદા ગમન કર. ૫

न भक्तवृंदैर्न च शिष्यवर्गैर्न पुस्तकाद्यैर्न च देहमुख्यैः ।

न कर्मणा केन ममास्ति कार्यं विशुद्धचित्त्यस्तु लयः सदैव ॥६॥

ભક્તજનો પુસ્તક તન આદિનું, શિષ્ય સમૂહનું શું કામ ?

ચિદ્રૂપ નિર્મળમાં લય હો સદા, કર્મ અવરતું ન કામ.

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૬

અર્થ:— માટે ભક્તોના સમૂહથી, શિષ્યવર્ગથી, પુસ્તકાદિથી કે કોઈ કર્મથી કાંઈ કામ નથી, (ક્ષત્ર) વિશુદ્ધ ચૈતન્યમાં સદા મારી પરિણતિનો લય થાવ. ૬

न चेतसा स्पर्शमहं करोमि सचेतनाचेतनवस्तुजाते ।

विमुच्य शुद्धं हि निजात्मतत्त्वं क्वचित्कदाचित्कथमप्यवश्यं ॥७॥

શુદ્ધ નિજાત્મ તત્ત્વ તણ કદી, કોઈ રીતે હું કયાંય;

જડ ચેતનરૂપ વસ્તુ સમૂહને, મનથી ન સ્પર્શી અવશ્ય,

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૭

અર્થ:— નિજ શુદ્ધાત્મતત્ત્વને છોડીને સચેતન અને અચેતન એવા સર્વ પદાર્થ સમૂહમાં ક્યારેય, કદાપિ, કોઈ પણ રીતે હું મનથી અવશ્ય સ્પર્શી કરું નહિ. ૭

व्यवहारं समालम्ब्य येऽक्षि कुर्वति निश्चये ।

शुद्धचिद्रूपसंप्राप्तिस्तेषामेवेतरस्य न ॥८॥

૬૨]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

અવલંબીનેરે જે વ્યવહારને, નિશ્ચયમાં દે લક્ષ;
નિર્મળ ચિદ્રૂપ પ્રાપ્તિ તે લહે, બીજને નહિ અવશ્ય.

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૮

અર્થ :—જેઓ વ્યવહારને અવલંબીને નિશ્ચયમાં દૃષ્ટિ કરે
છે તેમને જ શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે, બીજને થતી નથી. ૮

સંપર્કાત્ કર્મણોઽશુદ્ધં મલસ્ય વસનં યથા ।

વ્યવહારેણ ચિદ્રૂપં શુદ્ધં તન્નિશ્ચયાશ્રયાત્ ॥૯॥

મલ સંબંધેરે વસ્ત્ર મલીન દીસે, ત્યમ વ્યવહારે અશુદ્ધ;
કર્મ સંબંધેરે ચિદ્રૂપ ભેદ્ય, નિશ્ચય દૃષ્ટિથી શુદ્ધ.

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૯

અર્થ :—જેમ વ્યવહારનયથી મલના સંબંધથી વસ્ત્રને મલિન
કહેવાય છે અને નિશ્ચયદૃષ્ટિના આશ્રયથી તે શુદ્ધ થાય છે તેમ કર્મના
સંબંધથી આત્માને વ્યવહારથી અશુદ્ધ કહેવાય છે અને નિશ્ચયનયના
આશ્રયથી તે શુદ્ધ થાય છે. ૯

અશુદ્ધં કથ્યતે સ્વર્ણમન્યદ્રવ્યેણ મિશ્રિતં ।

વ્યવહારં સમાશ્રિત્ય શુદ્ધં નિશ્ચયતો યથા ॥૧૦॥

યુક્તં તથાઽન્યદ્રવ્યેણાશુદ્ધં ચિદ્રૂપમુચ્યતે ।

વ્યવહારનયાત્ શુદ્ધં નિશ્ચયાત્ પુનરેવ તત્ ॥૧૧॥

અન્ય દ્રવ્યથી રે યુક્ત સુવર્ણ તે જ્યમ વ્યવહારે અશુદ્ધ;
નિશ્ચયદૃષ્ટિથી અન્ય જણાયના માત્ર કનક તો શુદ્ધ

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૧૦

અન્ય દ્રવ્યયુત તેમ અશુદ્ધ તે, વ્યવહારે ચિદ્રૂપ;
તે જ ચિદાત્મા નિશ્ચયદૃષ્ટિથી ભાસે શુદ્ધ સ્વરૂપ.

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૧૧

અધ્યાય-૭]

[૬૩

અર્થ :— જેમ અન્ય દ્રવ્ય સાથે મેળવાયેલું સુવર્ણ વ્યવહારનો આશ્રય કરીને અશુદ્ધ કહેવાય છે, નિશ્ચયથી (તે) શુદ્ધ કહેવાય છે. ૧૦

તેમ અન્ય દ્રવ્યથી યુક્ત ચિદ્રૂપ વ્યવહારનયથી અશુદ્ધ કહેવાય છે અને નિશ્ચયથી તે જ શુદ્ધ કહેવાય છે. ૧૧

बाह्यांतरन्यसंपर्को येनांशेन वियुज्यते ।

तेनांशेन विशुद्धिः स्याद् चिद्रूपस्य सुवर्णवत् ॥१२॥

બાહ્ય અભ્યંતર અન્ય સંબંધ તે જે જે અંશે મુકાય;

તે તે અંશે રે ત્યાં ચિદ્રૂપની શુદ્ધિ કનકવત્ થાય.

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૧૨

અર્થ :— સોનાની પેઠે આત્માને જેટલે અંશે બાહ્ય અને અંતર અન્ય દ્રવ્યનો સંબંધ છૂટે છે તેટલા અંશે વિશુદ્ધિ થાય છે. ૧૨

शुद्धचिद्रूपसद्ध्यानपर्वतारोहणं सुधीः ।

कुर्वन् करोति सुदृष्टिर्व्यवહारावलंबनं ॥१३॥

आरूढ्य शुद्धचिद्रूप ध्यानपर्वतमुत्तमं ।

तिष्ठेद् यावत्त्यजेत्तावद् व्यवहारावलंबनं ॥१४॥

નિર્મળ ચિદ્રૂપના સદ્ધ્યાનરૂપ, ગિરિ પર ચઢતાં સુસંત;

સમ્યગ્દષ્ટિ રે સદ્વ્યવહારને, અવલંબે મતિમંત.

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૧૩

નિર્મળ ચિદ્રૂપ ધ્યાનગિરિ વરે, ચઢીને દૃઢ સ્થિર થાય;

ત્યારે આલંબન વ્યવહારનું, સર્વ પ્રકારે મુકાય.

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૧૪

અર્થ :—સમ્યગ્જ્ઞાની, સમ્યગ્દષ્ટિ શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ઉત્તમ ધ્યાન રૂપ પર્વત ઉપર ચઢતાં, વ્યવહારનો આશ્રય લે છે. ૧૩

૬૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

જ્યારે ઉત્તમ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના ધ્યાનરૂપ પર્વત ઉપર
થડીને સ્થિર થાય ત્યારે તે વ્યવહારનો આશ્રય તણ દે. ૧૪

શુદ્ધચિદ્રૂપસદ્ધ્યાનપર્વતાદવરોહણં ।

યદાન્યકૃતયે કુર્યાત્તદા તસ્યાબલંબનં ॥૧૫॥

નિર્મળ ચિદ્રૂપ ધ્યાન ગિરિ થડી ઉતરે જો કોઈ કાળ;
કાર્ય પ્રસંગે રે તો વ્યવહાર સદ્ અવલંબે તત્કાળ,
નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લય હો સદા. ૧૫

અર્થ :—જ્યારે અન્ય પ્રયોજનાર્થે શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ઉત્તમ
ધ્યાનરૂપ પર્વતથી ઉતરવાનું બને ત્યારે તે વ્યવહારનું અવલંબન
કરે. ૧૫

યાતા યાંતિ ચ યાસ્યંતિ યે મન્યા મુક્તિસંપદં ।

આલંબ્ય વ્યવહારં તે પૂર્વ પશ્ચાત્ચનિશ્ચયં ॥૧૬॥

કારણેન વિના કાર્ય ન સ્યાત્તેન વિના નયં ।

વ્યવહારં કદોત્પત્તિર્નિશ્ચયસ્ય ન જાયતે ॥૧૭॥

મુક્તિશ્રીને જે વર્યા મનમોહન મેરે,
વરતા વળી વરનાર રે; મનમોહન મેરે;
પ્રથમ ભણ વ્યવહાર સત્ મનમોહન મેરે;
થડી નિશ્ચય પછી સાર રે, મનમોહન મેરે. ૧૬

કારણ વિણ કદી કાર્યની મનમોહન મેરે,
સિદ્ધિ નહિ જેમ થાય રે. મનમોહન મેરે;
સદ્ વ્યવહાર વિના કદી મનમોહન મેરે;
નિશ્ચય નહિ સધાય રે; મનમોહન મેરે. ૧૭

અર્થ :—જે લબ્ય જીવો મુક્તિ સંપત્તિને પામ્યા છે, પામે

અધ્યાય-૭]

[૬૫

છે. અને પામશે તે પ્રથમ સત્ વ્યવહારને આલંબીને અને પછી નિશ્ચયને અવલંબીને પામ્યા છે. ૧૬

કારણ વગર કાર્ય થાય નહિ તેથી સત્ વ્યવહારનય વિના નિશ્ચયની ઉત્પત્તિ કદી થતી નથી. ૧૭

જિનાગમે પ્રતીતિઃ સ્યાજ્જિનસ્યાચરણેઽપિ ચ ।

નિશ્ચયં વ્યવહારં તન્નયં ભજ યથાવિધિ ॥૧૮॥

નિશ્ચય ને વ્યવહાર નય મનમોહન મેરે,
યથાવિધિ ભજ ચંગ રે, મનમોહન મેરે;
જિનવચને જિનચરણમાં મનમોહન મેરે,
પ્રતીતિ જેમ અભંગરે, મનમોહન મેરે. ૧૮

અર્થ :— ઉપર કહ્યા મુજબ તું નિશ્ચય અને વ્યવહારનયનું વિધિ પ્રમાણે ગ્રહણ કર કે જેથી જિન પ્રણીત આગમમાં અને (સ્વરૂપરમણુતા રૂપ) જિનના આચરણમાં પણ શ્રદ્ધા થાય. ૧૮

વ્યવહારં વિના કેચિન્નષ્ટા કેવલનિશ્ચયાત્ ।

નિશ્ચયેન વિના કેચિત્ કેવલવ્યવહારતઃ ॥૧૯॥

નિશ્ચયમાત્રથી બહુ થયા મનમોહન મેરે,
નષ્ટ, વિના વ્યવહાર રે; મનમોહન મેરે;
નિશ્ચયવિણ ત્યમ નષ્ટ બહુ મનમોહન મેરે,
માત્ર ગ્રહી વ્યવહાર રે, મનમોહન મેરે. ૧૯

અર્થ :—કેટલાક વ્યવહાર વિના માત્ર નિશ્ચયનું ગ્રહણ કરવાથી નાશ પામી ગયા, કેટલાક નિશ્ચય વગર, કેવળ વ્યવહારને ગ્રહવાથી નષ્ટ થઈ ગયા. ૧૯.

દ્વાભ્યાં દ્વગ્ભ્યાં વિના ન સ્યાત્ સમ્યગ્દ્રવ્યાવલોકનં ।

યથા તથા નયાભ્યાં ચેત્યુક્તં સ્યાદ્વાદવાદિભિઃ ॥૨૦॥

ત. ૯

૬૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

દ્રવ્ય યથાર્થ જાણાય ના મનમોહન મેરે,
જે નયનો વિણ તેમ રે, મનમોહન મેરે;
બંને નય સુતત્ત્વ અહે મનમોહન મેરે,
કહે સ્યાદ્રાદી એમ રે. મનમોહન મેરે. ૨૦

અર્થ:—એમ જે નેત્રો વગર યથાર્થ રીતે પદાર્થનું અવલોકન થાય નહિ તેમ જે નયો વિના યથાર્થ અવલોકન થાય નહિ તેમ સ્યાદ્રાદિ મતના જાણકારોએ કહ્યું છે. ૨૦.

નિશ્ચયં ક્વચિદાલંબ્ય વ્યવહારં ક્વચિન્નયં ।
વિધિના વર્ત્તતે પ્રાણી જિનવાણીવિભૂષિતઃ ॥૨૧॥

નિશ્ચય અવલંબને ક્વચિત્ મનમોહન મેરે,
ક્વચિત્ ભજે વ્યવહાર રે, મનમોહન મેરે;
જિનવાણી ભૂષિત જનો, મનમોહન મેરે,
વર્તે વિધિ અહી સાર રે, મનમોહન મેરે. ૨૧

અર્થ:—જિનવાણીથી વિભૂષિત પ્રાણી ક્યારેક નિશ્ચયને અવલંબીને અને ક્યારેક વ્યવહારને અવલંબીને વર્તે છે. ૨૧.

વ્યવહારાદ્વહિઃ કાર્યં કુર્યાદ્વિધિનિયોજિતં ।
નિશ્ચયં ચાંતરં ધૃત્વા તત્ત્વેદી સુનિશ્ચલં ॥૨૨॥

તત્ત્વજ્ઞાની અંતર વિષે મનમોહન મેરે,
ધરી નિશ્ચય સુસ્થિર રે મનમોહન મેરે;
બાહ્ય ક્રિયા વ્યવહારથી મનમોહન મેરે,
કરતા વિધિ વશ ધીર રે મનમોહન મેરે. ૨૨

અર્થ:—તત્ત્વજ્ઞાની નિશ્ચયને અંતરમાં અત્યંત નિશ્ચલપણે ધારણ કરીને પ્રારબ્ધયોગે સંપ્રાપ્ત બાહ્ય કાર્ય બહારથી વ્યવહારને અવલંબીને કરે. ૨૨.

શુદ્ધચિદ્રૂપસંપ્રાપ્તિનયાધીનેતિ પદ્યતાં ।

નયાદિરહિતં શુદ્ધચિદ્રૂપં તદનંતરં ॥૨૩॥

નિર્મલ ચિદ્રૂપ પ્રાપ્તિ તો મનમોહન મેરે,
દેખો નય આધીન રે, મનમોહન મેરે;
પછી શુદ્ધચિદ્રૂપ તો મનમોહન મેરે,
વિમલ નયાદિ વિહીન રે મનમોહન મેરે. ૨૩

અર્થ:—શુદ્ધચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ નથોને આધીન છે એમ જુઓ.
ત્યાર પછી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ નયાદિ રહિત છે. ૨૩.

અધ્યાય ૮ મે।

[શુદ્ધચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે ભેદજ્ઞાનની આવશ્યકતા]

છેત્રીસુચિક્રકચપવનૈઃ સીસકાગ્ન્યૂષયંત્રૈ—

સ્તુલ્યા પાથઃ કતકફલવદ્વંસપક્ષિસ્વભાવા ।

શસ્ત્રીજાયુસ્વધિતિસદૃશા ટંકવૈશાખવદ્વા

પ્રજ્ઞા યસ્યોદ્ભવતિ હિ મિદે તસ્ય ચિદ્રૂપલબ્ધિઃ ॥૧॥

છીણી સોય પવન કરવત સમ કોણુ અગ્નિ સીસા જેવી,
હંસ પક્ષી ક્ષીર ગ્રહે ભિન્ન, જળ કરે કતક નિર્મળ તેવી;
ઔષધિ, અસિ, પરશુ, છરી, મંથન-દંડ પદાર્થો ભિન્ન કરે,
તેમ સ્વપર ભેદે પ્રજ્ઞા નિજ વર્તે તો ચિદ્રૂપસ્વરૂપ વરે. ૧

અર્થ :—જેને જડ ચેતનના ભેદ પાડવા માટે છાણી, સોય,
કરવત, પવન સમાન, સીસું, અગ્નિ, કોણુ (શેરડી પીલવાનો સંચો) ના
જેવી, પાણી, ફટકડી જેવી, હંસ પક્ષીના સ્વભાવ જેવી, છરી,
આયુધ્ય આપનાર ઔષધ, પરશુ જેવી, ટાંકણા કે રવૈયા (દહીંનું
મંથન કરનાર મેરુદંડ) જેવી પ્રજ્ઞા (વિવેકવાળું જ્ઞાન) પ્રગટ થાય
છે, તેને નિશ્ચયથી ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧.

સ્વર્ણ પાષાણસૂતાદ્વસનમિવ મલાત્તામ્રરૂપ્યાદિ હેમ્નો
વા લોહાદગ્નિરિક્ષો રસ इह જલવત્કર્દમાત્કેકિપક્ષાત્ ।
તામ્રં તૈલં તિલાદેઃ રજતમિવ કિલોપાયતસ્તામ્રમુહ્યાત્
દુગ્ધાન્નીરં ઘૃતં ચ ક્રિયત ઇવ પૃથક્ જ્ઞાનિનાત્મા શરીરાત્ ॥૨॥

જેમ કનક-પાષાણથી કંચન, વસ્ત્રથી મેલ ઉપાય વડે,
લોહથી અગ્નિ, ધતુથી રસ, કે ચાંદી કનકથી ભિન્ન પડે;

અધ્યાય-૮]

[૬૯

ક્ષીરથી નીર, કર્દમથી જળ, ને તલથી તેલ જુદાં નીકળે,
તેમ જ્ઞાની પ્રજ્ઞાએ, ચિદ્રૂપ, નિજ તનથી વિભિન્ન કળે. ૨

અર્થ:—આ જગતમાં જેમ સુવર્ણ-પાષાણમાંથી સુવર્ણ,
મેલથી વસ્ત્ર, સુવર્ણમાંથી તાંબુ રૂપ વગેરે અથવા લોહમાંથી અગ્નિ,
શેરડીમાંથી રસ, કાદવમાંથી જળ, મોરના પીંછામાંથી ત્રાંબુ, તલ
આદિમાંથી તેલ, તાંબા વગેરે ધાતુમાંથી જેમ ચાંદી, દૂધમાંથી પાણી
અને ઘી ઉપાય કરીને પૃથક્ કરવામાં આવે છે તેમ જ્ઞાની વડે
આત્માને શરીરથી ભિન્ન કરવામાં આવે છે.

देशं राष्ट्रं पुराद्यं स्वजनवनधनं वर्णपक्षं स्वकीय-
ज्ञातिं संबन्धिवर्गं कुलपरिजनकं सोदरं पुत्रजाये ।
देहं हृद्वाग्विभावान् विकृतिगुणविधीन् कारकादीनि भित्वा
शुद्धं चिद्रूपमेकं सहजगुणनिधिं निर्विभागं स्मरामि ॥३॥

દેશ રાજ્ય પુર વર્ણ પક્ષકે પરિજન વન ધન કુલ સ્વજનો,
પુત્ર ભ્રાત ભાઈ સંબંધી, સ્વકીય જ્ઞાતિ તન મન વચનો;
સર્વ વિભાવ કારક પર મુજથી વિકૃતિ-હેતુ ભિન્ન કરું,
નિર્વિભાગ નિર્મલ નિજ ચિદ્રૂપ એક સહજ ગુણ નિધિ સ્મરું. ૩

અર્થ:—દેશને, રાજ્યને, પુર નગર આદિને, સ્વજન, વન,
ધનને, બ્રાહ્મણ આદિ વર્ણના પક્ષને, પોતાની જ્ઞાતિને, સંબંધી
વર્ગને, કુળ પરિવારને, ભાઈને, સ્ત્રી પુત્રને, શરીરને, મનને, વાણી-
રૂપ વિભાવોને વિકાર કરનારા કર્તા, કર્મ, કરણ આદિ કારકોને ભિન્ન
કરીને, અખંડ, એક સ્વાભાવિક ગુણના ધામરૂપ, શુદ્ધ ચિદ્રૂપને હું
સ્મરું છું. ૩.

स्वात्मध्यानामृतं स्वच्छं विकल्पानपसार्य सत् ।
पिबति क्लेशनाशाय जलं शैवालवत्सुधीः ॥४॥

૯૦]

[તત્ત્વાજ્ઞાન-તરંગિણી]

સૌ વિકલ્પ-સેવાલ ખસેડી, નિમલ જલવત્ જ્ઞાનીજનો;
સ્વાત્મધ્યાન નિર્મલ અમૃતને, પીવે કલેશ હરવા ભવનો. ૪

અર્થ:—નિર્મળ મતિમાન સંત પુરુષ, કલેશનો નાશ કરવા માટે વિકલ્પોને સેવાળ માફક દૂર કરીને, નિર્મળ જળની જેમ સ્વાત્મધ્યાન રૂપ અમૃતનું પાન કરે છે. ૪.

નાત્મધ્યાનાત્પરં સૌખ્યં નાત્મધ્યાનાત્ પરં તપઃ ।

નાત્મધ્યાનાત્પરો મોક્ષપથઃ ક્વાપિ કદાચન ॥૫॥

આત્મધ્યાનથી અધિક કદાપિ કોઈ સ્થળે સુખ સત્ય નથી;
તપ પણ તેમ જ મોક્ષમાર્ગ પણ આત્મધ્યાનથી શ્રેષ્ઠ નથી. ૫

અર્થ:—ક્યાંય પણ, કદી પણ, આત્મધ્યાનથી ચડિયાતું ખીજું કોઈ સુખ નથી, આત્મધ્યાનથી શ્રેષ્ઠ તપ નથી, આત્મધ્યાન સિવાય ખીજો કોઈ મોક્ષનો માર્ગ નથી. ૫.

કૈચિત્પ્રાપ્ય યશઃ સુખં વરવધૂં રાયં સુતં સેવકં

સ્વામિત્વં વરવાહનં બલસુહૃત્પાંડિત્યરૂપાદિકં ।

મન્યંતે સફલં સ્વજન્મમુદિતા મોહાભિભૂતા નરા

મન્યેઽહં ચ દુરાપયાત્મવપુષોર્જ્ઞપ્ત્યા મિદઃ કેવલં ॥૬॥

સુંદર રમણી સુખ યશ ધન કે પુત્ર મિત્ર ભૃત્યાદિ કદા,
સ્વામિપણું વાહન પાંડિતતા, બળ સુંદર રૂપ પ્રાપ્ત યદા;
તો તે પામ્યે મોહવશે જન હર્ષિત નરભવ સફળ ગણે,
આત્મા દેહ જીદા એ દુર્લભ જ્ઞાનથી ધન્ય ગણું હું મને. ૬

અર્થ:—કેટલાક મોહને વશ થયેલા જનો યશ, સુખ, સારી સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, સેવક, સ્વામીત્વ, ઉત્તમ વાહન, બળ, મિત્ર, પાંડિત્ય, રૂપાદિ પ્રાપ્ત કરવાથી હર્ષિત થયેલા ઉત્તમ મનુષ્ય ભવને સફળ (થયો) ગણે છે અને હું આત્મા અને શરીરના ભેદના દુર્લભ જ્ઞાનવડે કેવળ બધું ઉપચાર રૂપ માનું છું. ૬.

તાવત્તિષ્ઠંતિ ચિદ્ભૂમૌ દુર્ભેદ્યાઃ કર્મપર્વતાઃ ।

ભેદવિજ્ઞાનવજ્રં ન યાવત્પતતિ મૂર્દ્ધનિ ॥૭॥

ત્યાંસુધી ચિદ્રૂપ ભૂમિ ઉપર બહુ કર્મગિરિ દુર્ભેદ દીસે,
જ્યાંસુધી ભેદ વિજ્ઞાન વજ્રના એકાએક પડે શીર્ષે. ૭

અર્થ:—જ્યાં સુધી મસ્તક ઉપર ભેદવિજ્ઞાનરૂપ વજ્ર
પડતું નથી, ત્યાં સુધી કર્મપર્વતો દુર્ભેદપણે ચૈતન્યરૂપ ભૂમિમાં
ઊભા રહે છે. ૭.

દુર્લભોઽત્ર જગન્મધ્યે ચિદ્રૂપરુચિકારકઃ ।

તતોઽપિ દુર્લભં શાસ્ત્રં ચિદ્રૂપપ્રતિપાદકં ॥૮॥

તતોઽપિ દુર્લભો લોકે ગુરુસ્તદુપદેશકઃ ।

તતોઽપિ દુર્લભં ભેદજ્ઞાનં ચિંતામણિર્યથા ॥૯॥

દુર્લભ આ જગ મધ્ય અતિશય ચિદ્રૂપમાં રુચિ લાવે જે,
તેથી અતિ દુર્લભ સત્શાસ્ત્રો ચિદ્રૂપ સ્પષ્ટ બતાવે જે;
દુર્લભ પણ તેથી ગુરુ જ્ઞાની, ચિદ્રૂપ નિશદ્દિન બાધે જે,
સૌથી ચિંતામણિ સમ દુર્લભ ભેદજ્ઞાન ઉર શોધે તે. ૮-૯

અર્થ:—આ જગતમાં, ચૈતન્યસ્વરૂપની રુચિ કરનાર—કરાવનાર
દુર્લભ છે, ચૈતન્યસ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનાર શાસ્ત્રો તેના કરતાં
પણ દુર્લભ છે. લોકમાં તેનો ઉપદેશ આપનાર ગુરુ તેથી પણ
દુર્લભ છે, અને ચિંતામણિ રત્નની જેમ ભેદજ્ઞાન તેના કરતાં પણ
દુર્લભ છે. ૮-૯.

ભેદો વિધીયતે યેન ચેતનાદેહકર્મણોઃ ।

તજ્જાતવિક્રિયાદીનાં ભેદજ્ઞાનં તદુચ્યતે ॥૧૦॥

દેહ કર્મકૃત સર્વ વિકારો તે જડ, ચેતન આપ અહો !

જડ ચેતન એ ભિન્ન કરે તે ભેદજ્ઞાન મુજ ઉર રહો. ૧૦

૭૨]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

અર્થ:—જેનાથી ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માથી શરીરનો, કર્મનો અને તેનાથી થતા સર્વ વિકારોનો ભેદ કરવામાં આવે છે તેને ભેદજ્ઞાન કહે છે. ૧૦.

સ્વકીયં શુદ્ધચિદ્રૂપં ભેદજ્ઞાનં વિના કદા ।

તપઃશ્રુતવતાં મધ્યે ન પ્રાપ્તં કેનચિત્ ક્વચિત્ ॥૧૧॥

ક્ષયં નયતિ ભેદજ્ઞચિદ્રૂપપ્રતિઘાતકં ।

ક્ષણેન કર્મણાં રાશિં તૃણાનાં પાવકો યથા ॥૧૨॥

સ્વકીય શુદ્ધચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ, તપ કે શ્રુત અભ્યાસી જનો, કોઈ ક્યાંય પણ કદી ન લહે વિષુ ભેદજ્ઞાન, શ્રમ વ્યર્થ ગણે; તૃણરાશિને અગ્નિ દહે તેમ ભેદજ્ઞાની ક્ષણમાં કરતા, ચિદ્રૂપઘાતક કર્મસમૂહનો નાશ, સ્વરૂપ મુક્તિ વરતા. ૧૧-૧૨

અર્થ:—તપ અને શાસ્ત્રજ્ઞાનીઓમાંથી કોઈએ ભેદજ્ઞાન વિના, નિજ શુદ્ધ ચિદ્રૂપની ક્યાંય, કદી પણ પ્રાપ્તિ કરી નથી. ૧૧.

ભેદજ્ઞાની, જેમ અગ્નિ ઘાસના સમૂહને (બાળીને નષ્ટ કરે છે) તેમ આત્મસ્વરૂપનો ઘાત કરનાર કર્મસમૂહનો ક્ષણમાત્રમાં નાશ કરે છે. ૧૨.

અછિન્નધારયા ભેદબોધનં ભાવયેત્ સુધીઃ ।

શુદ્ધચિદ્રૂપસંપ્રાપ્ત્યૈ સર્વશાસ્ત્રવિશારદઃ ॥૧૩॥

સંવરોનિર્જરા સાક્ષાત્ જાયતે સ્વાત્મબોધનાત્ ।

તદ્ભેદજ્ઞાનતસ્તસ્માત્તચ્ચ માઘ્યં મુમુક્ષુણા ॥૧૪॥

સર્વ શાસ્ત્રમાં નિપુણ અહો ! મતિમાન અહો ચિદ્રૂપ યદા, ભાવે ભેદવિજ્ઞાન ભાવના એક અખંડિત મને સદા; સ્વાત્મજ્ઞાનથી પ્રગટે સંવર તેમ નિર્જરા પ્રખળ અહો ! ભેદજ્ઞાનથી આત્મજ્ઞાન તે ત્યાં જ મુમુક્ષુની સતત સ્પૃહા. ૧૩-૧૪

અધ્યાય-૮]

[૭૩

અર્થ:—સર્વ શાસ્ત્રોમાં નિપુણ એવા ભેદજ્ઞાનીએ શુદ્ધચિદ્રૂપની સમપ્રાપ્તિ માટે અખંડિત ધારાએ ભેદજ્ઞાનને લાવવું. ૧૩.

આત્મજ્ઞાનથી સાક્ષાત્ સંવર અને નિર્જરા થાય છે તે આત્મજ્ઞાન ભેદજ્ઞાનથી થાય છે માટે મુમુક્ષુએ તે ભેદજ્ઞાનને લાવવું. ૧૪.

લઙ્કા વસ્તુપરીક્ષા ચ શિલ્પાદિ સકલા કલા ।

વહ્ની શક્તિર્વિભૂતિર્યદ્ ભેદજ્ઞાનિર્ન કેવલા ॥૧૫॥

વસ્તુ પરીક્ષા રે શિલ્પકળાદિમાં નિપુણ થયો બહુ વાર,
શક્તિ વિભૂતિ રે બહુ લહી; માત્રના, ભેદજ્ઞાનિ કોઈ વાર.

ભેદવિજ્ઞાને રે ચિદ્રૂપ સેવીએ. ૧૫

અર્થ:—વસ્તુની પરીક્ષા શિલ્પ આદિ સર્વ કળા તેમ જ બહુ શક્તિ અને વિભૂતિ (આ જીવને) મળી છે, માત્ર ભેદજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી. ૧૫.

ચિદ્રૂપચ્છાદકો મોહરેણુરાશિર્ન બુદ્ધયતે ।

ક્વ યાતીતિ શરીરાત્મભેદજ્ઞાનપ્રમંજનાત્ ॥૧૬॥

આત્મ શરીરના રે ભેદવિજ્ઞાનરૂપ, વાયુ બળે ક્યાંય જાય,
મોહરેણુ ચય ચિદ્રૂપ ઢાંકતો, તે તો જરી ના જણાય,

ભેદવિજ્ઞાને રે ચિદ્રૂપ સેવીએ. ૧૬.

અર્થ:—શરીર અને આત્માના ભેદજ્ઞાનરૂપ પવનથી, ચૈતન્ય-સ્વરૂપને આવરણ કરનાર (ઢાંકનાર) મોહકર્મનાં પરમાણુનો સમૂહ ક્યાં ઊડી જાય છે તેની બબર પડતી નથી. ૧૬.

ભેદજ્ઞાનં પ્રદીપોઽસ્તિ શુદ્ધચિદ્રૂપદર્શને ।

અનાદિજમહામોહતામસચ્છેદનેઽપિ ચ ॥૧૭॥

ત, ૧૦

૭૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

તિમિર અનાદિ રે જે મહામોહનું, છેદે એ બળવાન,
નિર્મલ ચિદ્રૂપ દર્શન હેતુ એ, ભેદજ્ઞાપિ દીપ જાણુ.
ભેદવિજ્ઞાને રે ચિદ્રૂપ સેવીએ. ૧૭.

અર્થ :—ભેદજ્ઞાન શુદ્ધચિદ્રૂપના દર્શનમાં અને અનાદિના મહામોહરૂપ અંધકારને છેદવામાં દીપક છે. ૧૭.

ભેદવિજ્ઞાનનેત્રેણ યોગી સાક્ષાદવેક્ષતે ।

સિદ્ધસ્થાને શરીરે વા ચિદ્રૂપં કર્મણોઽજિજ્ઞતં ॥૧૮॥

ભેદજ્ઞાનરૂપ ચક્ષુ અપૂર્વથી, યોગી જીવે સાક્ષાત્,
સિદ્ધિક્ષેત્રે રે તેમ શરીરમાં, ચિદ્રૂપ કર્મો રહિત;
ભેદવિજ્ઞાને રે ચિદ્રૂપ સેવીએ. ૧૮.

અર્થ :—ભેદવિજ્ઞાનરૂપ નેત્રથી યોગી સિદ્ધસ્થાનમાં અથવા શરીરમાં કર્મરહિત શુદ્ધચિદ્રૂપને સાક્ષાત્ જીવે છે. ૧૮.

મિલિતાનેકવસ્તૂનાં સ્વરૂપં હિ પૃથક્ પૃથક્ ।

સ્પર્શાદિભિર્વિદગ્ધેન નિઃશંકં જ્ઞાયતે યથા ॥૧૯॥

તથૈવ મિલિતાનાં હિ શુદ્ધચિદ્દેહકર્મણાં ।

અનુભૂત્યા કથં સદ્ભિઃ સ્વરૂપં ન પૃથક્ પૃથક્ ॥૨૦॥યુગ્મં॥

ભેગી મળેલી રે વસ્તુ ઘણી છતાં, ભિન્નરૂપે ઓળખાય,
પ્રવીણ પુરુષને રે સ્પર્શાદિકથી, જેમ તે જુદી થાય;
ભેદવિજ્ઞાને રે ચિદ્રૂપ સેવીએ. ૧૯.

તેમ મળેલાં રે કર્મ, શરીર ને નિર્મળ ચિદ્રૂપ છતાં ય,
અનુભવથી કેમ ભિન્ન વિભિન્ન તે, સંતોને ન જણાય?
ભેદવિજ્ઞાને રે ચિદ્રૂપ સેવીએ. ૨૦.

અર્થ :—જેમ ચતુર પુરુષ ભેગી મળેલી અનેક વસ્તુઓનું

અધ્યાય-૮]

[૭૫

સ્વરૂપ સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ આદિ વડે જુદું જુદું નિશ્ચયથી જાણી લે છે તેવી જ રીતે ભેગા મળેલાં શુદ્ધ આત્મા અને દેહ, કર્મ આદિનું સ્વરૂપ સત્પુરુષો અનુભૂતિ દ્વારા ભિન્ન ભિન્ન કેમ ન જાણી લે? (અવશ્ય જાણે જ). ૧૯-૨૦.

આત્માનં દેહકર્માણિ ભેદજ્ઞાને સમાગતે ।

મુક્ત્વા યાંતિ યથા સર્પા ગરુડે ચંદનદ્રુમં ॥૨૧॥

ગરુડ જુવે ત્યાં રે ચંદન તરુ તણ, સર્પ સમૂહ જ્યમ પલાય,
ભેદવિજ્ઞાને રે કર્મ શરીર તેમ, આત્માથી દૂર થાય.
ભેદવિજ્ઞાને રે ચિદ્રૂપ સેવીએ. ૨૧.

અર્થ:—જેમ ગરુડ પાસે આવી પહોંચતાં સર્પો ચંદનવૃક્ષને છોડીને જતાં રહે છે તેમ ભેદજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં દેહ, કર્મ આત્માને છોડીને દૂર થઈ જાય છે. ૨૧.

ભેદજ્ઞાનબલાત્ શુદ્ધચિદ્રૂપં પ્રાપ્ય કેવલી ।

ભવેદેવાધિદેવોઽપિ તીર્થકર્તા જિનેશ્વરઃ ॥૨૨॥

ભેદ જ્ઞાનનારે બલથી પામીને, કેવલી ચિદ્રૂપ શુદ્ધ,
તીર્થકર જિનેન્દ્ર અને મહા, દેવ દેવોના પ્રસિદ્ધ.
ભેદવિજ્ઞાને રે ચિદ્રૂપ સેવીએ. ૨૨.

અર્થ:—ભેદજ્ઞાનના બળથી જીવ શુદ્ધચિદ્રૂપને પામીને કેવળજ્ઞાની, તીર્થકર, જિનેશ્વર અને દેવાધિદેવ પણ થાય છે. ૨૨.

અધ્યાય ૯ મો

[શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ધ્યાનને માટે મોહત્યાગની આવશ્યકતા]

અન્યંદીયા મદીયાશ્ચ પદાર્થાશ્ચેતનેતરાઃ ।

એતેઽદર્શિચતનં મોહો યતઃ કિંચિન્ન કસ્યચિત્ ॥૧॥

જડ ચેતનરૂપ સર્વ પદાર્થો, એ મારા કે અન્યતણા;

એવું ચિંતન મોહમાત્ર છે, જહાં કોઈનું કિંચિત્ ના. ૧.

અર્થ:—આ ચેતન તથા જડપદાર્થો મારા તથા અન્યના છે, આવું ચિંતવન તે મોહ છે કારણ કે કાંઈ પણ કોઈનું ય નથી. ૧.

દત્તો માનોઽપમાનો મે જલ્પિતા કીર્તિરુજ્જ્વલા ।

અનુજ્જ્વલાપકીર્તિર્વા મોહસ્તેનેતિ ચિંતનં ॥૨॥

માન મળ્યું અપમાન થયું મુજ, ઉજ્જ્વલ યશ ફેલ્યો આજે,

મુજ અપયશ આજે વિસ્તાર્યો, મોહ ચિંતના એ ગાજે. ૨.

અર્થ:—તેણે મારું માન કે અપમાન કર્યું, મારો ઉજ્જ્વળ યશ અથવા માલિન અપયશ ફેલાવ્યો; આ પ્રકારનું ચિંતન કરવું તે મોહ છે. ૨.

કિં કરોમિ ક્વ યામીદં ક્વ લભેય સુખં કુતઃ ।

કિમાશ્રયામિ કિં વચ્ચિમ મોહચિંતનમીદ્રશં ॥૩॥

શું કરું? ક્યાં જઉં? આ ક્યાં પામું? સુખ ક્યાંથી? એ વિકલ્પ ઘણા, રહું આશ્રયે કોના કહું શું? એ સૌ ચિંતન મોહતણાં. ૩.

અર્થ:—(હું) શું કરું? ક્યાં જઉં? ક્યાંથી આ પામું? (મને) ક્યાંથી સુખ મળે? (મળશે) કોનો આશ્રય કરું? (હું) શું બોલું? આવા પ્રકારનું ચિંતન (પણ) મોહ છે. ૩.

ચેતનાચેતને રાગો દ્વેષો મિથ્યામતિર્મમ ।

મોહરૂપમિદં સર્વચિદ્રૂપોઽહં હિ કેવલઃ ॥૪॥

જડ ચેતનરૂપ સર્વ અન્યમાં રાગદ્વેષ મિથ્યામતિ તે,
એ સૌ મોહરૂપ હું કેવલ ચિદ્રૂપ તેથી સ્મરું અતિ તે. ૪.

અર્થ:—ચેતન અને જડ પદાર્થોમાં રાગ અને દ્વેષ (કરવા તે)
મારી મિથ્યાબુદ્ધિ છે; આ બધું મોહનું સ્વરૂપ છે, હું કેવળ
ચિદ્રૂપ જ છું. ૪.

દેહોઽહં મે સ વા કર્મોદયોઽહં વાપ્યસૌ મમ ।

કલત્રાદિરહં વા મે મોહોઽદર્શિચતનં કિલ ॥૫॥

શરીર હું છું; તે મારું છે, કર્મ ઉદય હું, તે મારો,
સ્ત્રી આદિકમાં હું મારું, એ ચિંતન જાણું મોહ ખરો. ૫.

અર્થ:—હું શરીર છું, અથવા તે મારું છે, હું કર્મનો
ઉદય છું, અથવા તે પણ મારો છે, સ્ત્રી આદિ હું છું અથવા તે
મારાં છે. આવું ચિંતન (કરવું તે) ખરેખર મોહ છે. ૫.

તજ્જયે વ્યવહારેણ સંત્યુપાયા અનેકશઃ ।

નિશ્ચયેનેતિ મે શુદ્ધચિદ્રૂપોઽહં સ ચિંતનં ॥૬॥

તે જય કરવા કાજ ઉપાયો છે બહુવિધિ વ્યવહાર કહે;
હું નિર્મલ ચિદ્રૂપ, તે મારું, ચિંતન નિશ્ચય એ જ શ્રદ્ધે. ૬.

અર્થ:—તેના જયમાં વ્યવહારથી અનેક ઉપાયો છે (પણ)
નિશ્ચયથી ‘હું શુદ્ધચિદ્રૂપ છું,’ ‘તે જ મારું છે,’ એવું ચિંતન
એ એક જ ઉપાય છે. ૬.

ધર્મોદ્ધારવિનાશનાદિ કુરુતે કાલો યથા રોચતે

સ્વસ્યાન્યસ્ય સુખાસુખં વરણજં કર્મેવ પૂર્વાર્જિતં ।

૭૮]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

અન્યે યેઽપિ યથૈવ સંતિ હિ તથૈવાર્થાદ્ ચ તિષ્ઠંતિ તે

તર્ચ્ચિતામિતિ મા વિધેહિ કુરુ તે શુદ્ધાત્મનશ્ચિંતનં ॥૭॥

ધર્મ ઉન્નતિ કે નાશાદિ કાલ પ્રમાણે થયા કરે,
ઈન્દ્રિય સુખ દુઃખ સૌ નિજપરનાં પૂર્વ ઉપાર્જિત કર્મ ખરે;
અન્ય પદાર્થો પણ જે જેવા તે તેવા જ રહે ત્યારે,
ચિંતા વ્યર્થ તજી તેની કર શુદ્ધ આત્મ-ચિંતન પ્યારે. ૭.

અર્થ:—જેમ કાળને ગમે છે તેમ ધર્મનો ઉદ્ધાર વિનાશ
આદિ (તે) કરે છે. પોતાનું અને અન્યનું ઉત્તમ ઈન્દ્રિયજનિત
સુખ-દુઃખ (મળે છે તે) પૂર્વે ઉપાર્જેલું કર્મ જ છે, બીજા પદાર્થો
પણ જે જેમ છે તે તેમ જ રહે છે, માટે આવી (સ્વ-પર સંયોગી
પદાર્થોને દેરવવાની) ચિંતા ન કર. (શ્રુત) તારા શુદ્ધ આત્માનું
ચિંતન (તું) કર. ૭.

દુર્ગંધં મલમાજનં કુવિધિના નિષ્પાદિતં ધાતુભિ-

રંગં તસ્ય જનૈર્નિજાર્થમખિલૈરાખ્યા ધૃતા સ્વેચ્છયા ।

તસ્યા: કિં મમ વર્ણનેન સતતં કિં નિંદનેનૈવ ચ

ચિદ્રૂપસ્ય શરીરકર્મજનિતાઽન્યસ્યાપ્યહો તત્ત્વતઃ ॥૮॥

અશુભ કર્મકૃત સાત ધાતુમય મલભાજન દુર્ગંધ ભયુર્,
આ તન, તેનું વર્ણન સૌએ સ્વાર્થકાજ સ્વેચ્છિત કર્યું;
તે વર્ણન સ્તુતિ કે નિંદાનું, કાંઈ પ્રયોજન શું મારે?
શરીર કર્મકૃત સર્વાવિકારો, જડ, મુજ ચિદ્રૂપ ભિન્ન ખરે. ૮.

અર્થ:—શરીર દુર્ગંધવાળું, મલનું સ્થાન, સાત ધાતુવડે
અશુભ કર્મે રચેલું છે, સર્વ જનોએ તેની કથા પોત-પોતાના
સ્વાર્થ માટે પોતાની કલ્પના પ્રમાણે કરી છે. પણ અહો ! નિશ્ચયથી
(તત્ત્વદષ્ટિએ) શરીર, કર્મ અને તેનાથી થતા સર્વ વિકારોથી ભિન્ન
ચિદ્રૂપ એવા મને તેના (તે પ્રશંસાના) સતત વર્ણનથી અને
નિંદાથી શું પ્રયોજન છે? ૮.

૮૦]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

ન વદ્ધઃ પરમાર્થેન વદ્ધો મોહવશાદ્ ગૃહી ।

શુકવદ્ भीमपाशेनाथवा मर्कटमुष्टिवत् ॥૧૧॥

પરમાર્થે નહિ બદ્ધ બેડીથી, પણ બંધાયા દઢ પાશે,
શુકવત્ કે મર્કટમુષ્ટિવત્ બહો ! ગૃહસ્થો મોહવશે. ૧૧.

અર્થ:—ગૃહસ્થ મોહવશે પોપટની માફક ભયંકર પાશથી
અથવા વાંદરાની મૂડીની જેમ બંધાયેલો છે છતાં તે પરમાર્થે
બંધાયેલો નથી. ૧૧.

શ્રદ્ધાનાં પુસ્તકાનાં જિનમ્બનમઠાતેનિવાસ્યાદિકાનાં

કીર્ત્તેરક્ષાર્થકાનાં ભુવિ જ્ઞાતિતિ જનો રક્ષણે ન્યગ્રચિતઃ ।

યસ્તસ્ય ક્વાત્મચિંતા ક્વ ચ વિશદમતિઃ શુદ્ધચિદ્રૂપકાસિઃ

ક્વ સ્યાત્સૌખ્યં નિજોત્થં ક્વ ચ મનસિ વિચિંત્યેતિ

કુર્વતુ યત્નં ॥૧૨॥

ધર્મ કાર્ય પુસ્તક જિનમંદિર આશ્રમવાસ સુકીર્તિ ચહે,
તેનાં રક્ષણમાં તત્પર જીવ જગમાં નિત્ય ઉપાધિ વહે;
એમ જનોનાં વ્યથ ચિત્ત ત્યાં આત્મચિંતના ક્યાં થાયે ?
મતિ નિર્મળતા ભેદજ્ઞાન કે ચિદ્રૂપ કદી ન પ્રગટાયે,
તો તે વિણ નિજ સ્વાત્મિક સુખનો ક્યાં આસ્વાદ કદી આવે ?
એમ વિચારી જન અતિ યત્ને મનમાં ચિદ્રૂપને ધ્યાવે. ૧૨.

અર્થ:—જગતમાં સંઘ સમુદાયના, પુસ્તકોના, જિનમંદિર,
મઠ, અંતેવાસી શિષ્ય આદિના, કીર્તિની રક્ષાના હેતુના રક્ષણ
કરવામાં જે જીવો શીઘ્ર વ્યાકુળ મનવાળા હોય છે તેને આત્મ-
ચિંતન ક્યાંથી હોય ? નિર્મળ મતિ ક્યાંથી હોય ? શુદ્ધ આત્માની
પ્રાપ્તિ ક્યાંથી હોય ? અને આત્માથી ઉત્પન્ન થતું સુખ પણ ક્યાંથી
હોય ? એમ મનમાં વિચારીને પુરુષાર્થ કરો. ૧૨.

અહં ભ્રાંતઃ પૂર્વં તદનુ ચ જગત્ મોહવશતઃ
પરદ્રવ્યે ચિંતાસતતકરણાદાભવમહો ।
પરદ્રવ્યં મુક્ત્વા વિહરતિ ચિદાનંદનિલયે
નિજદ્રવ્યે યો વૈ તમિહ પુરુષં ચેતસિ દધે ॥૧૩॥

પરદ્રવ્યોની સતત ચિંતના, કરી મોહવશ અહો! અપાર !
ભયો પૂર્વથી આ ભવ સુધી હું, જગત જીવ પણ મુજ અનુસાર;
ચિદાનંદ મંદિર નિજદ્રવ્યે, જે વિહરે કરીને પરત્યાગ,
આતમરામી પુરુષ હવે હું, ચિત્ત ધરું કરી પ્રેમ અથાગ. ૧૩.

અર્થ:—અહો! મોહને વશ થઈને હું પરદ્રવ્યમાં સતત
ચિંતા કરતાં પૂર્વથી માંડીને આ ભવપર્યાંત ભટક્યો અને મોહને
વશ થઈને જગત પણ તે પ્રકારે ભટક્યું. ખરેખર જે પરદ્રવ્યથી
મુક્ત થઈને ચૈતન્ય આનંદના ધામ એવા નિજ આત્મદ્રવ્યમાં
વિહાર કરે છે તે પુરુષને હવે હું ચિત્તમાં ધારણ કરું છું. ૧૩.

હિત્વા યઃ શુદ્ધચિદ્રૂપસ્મરણં હિ ચિકીર્ષતિ ।
અન્યત્કાર્યમસૌ ચિંતારત્નમશ્મગ્રહં કુધીઃ ॥૧૪॥
સ્વાધીનં ચ સુખં જ્ઞાનં પરં સ્યાદાત્મચિંતનાત્ ।
તન્મુક્ત્વાઃ પ્રાપ્તુમિચ્છંતિ મોહતસ્તદ્વિલક્ષણં ॥૧૫॥

નિર્માળ ચિદ્રૂપ સ્મરણ તજીને, અન્ય કાર્ય કરવા મન થાય,
તજી ચિંતામણિ તે દુર્બુદ્ધિ, પથ્થર ગ્રહવાને લલચાય;
મુખ સ્વાધીન વર જ્ઞાન અનંતું, આત્મચિંતનાથી પ્રગટાય,
તે છાડીને મોહવશે, જીવ તેનાથી વિપરીત દુઃખ ચહાય. ૧૪-૧૫.

અર્થ:—જે શુદ્ધચિદ્રૂપનું સ્મરણ તજીને અન્ય કાર્યને કરવા

૮૨]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

ઈચ્છે છે તે દુર્બુદ્ધિ ચિંતામણિ રત્ન તજીને પથ્થરનું ગ્રહણ કરવા ચાહે છે. ૧૪.

આત્મચિંતાનથી સ્વાધીન સુખ અને ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન થાય છે. મોહથી તે તજીને તેનાથી વિપરીત મેળવવા જીવ ઈચ્છે છે. ૧૫.

યાવન્મોહો बली पुंसि दीर्घसंसारतापि च ।

न तावत् शुद्धचिद्रूपे रुचिरत्यंतनिश्चला ॥૧૬॥

મોહ હોય બલવાન જીવને ને જો દીર્ઘ હજી સંસાર, તો ત્યાંસુધી નિશ્ચલરુચિ જાગે નહિ નિર્મલ ચિદ્રૂપ મોઝાર. ૧૬.

અર્થ:—જ્યાં સુધી મનુષ્યમાં મોહ બળવાન છે અને દીર્ઘ-સંસારીપણું પણ છે ત્યાંસુધી શુદ્ધચિદ્રૂપમાં અત્યંત નિશ્ચળ રુચિ થતી નથી. ૧૬.

अंधे नृत्यं तपोऽज्ञे गदविधिरतुला स्वायुषो वाऽवसाने

गीतं बाधिर्ययुक्ते बपनमिह यथाऽप्यूषरे वार्यतृष्णे ।

स्निग्धे चित्राण्यभव्ये रुचिविधिरनघः कुंकुमं नीलवस्त्रे

नात्मप्रीतौ तदारुया भवति किल वृथा निः प्रतीतौ सुमंत्रः। ૧૭

નૃત્ય નકામું અંધ પાસ, તપ અજ્ઞાનીનું ગણ વિપરીત, વ્યર્થ ઔષધિ આયુષ્ય અંતે, બહેરા આગળ સુર સંગીત; ઉખર ભૂમિમાં બી શું વાવે? તૃષા નહિ ત્યાં જળ શું કામ? કથન અભવિને ધર્મરુચિનું, ચીકણી વસ્તુ પર ચિત્રામ; કાળા વસ્ત્રે રંગ ન બેસે, મંત્ર ફળે ના વિણ શ્રદ્ધાન, આત્મામાં પ્રીતિ નહિ જેને, શું તેની પાસે આખ્યાન? ૧૭.

અર્થ:—આ લોકમાં જેમ આંધળા આગળ નૃત્ય, અજ્ઞાનીમાં તપ, પોતાના આયુષ્યના અંતે અતુલ ઔષધપ્રયોગ, બહેરા મનુષ્ય પાસે ગાયેલું ગીત અને ઉખર જમીનમાં બીની વાવણી, તરસ્યો

ન હોય તેની આગળ ધરેલું પાણી, ચીકણી વસ્તુ ઉપર ચિત્રો, અભવ્ય પાસે ધર્મની રુચિનું કથન, નીલરંગના વસ્ત્રો ઉપર કંકુનો રંગ, શ્રદ્ધાહીનને (આપેલ) ઉત્તમ મંત્ર ખરેખર નકામો જાય છે તેવી રીતે આત્મામાં જેને પ્રેમ નથી એવા મનુષ્ય પાસે તેની કથા નિષ્ફળ જાય છે. ૧૭.

स्मरन्ति परद्रव्याणि मोहान्मूढाः प्रतिक्षणं ।

शिवाय स्वं चिदानंदमयं नैव कदाचन ॥૧૮॥

પરદ્રવ્યોને ક્ષણ ક્ષણ સમરે મોહમૂઢ થઈ જીવ સદાય,
ચિદાનંદમય નિજ ચિદ્રૂપને મોક્ષાર્થે ના સમરે કદાચ. ૧૮.

અર્થ:—મૂઢ જીવો, મોહને લીધે પ્રતિક્ષણ પર દ્રવ્યોને તો યાદ કરે છે પરંતુ મોક્ષ માટે ચિદાનંદરૂપ પોતાને કદાપિ યાદ કરતા નથી. ૧૮.

मोह एव परं वैरी नान्यः कोऽपि विचारणात् ।

ततः स एव जेतव्यो बलवान् धीमताऽऽदरात् ॥૧૯॥

મોહ એ જ શત્રુ બલવન્તો, વિચારતાં નહિ અન્ય મહાન;
માત્ર એ જ જય કરવો યત્ને, ધીમંતે થઈ અતિ બલવાન. ૧૯.

અર્થ:—મોહ એ જ મોટો વેરી છે, વિચાર કરતાં બીજો કોઈ પણ નથી (માટે) બુદ્ધિમાને તે જ બળવાનને પ્રયત્ન કરીને જીતવા યોગ્ય છે. ૧૯.

भवकूपे महामोहपङ्केऽनादिगतं जगत् ।

शुद्धचिद्रूपसद्भयानरज्जवा सर्वं समुद्धरे ॥૨૦॥

અનાદિથી ભવકૂપે ખૂંચ્યું જગત મોહ કાદવ મોઝાર;
નિર્મલ ચિદ્રૂપ ધ્યાન રજ્જુએ એ સઘળાનો કરું ઉદ્ધાર. ૨૦.

અર્થ:—સંસારરૂપ કૂવામાં, મહામોહરૂપ કાદવમાં અનાદિથી

૮૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

પડેલા સર્વ જગતને શુદ્ધ ચિદ્રૂપના સદ્ધ્યાનરૂપ દોરડા વડે સારી રીતે બહાર કાઢું. ૨૦.

શુદ્ધચિદ્રૂપસદ્ધ્યાનાદન્યત્કાર્યં હિ મોહજં ।

તસ્માદ્ બંધસ્તતો દુઃખં મોહ એવ તતો રિપુઃ ॥૨૧॥

નિર્મલ ચિદ્રૂપ ધ્યાન વિના જે અવર કાર્ય તે મોહજનિત;
તેથી બંધન ને દુઃખ તેથી મોહ શત્રુ ગણ તેથી ખચિત. ૨૧.

અર્થ:—શુદ્ધ ચિદ્રૂપના સદ્ધ્યાનથી બીજું કામ ખરેખર મોહજન્ય છે તેથી બંધ થાય છે, તેથી દુઃખ થાય છે માટે મોહ જ શત્રુ છે. ૨૧.

મોહં તજ્જાતકાર્યાણિ સંગં હિત્વા ચ નિર્મલં ।

શુદ્ધચિદ્રૂપસદ્ધ્યાનં કુરુ ત્યક્ત્વાન્યસંગતિં ॥૨૨॥

(વસંતતિલકા)

રે મોહને સકલ મોહજનિત કામો !

સાથે સમસ્ત તજ સંગ હવે વિરામો;

ચિદ્રૂપ નિર્મલતાણું શુચિ ધ્યાન ધારો,

સૌ અન્ય સંગતિ તજ નિજ કાર્ય સારો. ૨૨.

અર્થ:—મોહ તથા તેનાથી થતા કાર્યોને, સંગને છોડીને તેમજ બીજાની સંગતિ તજને નિર્મળ, શુદ્ધચિદ્રૂપનું સદ્ધ્યાન તું ધારણ કર. ૨૨.

અધ્યાય ૧૦ મો

[શુદ્ધચિદ્રૂપનાં ધ્યાનાર્થે અહંકાર મમકારના
ત્યાગનો ઉપદેશ]

નિરંતરમહંકારં મૂઢાઃ કુર્વતિ તેન તે ।

સ્વકીયં શુદ્ધચિદ્રૂપં વિલોકંતે ન નિર્મલં ॥૧॥

મોહમૂઢ જન મગ્ન નિરંતર અહંકારમાં રહે સદાય,
ત્યાં નિર્મલ નિજ ચિદ્રૂપ પ્રત્યે દષ્ટિ દે નહિ અહા જરાય ! ૧.

અર્થ:— મૂઢજનો નિરંતર અહંકાર કરે છે તેથી તેઓ
પોતાનાં શુદ્ધ ચિદ્રૂપને અન્ય દ્રવ્યોથી ભિન્ન શુદ્ધ જોતા નથી. ૧.

દેહોઽહં કર્મરૂપોઽહં મનુષ્યોઽહં કૃશોઽકૃશઃ ।

ગૌરોઽહં શ્યામવર્ણોઽહમદ્વિઽજોહં દ્વિજોઽથવા ॥૨॥

અવિદ્વાનપ્યહં વિદ્વાન્ નિર્ધનો ધનવાનહં ।

ઇત્યાદિ ચિંતનં પુંસામહંકારો નિરુચ્યતે ॥૩॥યુગ્મં॥

કાયા હું આ કર્મરૂપ હું, હું માનવ હું કૃશ હું સ્થૂલ,
હું ગૌરો, હું શ્યામ વર્ણ હું, દ્વિજ અદ્વિજ વિચારો ભૂલ;
અભણુ અરે ! હું, પંડિત હું તો, હું નિર્ધન હું ધનિક મહાન,
ઇત્યાદિ ચિંતન માનવનું અહંકાર ભાષે વિદ્વાન. ૨-૩.

અર્થ:— હું શરીર છું, હું કર્મરૂપ છું, હું મનુષ્ય છું, હું
દૂબળો કે જાડો છું, હું ગૌરો છું, શ્યામવર્ણવાળો છું, હું અદ્વિજ
છું અથવા હું દ્વિજ છું. ૨.

વળી હું વિદ્વાન-અવિદ્વાન, નિર્ધન-ધનવાન, છું—આ
પ્રકારનું મનુષ્યનું ચિંતન અહંકાર કહેવાય છે. ૩.

૮૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

ये नरा निरहंकारं वितन्वंति प्रतिक्षणं ।

अद्वैतं ते स्वचिद्रूपं प्राप्नुवंति न संशयः ॥४॥

ક્ષણુ ક્ષણુ નિરહંકાર ભાવની વૃદ્ધિ કરે જે જન મતિમાન;
તે અદ્વૈત સ્વરૂપ નિજ ચિદ્રૂપને પામે નિઃસંશય દ્યુતિમાન. ૪.

અર્થ:—જે મનુષ્યો ક્ષણે ક્ષણે અહંકારરહિત ભાવ વધારે
છે તેઓ અદ્વૈતસ્વરૂપ પોતાના ચિદ્રૂપને પામે છે, તેમાં સંશય
નથી. ૪.

न देहोऽहं न कर्माणि न मनुष्यो द्विजोऽद्विजः ।

नैव स्थूलो कृशो नाहं किंतु चिद्रूपलक्षणः ॥५॥

चित्तनं निरहंकारो भेदविज्ञानिनामिति ।

स एव शुद्धचिद्रूपलब्धये कारणं परं ॥६॥युग्मं॥

શરીર નહીં હું કર્મ નહીં હું ના હું દ્વિજ અદ્વિજ મનુષ્ય,
સ્થૂળ કૃશ પણ હું નહિં કિંતુ ચિદ્રૂપ લક્ષણ હું પ્રત્યક્ષ;
ચિંતન નિરહંકાર ગણ્યું એ ભેદજ્ઞાનીનું ભૂષણ જાણ,
તે જ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ લબ્ધિનું કારણ શ્રેષ્ઠ લહેલો વિક્ષાન. ૫-૬.

અર્થ:—હું દેહ નથી, કર્મો નથી, મનુષ્ય નથી, દ્વિજ કે
અદ્વિજ નથી, સ્થૂળ, કૃશ નથી પરંતુ હું ચિદ્રૂપ લક્ષણવાળો છું. ૫.

ભેદજ્ઞાનીઓનું આ જાતનું ચિંતન નિરહંકાર છે. શુદ્ધચિદ્રૂપની
પ્રાપ્તિ માટે તે જ ઉત્તમ કારણ છે. ૬.

ममत्वं ये प्रकुर्वन्ति परवस्तुषु मोहिनः ।

शुद्धचिद्रूपसंप्राप्तिस्तेषां स्वप्नेऽपि नो भवेत् ॥७॥

મોહવશે મમતા વિસ્તારે પર વસ્તુમાં જન જે કોય;
કદી શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ સ્વપ્ને પણ નહિ તેને હોય. ૭.

અધ્યાય-૧૦]

[૮૭

અર્થ:— જે મોહીજીવો પર વસ્તુઓમાં મમતા કરે છે તેમને શુદ્ધચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ સ્વપ્નમાં પણ થતી નથી. ૭.

શુભાશુભાનિ કર્માણિ મમ દેહોઽપિ વા મમ ।

પિતા માતા સ્વસા ભ્રાતા મમ જાયાત્મજાત્મજઃ ॥૮॥

ગૌરશ્વોઽજો ગજો રા વિરાપણં મંદિરં મમ ।

પૂઃ રાજા મમ દેશશ્ચ મમત્વમિતિ ચિંતનમ્ ॥૯॥યુગ્મં॥

કર્મ શુભાશુભ તે સૌ મારાં, શરીર પણ મુજ, મારું નામ,
માતપિતાદિ ભગિની ભ્રાતા સ્ત્રી પુત્રાદિ મુજ તમામ;
ગાય અશ્વ અજ ગજ ધન, પક્ષિ દુકાન મંદિર મારાં ધામ,
મારાં દેશ નગર નૃપ આદિ મમત્વ એ ચિંતનનું નામ. ૮-૯.

અર્થ:— શુભાશુભ કર્મ તે મારાં છે, અથવા શરીર પણ મારું છે, માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન મારાં છે, પુત્ર-પુત્રી-સ્ત્રી મારાં છે, ગાય, અશ્વ, બકરો, હાથી, ધન, પક્ષી, દુકાન, મકાન વગેરે મારાં છે, નગર મારું છે, રાજા, દેશ મારાં છે એવું ચિંતવન તે મમત્વ છે. ૮-૯.

નિર્મમત્વેન ચિદ્રૂપપ્રાપ્તિર્જાતા મનીષિણાં ।

તસ્માત્તદર્થિના ચિંત્યં તદેવૈકં મુહૂર્મુહુઃ ॥૧૦॥

નિર્મમતાથી ચિદ્રૂપ પ્રાપ્તિ પામ્યા પૂર્વે બહુ મતિમાન;
તેથી નિર્મમતા ચિંતવવા ક્ષણક્ષણ આત્માર્થી દે ધ્યાન. ૧૦.

અર્થ:— વિદ્વાનોને નિર્મમત્વભાવ વડે ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ થઈ છે માટે તેના અર્થીએ તે જ એકને વારંવાર ચિંતવવું જોઈએ. ૧૦.

શુભાશુભાનિ કર્માણિ ન મે દેહોઽપિ નો મમ ।

પિતા માતા સ્વસા ભ્રાતા ન મે જાયાત્મજાત્મજઃ ॥૧૧॥

૮૮]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

ગૌરુદ્વો ગજો રા વિરાપણં મંદિરં ન મે ।

પૂ રાજા મે ન દેશો નિર્મમત્વમિતિ ચિતનં ॥૧૨॥યુગ્મં॥

કર્મ શુભાશુભ તે નહિ મારાં, શરીર પણ નહિ મારું કાંઈ,
માત પિતા કે ભગિની બ્રાતા, સ્ત્રી પુત્રાદિ મારાં નાંહિ;
ગાય અશ્વ ગજ ધન પક્ષી દુકાન મંદિર નહિ મુજ ધામ,
દેશ નગર નૃપ પણ મારાં નહિ નિર્મમત્વ ચિંતન એ પામ. ૧૧-૧૨.

અર્થ:— શુભાશુભ કર્મો મારાં નથી, શરીર પણ મારું નથી,
પિતા, માતા, બહેન, ભાઈ, સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી મારાં નથી. ગાય,
અશ્વ, હાથી, ધન, પક્ષી, બજાર, ઘર મારાં નથી, નગર, રાજા,
દેશ મારાં નથી એવું ચિંતવન તે નિર્મમત્વ છે. ૧૧-૧૨.

મમેતિ ચિંતનાદ્ બંધો મોચનં ન મમેત્યતઃ ।

બંધનં દ્વચક્ષરાભ્યાં ચ મોચનં ત્રિભિરક્ષરૈઃ ॥૧૩॥

નિર્મમત્વં પરં તત્ત્વં ધ્યાનં ચાપિ વ્રતં સુખં ।

શીલં સ્વરોધનં તસ્માન્નિર્મમત્વં વિચિંતયેત્ ॥૧૪॥

‘મારું’ એ ચિંતનથી બંધન, મોક્ષન મારું ’જો દેહ થાય,
બંધન એ અક્ષરથી, મુક્તિ ત્રણ અક્ષરથી એમ સધાય;
નિર્મમતા એ પરમતત્ત્વ છે, ધ્યાન વળી વ્રત એ સુખસાર,
શીલ પરમ ઇન્દ્રિયનિરોધ એ, તેથી ચિંતન એ ઉર ધાર. ૧૩-૧૪.

અર્થ:— મારું એવા ચિંતવનથી બંધન અને મારું નહિ
એવા ચિંતવનથી મોક્ષ થાય છે માટે બે અક્ષરો વડે બંધન અને
(ન મમ) ત્રણ અક્ષરોથી મોક્ષ થાય છે. ૧૩.

નિર્મમતા તે શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ છે, (તે જ) ધ્યાન અને વ્રત, સુખ,
શીલ, (તેમ જ) ઇન્દ્રિયનિરોધ છે માટે નિર્મમતાનું ચિંતવન
કર્તવ્ય છે. ૧૪.

યાતા યે યાંતિ યાસ્યંતિ ભદંતા મોક્ષમન્યયં ।

નિર્મમત્વેન તે તસ્માન્નિર્મમત્વં વિચિંતયેત્ ॥૧૫॥

નિર્મમત્વે તપોઽપિ સ્યાદુત્તમં પંચમં વ્રતં ।

ધર્મોઽપિ પરમસ્તસ્માન્નિર્મમત્વં વિચિંતયેત્ ॥૧૬॥

પામ્યા અવ્યય મુક્તિ પામે, વળી પામશે મુનિ ત્રિકાળ;

તે સૌ નિર્મમતાથી, માટે નિર્મમતા-ચિંતન ઉર ધાર.

નિર્મમતાથી તપ ને પંચમવ્રત પરિશ્રદ ત્યાગ ઉદાર;

પરમ ધર્મ પણ પ્રગટે માટે નિર્મમતા-ચિંતન ઉર ધાર. ૧૫-૧૬.

અર્થ :—જે મુનિઓ અવિનાશી મોક્ષપદ પામ્યા છે, પામે છે (અને) પામશે, તેઓ નિર્મમત્વથી (પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે), માટે (મોક્ષાભિલાષીઓએ) નિર્મમત્વનું જ ચિંતવન કરવું યોગ્ય છે. ૧૫.

નિર્મમતામાં ઉત્તમ તપ અને પાંચમું અપરિશ્રદ વ્રત પણ આવી જશે તેમજ પરમધર્મ પણ આવી જશે માટે નિર્મમત્વનું જ ચિંતવન કરવું. ૧૬

નિર્મમત્વાય ન ક્લેશો નાન્યયાંચા ન ચાટનં ।

ન ચિંતા ન વ્યયસ્તસ્માન્નિર્મમત્વં વિચિંતયેત્ ॥૧૭॥

નાસ્રવો નિર્મમત્વેન ન બંધોઽશુભકર્મણાં ।

નાસંયમો ભવેત્તસ્માન્નિર્મમત્વં વિચિંતયેત્ ॥૧૮॥

કલેશ નહીં નિર્મમતા માટે, ચાચન અવર ખુશામત નાંહિ;

નહિ ચિંતા નહિ ધન કંઈ બેસે નિર્મમતા ચિંતવ ઉર માંહિ.

નિર્મમતાથી આસ્રવ નાંહી, અશુભ કર્મ કંઈ ના બંધાય;

નહીં અસંયમ પણ કંઈ તેથી નિર્મમતા ચિંતવ ઉરમાંય. ૧૭-૧૮

અર્થ :—નિર્મમત્વલાવનું ચિંતવન કરવામાં કલેશ થતો નથી, બીજાની પાસે ચાચના કરવી પડતી નથી, કોઈની ખુશામદ

૯૦]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

કરવી પડતી નથી, કાંઈ ચિંતા થતી નથી, કાંઈ ખર્ચ થતું નથી માટે નિર્મમત્વલાવતું ચિંતવન કરવું. ૧૭.

નિર્મમત્વથી કર્મના આગમનરૂપ આસ્રવ થતો નથી, અશુભ-કર્મનો ખંધ થતો નથી, અસંયમ થતો નથી, માટે નિર્મમત્વલાવતું ચિંતવન કરવું. ૧૮.

સદ્દૃષ્ટિર્જ્ઞાનવાન્ પ્રાણી નિર્મમત્વેન સંયમી ।

તપસ્વી ચ ભવેત્ તસ્માન્નિર્મમત્વં વિચિંતયેત્ ॥૧૯॥

રાગદ્વેષાદયો દોષા નશ્યન્તિ નિર્મમત્વતઃ ।

શામ્યાર્થી સતતં તસ્માન્નિર્મમત્વં વિચિંતયેત્ ॥૨૦॥

નિર્મમતાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ને જ્ઞાની સંયમી જીવ થાય;
થાય તપસ્વી પણ તે તેથી, નિર્મમતા ચિંતવ સુખદાય,
સર્વ રાગદ્વેષાદિ દોષો, નિર્મમતાથી થાય વિનાશ;
શામ્યાર્થીએ તેથી સતત આ નિર્મમતા ચિંતવવી ખાસ. ૧૯-૨૦.

અર્થ:—નિર્મમત્વ વડે, જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, યથાર્થ જ્ઞાની,
સંયમી અને તપસ્વી થાય છે માટે નિર્મમત્વને જ ચિંતવવું. ૧૯.

નિર્મમત્વથી રાગદ્વેષ આદિ દોષોનો નાશ થઈ જાય છે માટે
સામ્ય ઇચ્છનારાઓએ નિર્મમત્વનું સતત ચિંતવન કરવું. ૨૦.

વિચાર્યત્થમહંકારમમકારૌ વિમુંચતિ ।

યો મુનિઃ શુદ્ધચિદ્રૂપધ્યાનં સ લભતે ત્વરા ॥૨૧॥

(ત્રોટક)

મુનિ એમ વિચારી અહંકૃતિને, મમકાર અનાદિ અજ્ઞાનૃતિને;
તજ આત્મિક જાગૃતિ શીઘ્ર ધરે, નિજ નિર્મલ ચિદ્રૂપ ધ્યાન વરે. ૨૧

અર્થ:—જે મુનિ આ પ્રમાણે વિચારીને અહંકાર અને મમકારનો
ત્યાગ કરે છે, તે ત્વરાથી શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપનું ધ્યાન પામે છે. ૨૧.

અધ્યાય ૧૧ મો

[શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ઉપાસકોની વિરલતાનું વર્ણન]

શાંતાઃ પાંડિત્યયુક્તા યમનિયમબલત્યાગરૈવૃત્તવંતઃ ।

સદ્ગોશીલાસ્તપોર્ચાનુતિનતિકરણા મૌનિનઃ સંત્યસંખ્યાઃ ।

શ્રોતારશ્ચાકૃતજ્ઞા વ્યસનસ્વજાયિનોઽત્રોપસર્ગેઽપિધીરાઃ

નિઃસંગાઃ શિલ્પિનઃ કશ્ચન તુ વિરલઃ શુદ્ધચિદ્રૂપરક્તઃ ॥૧॥

ઘણા જગતમાં યમ નિયમ બલ દાન વિક્ત વ્રતવંતાજી,
પાંડિત શાંત અસંગી તપ શીલ પૂજા નતિ નુતિ યુક્તાજી,
મૌની શ્રોતા વિષયિવિજેતા, ધીર અકૃતધ્ન પ્રવક્તાજી,
કિંતુ કોઈ વિરલ જીવ જગતમાં, નિર્મલ ચિદ્રૂપ રક્તાજી. ૧.

અર્થ:—આ સંસારમાં શાંત ચિત્તવાળા, પાંડિતાઈવાળા, યમ નિયમ બળ ત્યાગ અને ચારિત્રવાળા, ઉત્તમ વાણીવાળા, શીલવાન, તપ, પૂજા, સ્તુતિ, પ્રણામ કરનારા, મૌન પાળનારા, શ્રવણ કરનારા, ઉપકારને ન ભૂલનારા, વ્યસનો અને ઇન્દ્રિયોને જીતનારા, ઉપસર્ગના સમૂહને સહન કરવામાં ધીર, પરિશુદ્ધ રહિત અને કળાકારો અગણિત છે પરંતુ શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં અનુરક્ત કોઈક જ ભાગ્યે જ હોય છે. ૧.

ये चैत्यालयचैत्यदानमहसद्यात्रा कृतौ कौशला

नानाशास्त्रविदः परीषहसहा रक्ताः परोपकृतौ ।

निःसंगाश्च तपस्विनोषि बहवस्ते संति ते दुर्लभा

रागद्वेषविमोहवर्जनपराश्चिच्चत्तल्लीनाश्च ये ॥२॥

મંદિર પ્રતિમા સ્થાપન તીર્થ યાત્રા દાન પ્રવીણજી,
ઘણા શાસ્ત્રના જ્ઞાતા પરિશુદ્ધ પરહિતમાં લીનાજી;

૯૨]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

ઘણા દીસે નિઃસંગી તપસ્વી પણ કે વિરલ વિદીનાથ,
રાગ-દ્વેષ વિમોહ વર્જને, નિજ ચિદ્રૂપ તદ્દીનાથ. ૨.

અર્થ:—જેઓ દેવ મંદિર, પ્રતિમા, દાન, ઉત્સવ, તીર્થયાત્રા
આદિ કાર્યોમાં પ્રવીણ છે, અનેક શાસ્ત્રોના જાણકાર છે, પરિષદ
સહન કરવામાં સમર્થ છે, પરોપકારના કામમાં રત છે, પરિશ્રમ
રહિત છે અને તપસ્વીઓ પણ છે એવા ઘણા છે અને જે રાગ-
દ્વેષમોહને તજવામાં કુશળ થયેલા તેમજ આત્મતત્ત્વમાં લીન તે
દુર્લભ છે. ૨.

गणकचिकित्सकतार्किकपौराणिकवास्तु शब्दशास्त्रज्ञाः ।

संगीतादिषु निपुणाः सुलभा न हि तत्त्ववेत्तारः ॥३॥

सुरूपबललावण्यधनापत्यगुणान्विताः ।

गांभीर्यधैर्यधौरेयाः संत्यसंख्या न चिद्रताः ॥४॥

જ્યોતિષી, વૈદક, ન્યાય, પુરાણો, શબ્દશાસ્ત્ર વિજ્ઞાતાથ,
સંગીત કે વિજ્ઞાન નિપુણ બહુ, વિરલ તત્ત્વના જ્ઞાતાથ. ૩.
સુંદર રૂપ લાવણ્ય કનક બલ અપત્ય ગુણગણયુક્તાથ,
ધીર વીર ગંભીર ઘણાથે, પણ નહિ ચિદ્રૂપ રક્તાથ. ૪.

અર્થ:—ગણિતશાસ્ત્રી, જ્યોતિષી, વૈદ, નૈયાયિક, પુરાણોના
જ્ઞાતા, વાસ્તુશાસ્ત્રના જ્ઞાતા (ઇજનેર), વ્યાકરણ શાસ્ત્રના જાણનાર,
સંગીત આદિમાં નિપુણ મળવા સહેલા છે પરંતુ તત્ત્વને જાણનારા
મળવા સહેલા નથી. ૩.

સારું રૂપ, બળ, લાવણ્ય, ધન, સંતાન, ગુણાદિથી યુક્ત,
ગાંભીર્ય અને ધૈર્યના ધારક, અસંખ્ય છે પણ આત્મસ્વરૂપમાં રક્ત
ઘણા નથી. ૪.

जलद्युतवनस्त्रीवियुद्धगोलकगीतिषु ।

क्रीडंतोऽत्र विलोक्यन्ते घनाः कोऽपि चिदात्मनि ॥५॥

સિંહસર્પગજવ્યાઘ્રાહિતાદીનાં વશીકૃતૌ ।

રતાઃ સંત્યત્ર બહવો ન ધ્યાને સ્વચિદાત્મનઃ ॥૬॥

જલ વન વનિતા છુત પંખી કે યુદ્ધકળા સંગીતેજ;
દીસે ઘણા રમતા; પણ વિરલા ચિદ્રૂપમાં દઢ પ્રીતેજ,
સિંહ સર્પ ગજ વ્યાઘ્ર અહિતકર અરિ વશ કરવા વર્તેજ,
બહુ બહા ! બહીં, પણ નિજ ચિદ્રૂપ-ધ્યાને વિરલ પ્રવર્તેજ. ૫-૬.

અર્થ:—જળ, જુગાર, વન, સ્ત્રી, પક્ષી, યુદ્ધ, ગોળીથી નિશાન
વિંધવાની વિદ્યા, અને સંગીતમાં ઘણા આ જગતમાં રમતા દેખાય
છે પરંતુ ચૈતન્યમય આત્મામાં રમતા કોઈક જ છે. ૫.

બહીં સિંહ, સર્પ, હાથી, વાઘ, શત્રુ આદિને વશ કરવામાં
રક્ત ઘણા છે, (પણ) ચિદાત્માના ધ્યાનમાં રક્ત નથી. ૬.

જલાગ્નિરોગરાજાહિચૌરશત્રુનભસ્વતાં ।

દૃશ્યંતે સ્તંભને શક્તાઃ નાન્યસ્ય સ્વાત્મચિંતયા ॥૭॥

પ્રતિક્ષણં પ્રકુર્વતિ ચિંતનં પરવસ્તુનઃ ।

સર્વે વ્યામોહિતા જીવાઃ કદા કોઽપિ ચિદાત્મનઃ ॥૮॥

અગ્નિ રોગ જલ નૃપ અરિ વાયુ ચોર થંભવા શૂરાજ;
બહુ બહા ! પણ આત્મધ્યાનથી કર્મ ન કરતા ચૂરાજ.
મોહવશે નિજ ભાન ભૂલેલા, ક્ષણક્ષણ ચિંતન કરતાજ;
સર્વ અન્ય વસ્તુનું, વિરલ કો, નિજ ચિંતન મન ધરતાજ. ૭-૮.

અર્થ:—(જીવો) જળ, અગ્નિ, રોગ, રાજા, સર્પ, ચોર,
શત્રુ અને પવનને રોકવામાં સમર્થ જણાય છે (પણ) સ્વાત્મધ્યાનથી
પરને (કર્મને) રોકવામાં સમર્થ જણાતા નથી. ૭.

સર્વે વ્યામોહ પામેલા જીવો પરવસ્તુના ચિંતનને ક્ષણે ક્ષણે
કરે છે પરંતુ ચિદાત્માનું ચિંતન કોઈ વાર કોઈક જ કરે છે. ૮.

૯૪]

[તત્ત્વાજ્ઞાન-તરંગિણી

દૃશ્યંતે બહવો લોકે નાનાગુણવિભૂષિતાઃ ।

વિરલાઃ શુદ્ધચિદ્રૂપે સ્નેહયુક્તા વ્રતાન્વિતાઃ ॥૧॥

દીસે જગતમાં બહુજન નાના ગુણગણ ભૂષિત આજેજી,
પણ નિર્મલ ચિદ્રૂપમાં પ્રેમી, વ્રતયુત વિરલ વિરાજેજી. ૯.

અર્થઃ—લોકમાં અનેક પ્રકારના ગુણોથી શોભતા ઘણા દેખાય
છે પણ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં પ્રોતિવાળા, વ્રતવાળા સંયમીઓ વિરલા
જ દેખાય છે. ૯.

एकेंद्रियादसंज्ञारत्यापूर्णपर्यंतदेहिनः ।

अनंतानंतमाः संति तेषु न कोऽपि तादृशः ॥१०॥

पंचाक्षिसंज्ञिपूर्णेणु केचिदासन्नभव्यतां ।

नृत्वं चालभ्य तादृक्षा भवंत्यार्याः सुबुद्धयः ॥११॥

એકેન્દ્રિયથી માંડી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાંતાજી;
જીવ અનંતાનંત છતાં ના કોઈ સ્વરૂપ રુચિવંતાજી.
પંચેન્દ્રિય મનસહિત જીવોમાં નિકટભવી નરદેહેજી;
આર્ય કોઈ વિરલા સદ્બુદ્ધિ વર્તે ચિદ્રૂપ સ્નેહેજી. ૧૦-૧૧.

અર્થઃ—એકેન્દ્રિય જીવોથી માંડીને અસંજ્ઞિ (મનરહિત) નામથી
ઓળખાતા પર્યાપ્ત જીવો સુધી અનંતાનંત છે તેમાં તેવો (—આત્મ-
રુચિવાળો.) કોઈ પણ (જીવ) નથી. ૧૦.

મનવાળા પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોમાં કેટલાક આસન્નભવ્યપણું
(તરત મોક્ષ પામવાની યોગ્યતા) અને નરભવ ન પામીને તેવા
(અયોગ્ય) છે. આર્ય, સમ્યક્ બુદ્ધિવાળા કોઈક જ તેવી યોગ્યતાવાળા
થાય છે. ૧૧.

शुद्धचिद्रूपसंलीनाः सत्रता न कदाचन ।

नरलोकबहिर्भागेऽसंख्यातद्वीपवार्धिषु ॥१२॥

અધ્યાય-૧૧]

[૯૫]

અઢી દ્વીપ નર લોક મૂકીને દ્વીપ સમુદ્ર અગણિતાજ;
કદી કોઈ ત્યાં નિર્મલ ચિદ્રૂપ તદ્દતીન નહિ વ્રત સહિતાજ. ૧૨.

અર્થ:—શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં તદ્દતીન વ્રતસહિત એવા જીવો મનુષ્ય-લોકથી બહારના ભાગમાં અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોમાં કદાપિ હોતા નથી. ૧૨.

અધોલોકે ન સર્વસ્મિન્નૂર્ધ્વલોકેઽપિ સર્વતઃ ।

તે ભવંતિ ન જ્યોતિષ્કે હા હા ક્ષેત્રસ્વભાવતઃ ॥૧૩॥

સર્વ ઊર્ધ્વ કે અધોલોકમાં કોઈ સ્થળે નહિ તેવાજ;
ક્ષેત્ર સ્વભાવે મળે ન હા ! હા ! જ્યોતિષ્કે પણ એવાજ. ૧૩.

અર્થ:—અત્યંત ખેદની વાત છે કે ક્ષેત્રનો એવો જ સ્વભાવ હોવાથી સમસ્ત અધોલોકમાં અને સમસ્ત ઊર્ધ્વલોકમાં પણ તે (તેવી યોગ્યતાવાળા) નથી અને જ્યોતિષ લોકમાં (સૂર્ય, ચંદ્રાદિ છે તે ક્ષેત્રમાં) પણ તે હોતા નથી. ૧૩.

નરલોકેપિ યે જાતા નરાઃ કર્મવશાદ્ ઘનાઃ ।

ભોગભૂમ્લેચ્છાઽંડેષુ તે ભવંતિ ન તાદૃશઃ ॥૧૪॥

નરલોકે પણ મ્લેચ્છ ખંડ કે જન્મ્યા ભોગભૂમિમાંજ;
કર્મવશે હા ! ઘણા જીવો પણ કોઈ ન તેવા તેમાંજ. ૧૪.

અર્થ:—મનુષ્ય લોકમાં પણ જે ઘણા મનુષ્યો કર્મવશે ભોગ-ભૂમિ કે અનાર્થ ખંડોમાં જન્મ્યા છે તે તેવા (આત્મલીનતાને યોગ્ય) હોતા નથી. ૧૪.

આર્યઽંડભવાઃ કેચિદ્ વિરલાઃ સંતિ તાદૃશાઃ ।

અસ્મિન્ ક્ષેત્રે ભવા દ્વિત્રાઃ સ્યુરઘ ન કદાપિ વા ॥૧૫॥

આર્યખંડ ઉત્પન્ન વિષે પણ તેવા વિરલ પ્રવર્તેજ;
આ ક્ષેત્રે આજે જે ત્રણ તો કદી કોઈ ના વર્તેજ. ૧૫.

૯૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

અર્થ:—આર્યખંડમાં જન્મેલા તેવા કોઈક વિરલ હોય છે. આ ભરતક્ષેત્રમાં જન્મેલા આજે એ કે ત્રણ હોય અથવા કદાચ ન પણ હોય. ૧૫.

અસ્મિન્ ક્ષેત્રેઽધુના સંતિ વિરલા જૈનપાક્ષિકાઃ ।

સમ્યક્ત્વસહિતાસ્તત્ર તત્રાણુવ્રતધારિણઃ ॥૧૬॥

મહાવ્રતધરા ધીરાઃ સંતિ ચાત્યંતદુર્લભાઃ ।

તત્ત્વાતત્ત્વવિદસ્તેષુ ચિદ્રક્તોઽત્યંતદુર્લભઃ ॥૧૭॥

આ ક્ષેત્રે આજે છે કોઈક પાક્ષિક જૈનો વિરલા; સદ્દૃષ્ટિ ત્યાં વિરલા, તેમાં આણુવ્રતધારી વિરલા. ૧૬. તેમાં અતિ દુર્લભ તો મહાવ્રતધારી ધીર વિરક્તા; દુર્લભ તત્ત્વાતત્ત્વ વિજ્ઞાની, અતિ દુર્લભ ચિદ્રક્તા. ૧૭.

અર્થ:—આ ક્ષેત્રે હુમણાં જૈનમાર્ગ સત્ય છે એવા નિશ્ચય-પૂર્વક પક્ષ કરનાર થોડા છે, તેમાં સમ્યક્ત્વ સહિત થોડા છે, તેમાં ગૃહસ્થના આણુવ્રત ધારણ કરનાર થોડા છે, તેના કરતાં પણ મહાવ્રતને ધારણ કરનારા, ધીર અત્યંત દુર્લભ છે. તેઓમાં પણ તત્ત્વ અને અતત્ત્વને જાણનાર બહુશ્રુત જ્ઞાની દુર્લભ છે, તેઓમાં પણ ચિદ્રૂપમાં રક્ત અત્યંત દુર્લભ છે. ૧૬-૧૭.

તપસ્વિપાત્રવિદ્રત્સુ ગુણિસદ્ગતિગામિષુ ।

વંદ્યસ્તુત્યેષુ વિજ્ઞેયઃ સ એવોત્કૃષ્ટતાં ગતઃ ॥૧૮॥

સર્વ તપસ્વી પાત્ર વિબુધ કે સદ્ગુણી સદ્ગતિગામી; વંદ્ય સ્તુત્ય સર્વેમાં જાણેા શ્રેષ્ઠ એ જ ચિદ્રામી. ૧૮.

અર્થ:—તપસ્વી, પાત્ર અને વિદ્વાનોમાં, ગુણવાન અને સદ્ગતિગામીઓમાં, વંદનીય અને સ્તુત્ય પુરુષોમાં તે જ ઉત્કૃષ્ટતા પામેલ જાણવા. ૧૮.

ઉત્સર્પિણ્યવસર્પણકાલેઽનાદ્યંતવર્જિતે સ્તોકાઃ ।

ચિદ્રક્તા વ્રતયુક્તા ભવંતિ કેચિત્કદાચિચ્ચ ॥૧૯॥

ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી સર્વે કાળ અનાદિ અનંતાં; તેમાં અદ્ય કોઈ કદી થાતા ચિદ્રૂપરત વ્રતવંતાં. ૧૯

અર્થઃ—અનાદિ અનંત એવા ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળમાં આત્મપ્રેમી અને વ્રત સહિત કોઈ જ કોઈ કાળમાં જ થોડા થાય છે. ૧૯.

મિથ્યાત્વાદિગુણસ્થાનચતુષ્કે સંભવંતિ ન ।

શુદ્ધચિદ્રૂપકે રક્તા વ્રતિનોપિ કદાચન ॥૨૦॥

પંચમાદિગુણસ્થાનદશકે તાદૃશોઽગિનઃ ।

સ્યુરિતિ જ્ઞાનિના જ્ઞેયં સ્તોકજીવસમાશ્રિતે ॥૨૧॥

મિથ્યાત્વાદિ પ્રથમ ચાર ગુણસ્થાને જે જે વર્તે; ત્યાં ન કદી તે ચિદ્રૂપ ધ્યાને કે વ્રતમાંડી પ્રવર્તે. ૨૦ પંચમથી ગુણસ્થાન ચતુર્દશમાં વ્રત ધ્યાન વિરાજે; જ્ઞાની જાણે અદ્ય જીવો તે ગુણસ્થાને રાજે. ૨૧

અર્થઃ—શુદ્ધચિદ્રૂપમાં તદ્દલીન અને વ્રત-સંયમવાળા એવા જીવો મિથ્યાત્વ આદિ ચાર ગુણસ્થાનમાં કદી પણ થવા સંભવતા નથી. ૨૦.

થોડા જીવ જેમાં વર્તે છે એવા પાંચમાથી ચૌદમ! સુધીના દશ ગુણસ્થાનમાં તેવા જીવો હોય છે, એમ જ્ઞાનીઓએ જાણવા થોડ્ય છે. ૨૧.

દૃશ્યંતે ગંધનાદાવનુજસુતસુતામીરુપિત્રંબિકાસુ

ગ્રામે ગેહે સ્વભોગે નગનગરસ્થગે વાહને રાજકાર્યે ।

૯૮]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

આહાર્યેડગે વનાદૌ વ્યસનકૃષિમુખેકૂપવાપીતડાગે
રક્તાશ્વપ્રેષણાદૌ યશસિ પશુગણે શુદ્ધચિદ્રૂપકે ન ॥૨૨॥

દિસે રક્ત ઘણા જ્યાં જગમાં વિષય વાસના ગંધેજી,
લઘુ બ્રાતા સુત સુતા વનિતા માતપિતા સંબંધેજી;
ગ્રામ ધામ ને ગગન વિહારે, પર્વત પક્ષી નગરેજી,
રાજકાર્ય વન વાહનમાં વળી ખાનપાન કે શરીરેજી;
વ્યસન-રંગ વાણિજ્ય કૃષિ કે કૂવા વાવ તલાવેજી,
પશુ યશ રક્ષમાં રાખ્યા ત્યાં ચિદ્રૂપે ચિત્ત ન લાવેજી. ૨૨

અર્થ:—સુગંધી પદાર્થો આદિમાં, લાઈ, પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી,
પિતા તથા માતામાં, ગામમાં, ઘરમાં, ઇન્દ્રિયના વિષયભોગમાં, પર્વત,
નગર, પક્ષીમાં, વાહનમાં, રાજ્યના કામમાં, ખાનપાન આદિ પદાર્થોમાં,
શરીરમાં, વન આદિમાં, વ્યસન, ખેતી આદિમાં, કૂવા વાવ તળાવમાં,
ધંધામાં, દલાલીમાં, યશમાં અને પશુના સમૂહમાં જીવો રાચી રહેલા
દેખાય છે પણ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં રક્ત દેખાતા નથી. ૨૨.

અધ્યાય ૧૨ મો

[શુદ્ધચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિનું અસાધારણ કારણ રત્નત્રય]

રત્નત્રયોપલંભેન વિના શુદ્ધચિદાત્મનઃ ।

પ્રાદુર્ભાવો ન કસ્યાપિ શ્રૂયતે હિ જિનાગમે ॥૧॥

રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ વિના તો કોઈને તત્ત્વ અનૂપ;
પ્રગટ થયું સુષુપ્ત નહિ જિનશાસ્ત્રે શુદ્ધ ચિદાત્મસ્વરૂપ રે.

ભવિકા રત્નત્રય આદરિયે. ૧.

અર્થ:—રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ વિના શુદ્ધ ચૈતન્યમય આત્માની
પ્રગટતા કોઈને પણ થઈ નથી એમ જિનશાસ્ત્રમાં સાંભળ્યું છે. ૧.

વિના રત્નત્રયં શુદ્ધચિદ્રૂપં ન પ્રપન્નવાન્ ।

કદાપિ કોઽપિ કેનાપિ પ્રકારેણ નરઃ ક્વચિત્ ॥૨॥

કોઈ પ્રકારે ક્યાંય કદાચિત્ પામ્યા નહિ નર કોય;
રત્નત્રય વિણુ નિર્મળ નિજ ચિદ્-રૂપ પ્રગટ નહિ હોય.

ભવિકા રત્નત્રય આદરિયે. ૨.

અર્થ:—કોઈ પણ કાળે, કોઈ પણ મનુષ્ય, ક્યાંય, કોઈ પણ
પ્રકારે, રત્નત્રય વગર શુદ્ધચિદ્રૂપને પામ્યો નથી. ૨.

રત્નત્રયાદિના ચિદ્રૂપોપલબ્ધિર્ન જાયતે ।

યથર્દ્ધિસ્તપસઃ પુત્રી પિતૃર્વૃષ્ટિર્બલાહકાત્ ॥૩॥

તાત વિના જેમ પુત્રી ન જન્મે, તપ વિણુ જેમ ન ઋદ્ધિ;
તેમ વિના વૃષ્ટિ ન, રત્નત્રય, -વિણુ ચિદ્રૂપની લબ્ધિ રે.

ભવિકા રત્નત્રય આદરિયે. ૩.

૧૦૦]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

અર્થ:—જેમ તપ વિના ઋદ્ધિ પ્રગટતી નથી, પિતા વિના પુત્રી પ્રગટતી નથી અને વાદળાં વિના વરસાદ થતો નથી તેમ રત્નત્રય વિના ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૩.

दर्शनज्ञानचारित्रस्वरूपात्मप्रवर्तनं ।

युगपद् भण्यते रत्नत्रयं सर्वजिनेश्वरैः ॥૪॥

દર્શનજ્ઞાન ચારિત્રસ્વરૂપે આત્મા યુગપદ્ વર્તે;
આત્મપ્રવર્તન તે રત્નત્રય, જિનવર વચન પ્રવર્તેરે.

ભવિકા રત્નત્રય આદરિયે. ૪.

અર્થ:—દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રસ્વરૂપે આત્માનું એકસાથ જે પ્રવર્તન તેને સર્વ જિનેશ્વરો રત્નત્રય કહે છે. ૪.

निश्चयव्यवहाराभ्यां द्विधा तत्परिकीर्तितं ।

सत्यस्मिन् व्यवहारे तन्निश्चयं प्रकटीभवेत् ॥૫॥

નિશ્ચય ને વ્યવહાર રત્નત્રય, બે ભેદે એ ભાખ્યું,
એ વ્યવહાર હોય ત્યાં નિશ્ચય, પ્રગટે, કારણ દાખ્યું રે.

ભવિકા રત્નત્રય આદરિયે. ૫.

અર્થ:—તે રત્નત્રય નિશ્ચય અને વ્યવહાર એમ બે ભેદે વર્ણવ્યું છે. જ્યાં એ વ્યવહારરૂપ રત્નત્રય હોય ત્યાં તે નિશ્ચય રત્નત્રય પ્રગટ થાય છે. ૫.

श्रद्धानं दर्शनं सप्ततत्त्वानां व्यवहारतः ।

अष्टांगं त्रिविधं प्रोक्तं तदौपशमिकादितः ॥૬॥

સાત તત્ત્વની શ્રદ્ધા જાણો, સદ્દર્શન વ્યવહારે;
આઠ અંગયુત ને વળી ઉપશમ આદિ ત્રણ પ્રકારે રે.

ભવિકા રત્નત્રય આદરિયે. ૬.

અધ્યાય-૧૨]

[૧૦૧

અર્થ:—સાત તત્ત્વોની શ્રદ્ધાને વ્યવહારથી દર્શન કહ્યું છે, તે આઠ અંગયુક્ત છે. તેને ઉપશમ આદિ ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે. ૬.

સતા વસ્તૂનિ સર્વાણિ સ્યાચ્છન્દેન વચાંસિ ચ ।

ચિતા જગતિ વ્યાપ્તાનિ પश्यન્ સદ્દષ્ટિરુચ્યતે ॥૭॥

સત્ રૂપે વસ્તુ સૌ શ્રદ્ધે, સ્યાદ્વાદે સૌ વાણી;
જ્ઞાનદષ્ટિથી જગ સૌ જોતાં, તે સદ્દષ્ટિ જ્ઞાની રે.

ભવિકા રતનત્રય આદરિયે. ૭.

અર્થ:—સર્વ વસ્તુઓને અસ્તિત્વ સ્વરૂપે જોતાં—શ્રદ્ધતા અને (તેના વાચક) વચનોને સ્યાદ્વાદ એટલે અનેકાંતદષ્ટિએ (અને) જગતમાં વ્યાપેલ સર્વ પદાર્થોને જ્ઞાનદષ્ટિએ જોનાર સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય છે. ૭.

સ્વકીયે શુદ્ધચિદ્રૂપે રુચિર્યા નિશ્ચયેન તત્ ।

સદર્શનં મતં તજ્ઞૈઃ કર્મેધનહુતાશનં ॥૮॥

સહજ આત્મ નિજ રૂપ વિષે જે, રુચિ તે સદ્દર્શનને;
નિશ્ચયથી જ્ઞાનીઓ માને, બાળે કર્મ ઇંધનને રે.

ભવિકા રતનત્રય આદરિયે. ૮.

અર્થ:—પોતાના શુદ્ધચિદ્રૂપમાં જે રુચિ તેને તેના જાણનારા જ્ઞાનીઓ નિશ્ચયથી કર્મરૂપ ઇંધનને બાળનાર અગ્નિ સમાન સમ્યગ્દર્શન કહે છે. ૮.

યદિ શુદ્ધં ચિદ્રૂપં નિજં સમસ્તં ત્રિકાલગં યુગપત્ ।

જાનન્ પश्यન્ પश्यતિ તદા સ જીવઃ સુદક્ તત્ત્વાત્ ॥૯॥

ત્રણે કાલવર્તી નિજ ચિદ્રૂપ શુદ્ધ સર્વ એક સાથે;
જાણે દેખે જે શ્રદ્ધે તે સદ્દષ્ટિ પરમાર્થે રે;

ભવિકા રતનત્રય આદરિયે. ૯.

૧૦૨]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

અર્થ :—જ્યારે પોતાનાં ત્રિકાળવર્તી શુદ્ધચિદ્રૂપને એકસાથે જાણતાં, દેખતાં, જુઓ છે—શ્રદ્ધે છે ત્યારે તે જીવ પરમાર્થે સમ્યગ્દષ્ટિ છે. ૯.

જ્ઞાત્વાષ્ટાંગાનિ તસ્યાપિ ભાષિતાનિ જિનાગમે ।

તૈરમા ધાર્યતે તદ્વિ મુક્તિસૌખ્યામિલાષિણા ॥૧૦॥

સદ્દર્શનનાં આઠ અંગ જે જિન શાસ્ત્રો વિસ્તરતાં,
મુક્તિ-સુખ-વાંછક તે જાણી, દર્શન તે યુત ધરતા રે.

ભવિકા રતનત્રય આદરિયે. ૧૦.

અર્થ :—જિનાગમમાં કહેલાં સમ્યગ્દર્શનના આઠ અંગોને જાણીને મોક્ષ સુખના અભિલાષીએ તે સમ્યગ્દર્શનને તે અંગો સાથે ધારણ કરવું. ૧૦.

અષ્ટધાચારસંયુક્તં જ્ઞાનમુક્તં જિનેશિના ।

વ્યવહારનયાત્ સર્વતત્ત્વોદ્ઘાસો ભવેદ્ યતઃ ॥૧૧॥

સ્વસ્વરૂપપરિજ્ઞાનં તજ્ઞાનં નિશ્ચયાદ્ વરં ।

કર્મરેણૂચ્ચયે વાતં હેતું વિદ્ધિ શિવશ્રિયઃ ॥૧૨॥

અષ્ટવિધ આચાર સહિત જે જ્ઞાન જિનેન્દ્ર વખાણે
તે વ્યવહારનયે, જીવ તેથી, સર્વ તત્ત્વને જાણે રે.

ભવિકા રતનત્રય આદરિયે ૧૧.

સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન યથાતથ્ય, તે નિશ્ચયે વર જ્ઞાન;
પવન કર્મ-રજ દૂર કરવા તે, મુક્તિલક્ષ્મી નિદાન રે.

ભવિકા રતનત્રય આદરિયે. ૧૨.

અર્થ :—જિનેન્દ્રદેવે વ્યવહારનયથી આઠ પ્રકારના આચાર-સહિત જ્ઞાનનું કથન કર્યું છે જેનાથી સર્વ તત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે. ૧૧.

પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તે (જ્ઞાન) નિશ્ચયથી શ્રેષ્ઠ છે. (તેને)

અધ્યાય-૧૨]

[૧૦૩]

તું કર્મરજને ઉડાડવા માટે પવન સમાન અને મોક્ષલક્ષ્મીનું કારણ
બાણ. ૧૨.

यदि चिद्रूपेऽनुभवो मोहाभावे निजे भवेत्तत्वात् ।

तत्परमज्ञानं स्याद् बहिरंतरसंगमुक्तस्य ॥૧૩॥

બહિરંતર સૌ સંગ ત્યાગીને મોહલક્ષ્યે જ્યાં થાયે,
નિજ ચિદ્રૂપ અનુભવ નિશ્ચ, પરમ જ્ઞાન કહેવાયે રે.

ભવિકા રતનત્રય આદરિયે. ૧૩.

અર્થ :—બાહ્ય અને અંતરસંગથી રહિત પુરુષને જ્યારે
મોહનો લક્ષ્ય થાય (છે) ત્યારે પોતાના ચિદ્રૂપમાં અનુભવ થાય (છે)
અને નિશ્ચયથી તે પરમજ્ઞાન થાય છે. ૧૩.

निर्वृत्तिर्यत्र सावद्यात् प्रवृत्तिः शुभकर्मसु ।

त्रयोदशप्रकारं तच्चारित्रं व्यवहारतः ॥૧૪॥

અશુભ કર્મથી જ્યાં નિવૃત્તિ શુભમાં પ્રવૃત્તિ ધારે;
તે ચારિત્ર કહ્યું વ્યવહારે, જ્ઞાનીએ તેર પ્રકારે રે.

ભવિકા રતનત્રય આદરિયે. ૧૪.

અર્થ :—જ્યાં પાપથી નિવૃત્તિ અને શુભ કર્મોમાં પ્રવૃત્તિ છે.
તે તેર પ્રકારનું વ્યવહારથી ચારિત્ર છે. ૧૪.

मूलोत्तरगुणानां यत्पालनं मुक्तये मुनेः ।

दशा ज्ञानेन संयुक्तं तच्चारित्रं न चापरं ॥૧૫॥

સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન સહિત જે, મૂલોત્તર ગુણ પાલે;
તે ચારિત્ર, અવર નહિ, મુનિને, મુક્તિશ્રી સુખ આલે રે.

ભવિકા રતનત્રય આદરિયે. ૧૫.

અર્થ :—જે દર્શન અને જ્ઞાનસહિત મૂળ અને ઉત્તર ગુણોનું
પાલન છે તે ચારિત્ર મુનિની મુક્તિનું કારણ છે પણ બીજું નહિ. ૧૫.

૧૦૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

સંગં મુક્ત્વા જિનાકારં ધૃત્વા સામ્યં દૃશં ધિયં ।

યઃ સ્મરેત્ શુદ્ધિં દ્રૂપં વૃત્તં તસ્ય કિલોત્તમં ॥૧૬॥

સંગ તણ જિનમુદ્રા ધારી, સમતા દર્શન જ્ઞાને;
ચિદ્રૂપ શુદ્ધ સ્મરે ત્યાં તેને, ચારિત્ર ઉત્તમ ધ્યાને રે,
ભવિકા રતનત્રય આદરિયે. ૧૬.

અર્થ:—જે જીવ સંગ (પરિગ્રહ) છોડીને, વીતરાગ મુદ્રા ધારણ કરી, સમતાભાવ (ચારિત્ર), દર્શન, જ્ઞાન ધારણ કરીને શુદ્ધચિદ્રૂપનું ચિંતવન કરે છે તેનું ચારિત્ર ખરેખર ઉત્તમ છે. ૧૬.

જ્ઞપ્ત્યા દૃષ્ટ્યા યુતં સમ્યક્ ચારિત્રં તન્નિરુચ્યતે ।

સતાં સેવ્યં જગત્પૂજ્યં સ્વર્ગાદિસુખસાધનં ॥૧૭॥

દર્શન જ્ઞાન સંયુત તે સમ્યક્ ચારિત્ર જ્ઞાની વખાણે;
સેવ્ય સંતને જગત પૂજ્ય એ સ્વર્ગ મોક્ષ સુખ આણે રે.
ભવિકા રતનત્રય આદરિયે. ૧૭.

અર્થ:—જે જ્ઞાન અને દર્શન સહિત હોય તે સમ્યક્ચારિત્ર કહેવાય છે. તે સંતોએ સેવવા યોગ્ય, જગતમાં પૂજ્ય અને સ્વર્ગાદિ સુખનું સાધન છે. ૧૭.

શુદ્ધે સ્વે ચિત્સ્વરૂપે યા સ્થિતિરત્યંતનિશ્ચલા ।

તચ્ચારિત્રં પરં વિદ્ધિ નિશ્ચયાત્ કર્મનાશકૃત્ ॥૧૮॥

નિજ સહજાત્મ સ્વરૂપે અતિ જે નિશ્ચલ સ્થિતિ પમાય;
નિશ્ચયથી ચારિત્ર પરમ તે કર્મનાશ ત્યાં થાય રે.
ભવિકા રતનત્રય આદરિયે. ૧૮.

અર્થ:— પોતાના સહજ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં જે અત્યંત નિશ્ચળ સ્થિતિ, તેને નિશ્ચયનયથી શ્રેષ્ઠ ચારિત્ર, કર્મનો નાશ કરનાર તું બાણ. ૧૮.

અધ્યાય-૧૨]

[૧૦૫

યદિ ચિદ્રૂપે શુદ્ધે સ્થિતિર્નિજે ભવતિ દૃષ્ટિબોધબલાત્ ।

પરદ્રવ્યાસ્મરણં શુદ્ધનયાદંગિનો વૃત્તં ॥૧૯॥

તત્ત્વદૃષ્ટિ ને બોધ બળે જે નિજ સહજાત્મસ્વરૂપે;

સ્થિતિ થાય, પરદ્રવ્ય સ્મરણ ના, નિશ્ચયે ચરણ અનૂપ રે.

ભવિકા રત્નત્રય આદરિયે. ૧૯.

અર્થ:—દર્શન અને જ્ઞાનના બળથી જ્યારે નિજ શુદ્ધ આત્મ-
સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થાય છે ત્યારે પરદ્રવ્યનું વિસ્મરણ તે શુદ્ધનયથી
પ્રાણીને ચારિત્ર છે. ૧૯.

રત્નત્રયં કિલ જ્ઞેયં વ્યવહારં તુ સાધનં ।

સદ્ભિશ્ચ નિશ્ચયં સાધ્યં મુનીનાં સદ્ભિભૂષણં ॥૨૦॥

એ વ્યવહાર રત્નત્રય સાધન નિશ્ચયનું જન જાણે;

સાધ્ય સંતને નિશ્ચય તે તો મુનિનું ભૂષણ વખાણે રે.

ભવિકા રત્નત્રય આદરિયે. ૨૦.

અર્થ:— વ્યવહાર રત્નત્રય માત્ર સાધન અને મુનિઓનું
સત્ત્વ વિભૂષણરૂપ નિશ્ચય તે સાધ્ય છે એમ વિદ્વાનોએ જાણવું. ૨૦.

રત્નત્રયં પરં જ્ઞેયં વ્યવહારં ચ નિશ્ચયં ।

નિદાનં શુદ્ધચિદ્રૂપસ્વરૂપાત્મોપલબ્ધયે ॥૨૧॥

આ વ્યવહાર નિશ્ચય રત્નત્રય પરમ હેતુરૂપ જાણે;

નિર્મલ ચિદ્રૂપ સ્વરૂપ પ્રગટવા, તે આત્મિક સુખ માણે રે.

ભવિકા રત્નત્રય આદરિયે. ૨૧.

અર્થ:— શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માની પ્રાપ્તિ માટે વ્યવહાર
અને નિશ્ચય રત્નત્રયને શ્રેષ્ઠ કારણ જાણવું. ૨૧.

ત. ૧૪

૧૦૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

સ્વશુદ્ધચિદ્રૂપપરોપલબ્ધિઃ કસ્યાપિ રત્નત્રયમંતરેણ ।
ક્વચિત્કદાચિન્ન ચ નિશ્ચયો દ્વદોઽસ્તિ ચિત્તે મમ સર્વદૈવ ॥૨૨॥

નિજ સહજાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ રત્નત્રય વિણ કદિયે,
થાય ન ક્યાંય કોઈને દઢ એ નિશ્ચય નિત્ય મુજ હૃદયે રે.
ભવિકા રત્નત્રય આદરિયે. ૨૨.

અર્થ:— તેથી મારા ચિત્તમાં સર્વદા દઢ નિશ્ચય છે કે
રત્નત્રય વિના કોઈને પણ ક્યાંય કદી પણ સ્વશુદ્ધચિદ્રૂપની
સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૨૨.

અધ્યાય ૧૩ મે।

[શુદ્ધચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે વિશુદ્ધિની ઉપયોગિતા]

વિશુદ્ધં વસનં શ્લાઘ્યં રત્નં રૂપ્યં ચ કાંચનં ।

ભાજનં ભવનં સર્વૈર્યથા ચિદ્રૂપકં તથા ॥૧॥

રાગાદિલક્ષણઃ પુંસિ સંકલેશોઽશુદ્ધતા મતા ।

તન્નાશો યેન ચાંશેન તેનાંશેન વિશુદ્ધતા ॥૨॥

વસ્ત્ર કનકભાજન શુદ્ધ રૂપ રત્ન શુદ્ધ તો જગ વખણાય;
ચિદ્રૂપ તેમ વિશુદ્ધ હોય તો જગમાં તે ઉત્કૃષ્ટ ગણાય.
રાગાદિક સંકલેશ જીવમાં અશુદ્ધતા તે તો દેખાય;
જે અંશે તે નાશ થાય ત્યાં તે અંશે શુદ્ધિ લેખાય. ૧-૨

અર્થ:— જેમ વસ્ત્ર, રત્ન, રૂપ, સોનું, વાસણ અને ઘર
શુદ્ધ હોય તો સર્વજનો વડે વખણાય છે તેમ સંપૂર્ણ શુદ્ધચિદ્રૂપ
સર્વથી પ્રશંસાપાત્ર બને છે. ૧.

આત્મામાં રાગ, દ્વેષ આદિ લક્ષણવાળો સંકલેશભાવ અશુદ્ધતા
ગણાય છે. જેટલા અંશે તેનો નાશ તેટલા અંશે વિશુદ્ધતા પ્રગટે
છે. ૨.

યેનોપાયેન સંકલેશચિદ્રૂપાદ્યાતિ વેગતઃ ।

વિશુદ્ધિરેતિ ચિદ્રૂપે સ વિધેયો મુમુક્ષુણા ॥૩॥

જે ઉપાયથી ચિદ્રૂપમાંથી સત્વર એ સંકલેશ પલાય;
ચિદ્રૂપ જેમ વિશુદ્ધિ પામે મુમુક્ષુ સાધે એ જ ઉપાય. ૩

અર્થ:— જે ઉપાય વડે આત્મામાંથી સંકલેશ સત્વર જતો
રહે, ચિદ્રૂપમાં વિશુદ્ધિ આવે તે ઉપાય મુમુક્ષુએ કર્તવ્ય છે. ૩.

૧૦૮]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

સત્પૂજ્યાનાં સ્તુતિનતિયજનં ષટ્કર્માવશ્યકાનાં
વૃત્તાદીનાં દૃઢતરધરણં સત્તપસ્તીર્થયાત્રા ।
સંગાદીનાં ત્યજનમજનનં ક્રોધમાનાદિકાના-
માપ્તૈરુક્તં વરતરકૃપયા સર્વમેતદ્વિ શુદ્ધયૈ ॥૪॥

સ્તુતિ પ્રણુતિ પૂજા સંતોની તપ તીરથ યાત્રા ઉલ્લાસ,
ષટ્ક આવશ્યક નિત્ય કર્મ ને વૃત્ત આદિમાં દૃઢ અભ્યાસ;
ત્યાગ સકલ સંગાદિ તણા ને ક્રોધાદિક કષાય વિરામ,
પરમ કૃપા કરી આપ્તજનોએ શુદ્ધિ હેતુ એ કહ્યા તમામ. ૪

અર્થ:— સત્ના કારણે પૂજવાયોગ્ય સત્પુરુષોની સ્તુતિ,
પ્રણામ, પૂજા, આવશ્યકોના ષટ્કરને (છ આવશ્યકને), વૃત્ત આદિને
દૃઢપણે ધારણ કરવા તે સત્ ને અર્થે તપ, તીર્થયાત્રા, સંગપ્રસંગ
આદિ પરિત્રાહનો ત્યાગ, ક્રોધ માનાદિ કષાયોનો અભાવ આ સર્વ
શુદ્ધિને માટે કારણરૂપ આપ્ત પુરુષોએ પરમકૃપા કરીને કહ્યું છે. ૪.

રાગાદિવિક્રિયાં દૃષ્ટવાંગિનાં ક્ષોભાદિ મા વ્રજ ।

ભવે તદિતરં કિં સ્યાત્ સ્વચ્છં શિવપદં સ્મર ॥૫॥

હે ! જીવ ક્ષોભ ધરીશ નહિ દેખી જીવોના રાગાદિ વિકાર;
ભવમાં એ વિણ હોય અવર શું ? નિજનિર્મળ શિવપદ સંભાર. ૫

અર્થ:— જીવોની રાગાદિ વિક્રિયા જોઈને ક્ષોભ (અસ્વસ્થતા)
ન કર. સંસારમાં તે સિવાય બીજું શું હોય ? નિર્મળ મોક્ષપદને
યાદ કર. ૫.

વિપર્યસ્તો મોહાદહમિહ વિવેકેન રહિતઃ

સરોગો નિઃસ્વો વા વિમતિરગુણઃ શક્તિવિકલઃ ॥

સદા દોષી નિંદ્યોઽગુરુવિધિરકર્મા હિ વચનં

વદન્નંગી સોઽયં ભવતિ ભુવિ વૈશુદ્ધયસુખભાગ્ ॥૬॥

મોહવશે વિપરીતમતિ હું, મળે ન મુજમાં કાંઈ વિવેક,
હું રોગી, નિર્ધન, મતિહીણો, બલવિહીન, સદ્ગુણ નહિ એક;
સદા દોષયુત હીન આચારી, નિંદ્ય, પ્રમાદી, હું દીનમા ન,
એમ ભાવના ભાવે જગમાં, વિશુદ્ધિ સુખનો તે સત્પાત્ર. ૬

અર્થ:— હું આ સંસારમાં મોહથી વિપરીત મતિને પામેજો છું, વિવેકરહિત છું, ભવરોગયુક્ત છું, ધનરહિત છું, ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ વગરનો છું અથવા વિપરીત બુદ્ધિવાળો છું, ગુણરહિત છું, શક્તિરહિત છું, સદા દોષવાળો, નિંદ્ય, તુચ્છ કાર્ય કરનારો, પ્રમાદી છું. આવી ભાવના કરનારો જીવ જગતમાં વિશુદ્ધિથી પ્રગટતા સુખનો ભાગી (પાત્ર) થાય છે. ૬.

રાજ્ઞો જ્ઞાતેશ્વ દસ્યોર્જ્વલનજલરિપોરીતિતો મૃત્યુરોગાત્

દોષોદ્ભૂતેરકીર્ત્તે: સતતમતિભયં રૈનૃગોમંદિરસ્ય ।

ચિંતા તન્નાશશોકો ભવતિ ચ ગૃહિણાં તેન તેષાં વિશુદ્ધં

ચિદ્રૂપધ્યાનરત્નં શ્રુતિજલધિભવં પ્રાયશો દુર્લભંસ્યાત્ ॥૭॥

(સવૈયા)

રાજા જ્ઞાતિ ચોર અગ્નિ જલ અરિ મૃત્યુ વ્યાધિ દુઃખદાય,
દોષજનિત અપયશ આદિથી ગૃહસ્થને ભય સતત સદાય;
જ્યાં પશુ નર ધન ધામની ચિંતા તેના નાશે શોક અપાર,
ત્યાં બોધાબ્ધિ જ શુદ્ધ રત્ન સમ ચિદ્રૂપધ્યાન સુલભ નહિ ધાર. ૭

અર્થ:— ગૃહસ્થોને રાજા તરફથી, જ્ઞાતિ તરફથી તથા ચોરથી, અગ્નિ, પાણી અને શત્રુથી, અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, તીડનો ઉપદ્રવ, ઉંઢરનો ઉપદ્રવ, પોપટ આદિ પક્ષીઓનો ઉપદ્રવ, સ્વસૈન્યનો ઉપદ્રવ પરસૈન્યનો ઉપદ્રવ વગેરેથી, મૃત્યુથી, રોગથી, દોષની ઉત્પત્તિથી, અપયશથી, નિરંતર અત્યંત ભય, ધન, મનુષ્ય, પશુ, મકાન આદિની ચિંતા તેના નાશમાં શોક થાય છે તેથી તેમને શ્રુતસાગરમાંથી જન્મેલું, નિર્મળ આત્મધ્યાનરૂપ (વિશુદ્ધ) રત્ન ઘણું કરીને દુર્લભ હોય છે. ૭.

૧૧૦]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

પઠને ગમને સંગે ચેતનેઽચેતનેઽપિ ચ ।

કિંચિત્કાર્યકૃતૌ પુંસા ચિંતા હેયા વિશુદ્ધયે ॥૮॥

હે આત્મન ! જો વિશુદ્ધિ ચાહે તો ચિંતા તજ શીઘ્ર તમામ,
કરવા પઠન, ગમન, જડચેતન, સંગ પ્રસંગ કે કંઈ પણ કામ. ૮

અર્થ:—મનુષ્યે વિશુદ્ધિની પ્રાપ્તિ માટે પઠનમાં, ગમનમાં,
ચેતન-અચેતન સંગમાં તથા કંઈ પણ કાર્ય કરવામાં ચિંતા તજી
દેવી જોઈએ. ૮.

શુદ્ધચિદ્રૂપકસ્યાંશો દ્વાદશાંગશ્રુતાર્ણવઃ ।

શુદ્ધચિદ્રૂપકે લબ્ધે તેન કિં મે પ્રયોજનં ॥૯॥

બાર અંગ શ્રુતસાગર તે પણ નિર્મળ ચિદ્રૂપ અંશ ગણાય,
ચિદ્રૂપ શુદ્ધ મળ્યું ત્યાં મુજને, તે શ્રુતનું શું કામ જરાય ? ૯

અર્થ:—બારઅંગરૂપ શ્રુતસમુદ્ર શુદ્ધ આત્માનો અંશ છે.
જ્યાં શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યાં તેનું મારે શું કામ છે ? ૯.

શુદ્ધચિદ્રૂપકે લબ્ધે કર્તવ્યં કિંચિદસ્તિ ન ।

અન્યકાર્યકૃતૌ ચિંતા વૃથા મે મોહસંભવા ॥૧૦॥

વપુષાં કર્મણાં કર્મહેતૂનાં ચિંતનં યદા ।

તદા કલેશો વિશુદ્ધિઃ સ્યાન્નશુદ્ધચિદ્રૂપચિંતનં ॥૧૧॥

ચિદ્રૂપ શુદ્ધ મળ્યું ત્યાં મુજને કંઈ નહિ મુજ કર્તવ્ય ગણાય,
અન્ય કાર્ય કરવાની ચિંતા મોહજન્ય તે વ્યર્થ મનાય;
શરીર કર્મ કે કર્મહેતુનું ચિંતન ત્યાં છે કલેશ નિવાસ,
નિર્મલ ચિદ્રૂપનું ચિંતન ત્યાં વિશુદ્ધિ પ્રગટે આત્મિક ખાસ. ૧૦-૧૧

અર્થ:—શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિ થતાં કંઈ કરવાનું છે નહિ.
અન્ય કાર્ય કરવાની ચિંતા મોહજન્ય છે તેથી મારે તે કરવી
નકામી છે. ૧૦.

અધ્યાય-૧૩]

[૧૧૧

જ્યારે શરીરનું, કર્મનું, કર્મના કારણોનું ચિંતન હોય છે ત્યારે કલેશ થાય છે અને જ્યારે શુદ્ધ આત્માનું ચિંતન થાય છે ત્યારે વિશુદ્ધિ થાય છે. ૧૧.

गृही यतिर्न यो वेत्ति शुद्धचिद्रूप लक्षणं ।

तस्य पंचनमस्कारप्रमुखस्मरणं वरं ॥१२॥

ગૃહસ્થ કે મુનિ જો જાણે નહિ નિર્મલ ચિદ્રૂપ લક્ષણ સાર, પંચ નમસ્કૃતિ આદિ તેને સ્મરણ શ્રેષ્ઠ તો ગણ્યું હિતકાર. ૧૨

અર્થ:—જો ગૃહસ્થ કે મુનિ શુદ્ધચિદ્રૂપનું લક્ષણ જાણતા નથી તેને પંચનમસ્કાર આદિનું સ્મરણ શ્રેષ્ઠ છે. ૧૨.

संकलेशस्य विशुद्धेश्व फलं ज्ञात्वा परीक्षणं ।

तं त्यजेत्तां भजत्यंगी योऽत्रामुत्र सुखी स हि ॥१३॥

આ સંકલેશ અને શુદ્ધિફળ જાણે કરી પરીક્ષા સાર, તજી સંકલેશ વિશુદ્ધિ ભજે તે ઉભય લોકમાં સુખ અપાર. ૧૩

અર્થ:—જો જીવ સંકલેશ અને વિશુદ્ધિનું ફળ પરીક્ષાપૂર્વક જાણીને સંકલેશને તજે છે અને વિશુદ્ધિને ભજે છે તે (જીવ) આ લોકમાં તથા પરલોકમાં સુખી થાય છે. ૧૩.

संकलेशे कर्मणां बंधोऽशुभानां दुःखदायिनां ।

विशुद्धौ मोचनं तेषां बंधो वा शुभकर्मणां ॥१४॥

અશુભકર્મ અતિશય દુઃખદાયી બાંધે જ્યાં સંકલેશ ભજાય; વિશુદ્ધિ ભજતાં કર્મ છૂટે સૌ અથવા માત્ર શુભ બંધાય. ૧૪

અર્થ:—સંકલેશમાં દુઃખદાયક અશુભકર્મનો બંધ થાય છે, વિશુદ્ધિમાં તે કર્મનું છૂટવું થાય છે અથવા શુભકર્મનો બંધ થાય છે. ૧૪.

૧૧૨]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

વિશુદ્ધે: શુદ્ધચિદ્રૂપસદ્ધ્યાનં મુખ્યકારણં ।

સંકલેશસ્તદ્વિઘાતાય જિનેનેદં નિરૂપિતં ॥૧૫॥

ઉત્તમ ધ્યાન વિમલ ચિદ્રૂપનું, વિશુદ્ધિનું એ કારણ મુખ્ય,
તેના ઘાત અને સંકલેશે, ભાળે એમ જિનેન્દ્ર પ્રમુખ. ૧૫

અર્થ:—શુદ્ધચિદ્રૂપનું ઉત્તમધ્યાન વિશુદ્ધિનું મુખ્ય કારણ
છે તેના ઘાત માટે સંકલેશ કારણ થાય છે, જિન ભગવાને આમ
કહ્યું છે. ૧૫.

અમૃતં ચ વિશુદ્ધિ: સ્યાન્નાન્યલ્લોકપ્રમાણિતં ।

અત્યંતસેવને કષ્ટમન્યસ્યાસ્ય પરં સુખં ॥૧૬॥

લોક કહે અમૃત તે તો નહિ, વિશુદ્ધિ એ અમૃત પ્રધાન,
લૌકિક અતિ સેવન દુઃખદાયી, વિશુદ્ધિ અમૃત સુખદ મહાન. ૧૬

અર્થ:—લોકમાં જે અમૃત કહેવાય છે તે કોઈ અમૃત
નથી, આત્મવિશુદ્ધિ જ અમૃત છે. અન્ય (અમૃત)ના અત્યંત
સેવનમાં કષ્ટ થાય છે જ્યારે આ વિશુદ્ધિના સેવનથી પરમ સુખ
થાય છે. ૧૬.

વિશુદ્ધિસેવનાસક્તા વસંતિ ગિરિગહ્વરે ।

વિમુચ્ચાનુપમં રાજ્યં સ્વસુખાનિ ધન્યાનિ ચ ॥૧૭॥

અનુપમ રાજ્ય વિષય સુખ વૈભવ ધન આદિ તજી થયા વિરક્ત,
ગિરિ ગુફામાં જઈ તે વસતા, વિશુદ્ધિ સેવનમાં આસક્ત. ૧૭

અર્થ:—વિશુદ્ધિના સેવનમાં આસક્ત થયેલા જીવો અનુપમ
રાજ્ય, ઇન્દ્રિય સુખ તથા ધન તજીને પર્વતની ગુફાઓમાં વસે
છે. ૧૭.

વિશુદ્ધેશ્ચિત્સ્વરૂપે સ્યાત્ સ્થિતિસ્તસ્યા વિશુદ્ધતા ।

તયોરન્યોન્યહેતુત્વમનુભૂય પ્રતીયતાં ॥૧૮॥

વિશુદ્ધિઃ પરમો ધર્મઃ પુંસિ સૈવ સુખાકરઃ ।

પરમાચરણ સૈવ મુક્તેઃ પંથાશ્ચ સૈવ હિ ॥૧૧॥

વિશુદ્ધિથી ચિદ્રૂપમાં સ્થિરતા સ્થિરતાથી વળી શુદ્ધિ સધાય,
એમ પરસ્પર કારણતાનો અનુભવ કરી ધર શ્રદ્ધામાંય. ૧૮
અહો ! વિશુદ્ધિ પરમધર્મ છે, એ જ જીવોને સૌખ્ય-નિધાન,
પરમ આચરણ પણ એ જાણો, મુક્તિમાર્ગ પણ એ જ પ્રધાન. ૧૯

અર્થઃ—વિશુદ્ધિથી આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે અને તેનાથી
(આત્મસ્થિરતાથી) વિશુદ્ધતા થાય છે. આમ તે જન્મે એક બીજાનું
કારણપણું અનુભવ કરીને શ્રદ્ધો. ૧૮.

વિશુદ્ધિ પરમધર્મ છે, તે જ મનુષ્યને સુખની ખાણ છે,
તે જ સર્વોત્તમ આચરણ છે અને તે જ મોક્ષનો માર્ગ છે. ૧૯.

તસ્માત્ સૈવ વિદ્યાતત્ત્વા પ્રયત્નેન મનીષિણા ।

પ્રતિક્ષણં મુનીશેન શુદ્ધચિદ્રૂપચિંતનાત્ ॥૨૦॥

તેથી મુનિવર અતિ મતિવંતા, સેવો એ જ કરી પુરુષાર્થ,
ક્ષણ ક્ષણ ચિંતન નિર્માળ ચિદ્રૂપનું કરીને સાધો પરમાર્થ. ૨૦

અર્થઃ—તેથી વિદ્વાન મુનિવરે દરેક ક્ષણે શુદ્ધ આત્માના
ચિંતનથી પ્રયત્નપૂર્વક તે વિશુદ્ધતા જ કરવાયોગ્ય છે. ૨૦

યાવદ્વાહ્યાંતરાન્ સંગાન્ ન મુંચંતિ મુનીશ્વરાઃ ।

તાવદાયાતિ નો તેષાં ચિત્સ્વરૂપે વિશુદ્ધતા ॥૨૧॥

મુનીશ્વરો ત્યાગે નહિ જ્યાં સુધી બાહ્ય અને અંતર સૌ સંગ,
ત્યાં સુધી પામે નહિ તેઓ, ચિદ્રૂપમાં વિશુદ્ધિ પ્રસંગ. ૨૧

અર્થઃ—જ્યાં સુધી મુનીશ્વરો બાહ્ય અને અંતર સંગ

૧૧૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

(પરિગ્રહ)નો ત્યાગ કરતા નથી ત્યાંસુધી તેમને આત્મસ્વરૂપમાં વિશુદ્ધતા આવતી નથી. ૨૧.

વિશુદ્ધિનાવમેવાત્ર શ્રયંતુ ભવસાગરે ।

મજ્જંતો નિલિલા મન્યા બહુના ભાષિતેન કિં ॥૨૨॥

ભવસાગરમાં ડૂબકાં ખાતા સર્વ ભવ્ય, આ બચવા દાવ,
ઘણું કહ્યું શું ? ભણે નિરંતર સત્વર આ વિશુદ્ધિ નાવ. ૨૨

અર્થ:—ભવસાગરમાં ડૂબતા સર્વ ભવ્યજીવો વિશુદ્ધતારૂપ
નૌકાનો જ અહીં આશ્રય લ્યો; અધિક કહેવાથી શું (લાભ)? ૨૨.

આદેશોઽયં સદ્ગુરુણાં રહસ્યં સિદ્ધાંતાનામેતદેવાલિલાનાં ।

કર્તવ્યાનાં મુખ્યકર્તવ્યમેતત્કાર્યા યત્સ્વે ચિત્સ્વરૂપે વિશુદ્ધિઃ ॥૨૩॥

નિજ ચિદ્રૂપ વિશુદ્ધિ સાધો, સર્વ કાર્યમાં એ જ પ્રશસ્ય,
સદ્ગુરુનો આદેશ એ જ ને, એ જ સર્વ સિદ્ધાંત રહસ્ય. ૨૩.

અર્થ:—આ સદ્ગુરુઓની આજ્ઞા છે, સમસ્ત સિદ્ધાંતોનો આ
જ સાર છે, કર્તવ્યોમાં મુખ્ય કર્તવ્ય આ છે કે પોતાના ચિદ્રૂપ
આત્મામાં વિશુદ્ધિ કરવી. ૨૩.

અધ્યાય ૧૪ મો

અન્ય કાર્યો કરતાં છતાં પણ શુદ્ધ ચિદ્રૂપના સ્મરણનો ઉપદેશ

નીહારાહારપાનં સ્વમદનવિજયં સ્વાપમૌનાસનં ચ
યાનં શીલં તપાંસિ વ્રતમપિ કલયન્નાગમં સંયમં ચ ।
દાનં ગાનં જિનાનાં નુતિનતિજપનં મંદિરં ચાભિષેકં
યાત્રાર્ચે મૂર્તિમેવં કલયતિ સુમતિઃ શુદ્ધચિદ્રૂપકોઽહં ॥૧॥

(શ્રુતણી)

જ્યાં મતિમાન આહાર નીહારમાં,
વિષય-કામાદિ-જયમાં પ્રવર્તે,
શયન આસન ગમન મૌન તપ શીલજપ,
શ્રુત વ્રત સંયમે સ્થિર વર્તે;
દાન જિન-સ્તવન વંદન અભિષેક કે,
મૂર્તિ મંદિર, પૂજા વગેરે,
જે કરે તે સદા પ્રેમથી પ્રથમ ત્યાં,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ હું સતત સમરે. ૧.

અર્થ:—સમ્યક્જ્ઞાની આહાર, નીહાર, પાન, ઇન્દ્રિય અને કામનો વિજય, તથા નિદ્રા, મૌન, આસન વગેરે કરતાં, વાહન, શીલ, વ્રત, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય, સંયમ વગેરે કરતાં, દાન, ગાન, જિન ભગવાનની સ્તુતિ, નમસ્કાર, જપ કરતાં, મંદિર-મૂર્તિની સ્થાપના, અભિષેક, યાત્રા, પૂજા કરતાં, પ્રતિષ્ઠા આદિ કરતાં - (દરેક કાર્ય કરતાં) હું શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છું એમ ભાવે છે. ૧.

કુર્વન્ યાત્રાર્ચનાદ્યં સ્વજયજપતપોઽધ્યાપનં સાધુસેવાં
દાનૌધાન્યોપકારં યમનિયમધરં સ્વાપશીલં દધાનઃ ।

૧૧૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

ઉદ્ગ્રીભાવં ચ મૌનં વ્રતસમિતિર્તિ પાલયન્ સંયમૌઘં
ચિદ્રૂપધ્યાનરક્તો ભવતિ ચ શિવભાગ્ નાપરઃ સ્વર્ગભાક્ ચ ।૨।

સાધુસેવા કરે, વિષયજય મન ધરે,
પૂજના પઠન પાઠન કરે ત્યાં,
દાન જપ શીલ તપ મૌન યાત્રા કરે,
ભય તજે વ્રત સમિતિ ધરે ત્યાં;
પરહિતે રક્ત યમ નિયમ સંયમ ધરે,
ત્યાં બધાં કાર્ય કરતાં યદિ તે,
રક્ત ચિદ્રૂપ ધ્યાને રહે તો વરે
મુક્તિ, નહિ તો સુરાદિ ગતિ તે. ૨.

અર્થ:—યાત્રા પૂજા આદિ કરતાં, ઇન્દ્રિયજય, તપ અને પાઠન કરતાં, સાધુસેવા, દાન અને અન્ય ઉપકાર કરતાં, યમ નિયમ ધરતાં, શીલ ધારણ કરતાં, નિર્ભયપણું, મૌન કે વ્રતસમિતિપણું ધારણ કરતાં, સંયમસમૂહનું પાલન કરતાં (આ બધા કાર્યો વખતે પણ) જે જીવ આત્મધ્યાનમાં રક્ત રહે છે તે મોક્ષનું પાત્ર બને છે, બીજો નહિ, (બીજો) સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કરે છે. ૨.

ચિત્તં નિધાય ચિદ્રૂપે કુર્યાદ્ વાગંગચેષ્ટિતં ।

સુધીર્નિરંતરં કુંભે યથા પાનીયહારિણી ॥૩॥

ચિત્ત ચિદ્રૂપમાં સ્થાપી નિશદ્ધિન બધાં,
કાર્ય તન વચનથી સુજ કરતા;
શીર્ષ પર કુંભમાં ચિત્ત પનિહારીનું
જેમ હસતાં, જતાં, વાત કરતાં. ૩.

અર્થ:—જેમ પનિહારી ઘડામાં ચિત્ત રાખીને ગમન, વચનો-અચાર આદિ ક્રિયા કરે છે તેમ સુજન નિરંતર આત્મામાં ચિત્ત સ્થાપીને વાણી અને શરીરની ક્રિયા કરે છે. ૩.

વૈરાગ્યં ત્રિવિધં પ્રાપ્ય સંગં હિત્વા દ્વિધા તતઃ ।
તત્ત્વવિદ્ગુરુમાશ્રિત્ય તતઃ સ્વીકૃત્ય સંયમં ॥૪॥
અધીત્ય સર્વશાસ્ત્રાણિ નિર્જને નિરુપદ્રવે ।
સ્થાને સ્થિત્વા વિમુચ્ચાન્યર્ચિતાં ધૃત્વા શુભાસનં ॥૫॥
પદસ્થાદિકમભ્યસ્ય કૃત્વા સામ્યાવલંબનં ।
માનસં નિશ્ચલીકૃત્ય સ્વં ચિદ્રૂપં સ્મરંતિ યે ॥૬॥ ત્રિકલં ।
પાપાનિ પ્રલયં યાંતિ તેષામભ્યુદયપ્રદઃ ।
ધર્મો વિવર્દ્યતે મુક્તિપ્રદો ધર્મશ્ચ જાયતે ॥૭॥

પામી વૈરાગ્ય મન વચનને કાયથી,
બાહ્ય અંતર તણ સંગ જ્યારે,
તત્ત્વજ્ઞાની ગુરુના શરણમાં જઈ,
સંયમાદિ સ્વહિતને સ્વીકારે. ૪.

સર્વ શાસ્ત્રો ભણી, નિરુપદ્રવ નિર્જને,
સ્થાનમાં સ્થિરતાને કરીને,
અન્ય ચિંતા તણ દઢ શુભાસન ધરી,
ધ્યાન ઉત્તમ પદસ્થાદિ ધરીને; ૫.

સામ્ય અવલંબને અચલ મનને કરી,
જે સ્મરે નિજ ચિદ્રૂપ તેને,
પાપક્ષય થાય ને અભ્યુદય ધર્મની
વૃદ્ધિ, વળી મુક્તિપ્રદ ધર્મ જન્મે. ૬-૭.

અર્થ :—જે પુરુષો મન, વચન, કાયથી ત્રણ પ્રકારે વૈરાગ્ય પામીને પછી બાહ્ય અને અંતર એમ બે પ્રકારના સંગને તણને, તત્ત્વજ્ઞ સદ્ગુરુનું શરણ ગ્રહણ કરીને પછી સંયમ અંગીકાર કરી, સર્વ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરીને નિર્જન ઉપદ્રવરહિત સ્થાનમાં રહીને,

૧૧૮]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

ચિંતા ત્યજીને શુભ દંઢ આસન ધારણ કરી, પદ્મસ્થ, પિંડસ્થ આદિ ધ્યાનનો અભ્યાસ કરીને, સમતાનું અવલંબન લઈને, મનને નિશ્ચળ કરીને પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને સ્મરે છે તેમનાં પાપનો નાશ થાય છે, સ્વર્ગ આદિ સંપત્તિ આપનાર ધર્મ વધે છે અને મુક્તિ આપનાર ધર્મ પ્રગટ થાય છે. ૪-૫-૬-૭.

વાર્તાગન્યમૃતોષવજ્રગરુડજ્ઞાનોષધેમારિણા

સૂર્યેણ પ્રિયભાષિતેન ચ યથા યાંતિ ક્ષણેન ક્ષયં ।

અગન્યઙ્દાગવિષં મલાગફણિનોઽજ્ઞાનં ગદેભવ્રજાઃ

રાત્રિવૈરૈમિહાવનાવઘચયશ્ચિદ્રૂપસંચિતયા ॥૮॥

નષ્ટ ક્ષણમાં કરે જેમ જલ અનલને,
મેઘને પવન, અગ્નિ તરુને,
વેરને પ્રિયભાષણ, સુધા વિષને,
સર્પને ગરુડ કે વજ્ર ગિરિને;
જ્ઞાન અજ્ઞાનને, ઔષધ રોગને,
રાત્રિને રવિ હણે, સિંહ ગજને,
તેમ ચિદ્રૂપ-ચિંતન અહા વિશ્વમાં!
ક્ષય કરે શીઘ્ર સૌ અઘસમૂહને. ૮.

અર્થ:—જેમ આ પૃથ્વી ઉપર પાણી અગ્નિને, પવન મેઘને, અગ્નિ વૃક્ષને, અમૃત વિષને, સાધુ (ક્ષાર) મેલને, વજ્ર પર્વતને, ગરુડ સર્પને, જ્ઞાન અજ્ઞાનને, ઔષધ રોગને, સિંહ હાથીઓને, સૂર્ય રાત્રિને અને પ્રિયભાષણ વેરને એક ક્ષણમાં નષ્ટ કરી નાખે છે તે પ્રમાણે આત્માના શાંત ચિંતનથી પાપનો સંચય ક્ષણમાત્રમાં ક્ષય પામે છે.

વર્દ્ધતે ચ યથા મેઘાત્પૂર્વં જાતા મહીરુહાઃ ।

તથા ચિદ્રૂપસદ્ધયાનાત્ ધર્મશ્ચાભ્યુદયપ્રદઃ ॥૯॥

તરુવરો પ્રથમથી હોય ઉગેલ તે
મેઘવૃષ્ટિ થતાં વૃદ્ધિ પામે,
તેમ ચિદ્રૂપ સદ્ધ્યાનથી ધર્મ જે
અભ્યુદયદાયી તે વૃદ્ધિ પામે. ૯.

અર્થ :—જેમ પહેલાં ઉગેલાં વૃક્ષો મેઘવૃષ્ટિથી વધી જાય છે તેમ શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનથી કલ્યાણ આપનાર ધર્મ વૃદ્ધિ પામે છે. ૯.

યથા બલાહકવૃષ્ટેર્જાયંતે હરિતાંકુરાઃ ।

તથા મુક્તિપ્રદો ધર્મઃ શુદ્ધચિદ્રૂપચિંતનાત્ ॥૧૦॥

મેઘવૃષ્ટિ થતાં ભૂમિમાંથી યથા,
નવીન અંકુર બહુ ઉગી નીકળે,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ ચિંતન થકી ઉપજે,
મુક્તિપ્રદ ધર્મ ત્યમ ચિત્ત વિમલે. ૧૦.

અર્થ :—જેમ મેઘ વૃષ્ટિ થતાં (ભૂમિમાંથી) લીલા અંકુરો ઉગી નીકળે છે તેમ શુદ્ધ આત્માના ચિંતનથી મુક્તિ આપનાર ધર્મ પ્રગટ થાય છે. ૧૦.

વ્રતાનિ શાસ્ત્રાણિ તપાંસિ નિર્જને નિવાસમંતર્વહિઃ સંગમોચનં ।

મૌનં ક્ષમાતાપનયોગધારણં ચિશ્ચિંતયામા કલયન્ શિવં શ્રયેત્ ॥૧૧॥

શાસ્ત્ર વ્રત તપ ક્ષમા, વાસ નિર્જન સ્થળે,
બાહ્ય અંતર તથા સંગને જો;
મૌન આતાપના યોગ ધરતાં ય જો,
ચિંતવે સ્વરૂપમુક્તિ વરે તો. ૧૧.

અર્થ :—વ્રતો પાળતાં, શાસ્ત્રો વાંચતાં, તપ કરતાં, નિર્જન સ્થાનમાં વસતાં, અંતરંગ અને બાહ્ય સંગનો ત્યાગ કરતાં, મૌન પામતાં, ક્ષમા આતાપન યોગ ધારણ કરતાં આત્મચિંતન સાથે આ બધાં કાર્યો કરવામાં આવતાં (જીવ) મોક્ષ પામે છે. ૧૧.

૧૨૦]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

શુદ્ધચિદ્રૂપકે રક્તઃ શરીરાદિપરાહ્મુલ્લઃ ।

રાજ્યં કુર્વન્ન વંધેત કર્મણા ભરતો યથા ॥૧૨॥

દેહ ગેહાદિથી થઈ ઉદાસીન જે
શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં રક્ત નિત્યે,
તે ન કર્મથી બંધાય ભરતાદિવત
રાજ્ય કરતાંય નહિ લિપ્ત ચિત્તે. ૧૨.

અર્થઃ— શરીરાદિથી ઉદાસીન, શુદ્ધાત્મામાં પ્રેમ કરનાર
રાજ્ય કરતાં (છતાં) ભરત (ચકવર્તી)ની જેમ કર્મથી બંધાતો
નથી. ૧૨.

સ્મરન્ સ્વશુદ્ધચિદ્રૂપં કુર્યાત્કાર્યશતાન્યપિ ।

તથાપિ ન હિ વધ્યતે ધીમાનશુભવર્મણા ॥૧૩॥

શુદ્ધ ચિદ્રૂપ નિજ સ્મરણ કરતાં જતાં,
કાર્ય યદિ સેંકડો પણ કરાયે,
તોય નહિ અશુભ કર્મો તણે લેશ પણ,
સન્મતિમાનને બંધ થાયે. ૧૩.

અર્થઃ—સમ્યક્જ્ઞાની પોતાના શુદ્ધ આત્માને યાદ કરતાં સેંકડો
કાર્યો કરે, તોપણ તે અશુભ કર્મથી બંધાય નહિ. ૧૩.

રોગેણ પીડિતો દેહી યષ્ટિમુષ્ટ્યાદિતાડિતઃ ।

વદ્ધો રજ્વાદિભિર્દુઃખી ન ચિદ્રૂપં નિજં સ્મરન્ ॥૧૪॥

બુઘ્નક્ષયા ચ શીતેન વાતેન ચ પિપાસયા ।

આતપેન ભવેન્નાર્તો નિજચિદ્રૂપચિંતનાત્ ॥૧૫॥

હોય કદી રોગ પીડિત જીવ કે કદી,
યષ્ટિ મુષ્ટિ વડે કોઈ મારે,

અધ્યાય-૧૪]

[૧૨૧]

બદ્ધ કદી રજઝુ આદિથી પણ દુઃખી ન તે,
ભિન્ન ચિદ્રૂપ જે સ્મરણ ધારે. ૧૪.
તે ક્ષુધા કે તૃષ્ણાથી દુઃખી ના બને,
પવન કે શીત પીડ નહીં ત્યાં,
કદી આતપ વડે આર્ત પણ ના બને,
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ નિજ ચિંતના જ્યાં. ૧૫.

અર્થ:— રોગથી પીડાયેલો, લાકડી મુદ્ધિ આદિ વડે પ્રહાર કરાયેલો, દોરડા આદિથી બંધાયેલો (જીવ પણ) પોતાના આત્માનું સ્મરણ કરતાં દુઃખી થતો નથી. પોતાના આત્માના ચિંતનથી ક્ષુધા વડે, ઠંડીથી, તૃષ્ણાથી, તાપથી વ્યાકુળ ચિત્તવાળો જીવ પણ દુઃખી થતો નથી. ૧૪-૧૫

હર્ષો ન જાયતે સ્તુત્યા વિષાદો ન સ્વનિંદયા ।

સ્વકીયં શુદ્ધચિદ્રૂપમન્વહં સ્મરતોઽગ્નિઃ ॥૧૬॥

લોક નિજ સ્તુતિ કરે, હર્ષ ના થાય ત્યાં,
ખેદ નહિ કોઈ નિંદા કરે ત્યાં,
શુદ્ધચિદ્રૂપ નિજ ભિન્ન એ સર્વથી,
એમ ભાતમાન નિશદિન સ્મરે જ્યાં. ૧૬.

અર્થ:— પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પ્રતિદિન સ્મરતા જીવોને પોતાની પ્રશંસાથી હર્ષ થતો નથી, પોતાની નિંદાથી ખેદ થતો નથી. ૧૬.

રાગદ્વેષો ન જાયતે પરદ્રવ્યે ગતાગતે ।

શુભાશુર્ભેઽગ્નિઃ શુદ્ધચિદ્રૂપાસક્તચેતસઃ ॥૧૭॥

ન સંપદિ પ્રમોદઃ સ્યાત્ શોકો નાપદિ ધીમતાં ।

અહો સ્વિત્સર્વદાત્મીયશુદ્ધચિદ્રૂપચેતસાં ॥૧૮॥

ત, ૧૬

૧૨૨]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

સર્વ પરદ્રવ્ય જે શુભ અશુભ કાંઈ પણ,
પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ તેની થતાં તે;
શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં ચિત્ત આસક્તને,
રાગ કે દ્વેષ નહિ જન્મતા જે. ૧૭.

અહો ! સંપત્તિમાં હર્ષ જેને નહિ,
તેમ નહિ શોક આપત્તિમાંહી;
નિત્ય નિજ વિમલ ચિદ્રૂપમાં ચિત્ત તે,
સર્વ ધીમંત કૃતકૃત્ય ત્યાંહી. ૧૮.

અર્થ:—શુદ્ધચિદ્રૂપમાં જેમનું ચિત્ત આસક્ત છે એવા
જીવોને સારા કે ખરાબ પર દ્રવ્યના જવા-આવવાથી (સંયોગ કે
વિયોગ થવાથી) રાગ દ્વેષ થતા નથી. ૧૭.

પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં ચિત્તને સર્વદા એકાગ્ર કરનાર
બુદ્ધિમાનોને અહો આશ્ચર્યની વાત છે કે સંપત્તિમાં હર્ષ થતો
નથી (કે) આપત્તિમાં શોક થતો નથી. ૧૮.

સ્વકીયં શુદ્ધચિદ્રૂપં યે ન મુંચંતિ સર્વદા ।

ગચ્છંતોઽપ્યન્યલોકં તે સમ્યગભ્યાસતો ન હિ ॥૧૯॥

તથા કુરુ સદાભ્યાસં શુદ્ધચિદ્રૂપચિંતને ।

સંકલેશે મરણે ચાપિ તદ્વિનાશં યથૈતિ ન ॥૨૦॥

જે જનો સ્વકીય ચિદ્રૂપ નિર્મલ કદી,
ના તજે પણ ભજે સર્વદા તે,
અચલ અભ્યાસ સમ્યક્ થકી ના છૂટે,
જાય પરલોકમાં પણ યદા તે.
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ-ચિંતન વિષે સર્વદા,
તેથી અભ્યાસ એવો કરે કે;

અધ્યાય-૧૪]

[૧૨૩

દુઃખ સંકલેશ કે મરણ પણ આવતાં,
તે ચળે ના, અચળતા ધરે એ. ૧૯-૨૦.

અર્થ:—જે જીવો પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને હંમેશાં
છોડતાં નથી તેઓ સારી રીતે કરેલા અભ્યાસના બળથી પરલોકમાં
જતાં પણ ખરેખર છોડતા નથી. ૧૯.

શુદ્ધચિદ્રૂપના ચિંતનમાં સદા એવો અભ્યાસ કરો કે સંકલેશમાં
તથા મરણમાં પણ તે વિનાશ પામે નહિ. ૨૦.

વદન્નન્યૈર્હસન્ ગચ્છન્ પાઠ્યન્નાગમં પઠન્ ।
આસનં શયનં કુર્વન્ શોચનં રોદનં ભયં ॥૨૧॥
ભોજનં ક્રોધલોભાદિ કુર્વન્ કર્મવશાત્ સુધીઃ ।
ન મુંચતિ ક્ષણાર્દ્ધં સ શુદ્ધચિદ્રૂપચિંતનં ॥૨૨॥

અન્યની સાથે કંઈ વાત કરતાં, જતાં,
પઠન પાઠન તથા હાસ્ય કરતાં;
કર્મને વશ વળી ખાનપાનાદિ કે,
ક્રોધ લોભાદિ પરભાવ ભજતાં;
શુદ્ધ ચિદ્રૂપ-ચિંતન કદી પણ નહીં,
અર્ધ ક્ષણ માત્ર ધીમંત તજતા. ૨૧-૨૨.

અર્થ:—સમ્યક્જ્ઞાની બીજાઓ સાથે બોલતાં, હસતાં, જતાં,
(બીજાઓને) શાસ્ત્ર ભણાવતાં કે ભણતાં, આસન શયન કરતાં,
કર્મવશે શોક, રુદ્ધન, ભય, ભોજન કે ક્રોધ લોભાદિ કરતાં (છતાં
પણ) શુદ્ધચિદ્રૂપના ચિંતનને તે અર્ધ ક્ષણ માટે પણ છોડતો
નથી. ૨૧-૨૨.

અધ્યાય ૧૫ મો

શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે પર દ્રવ્યોનાં
ત્યાગનો ઉપદેશ

ગૃહં રાજ્યં મિત્રં જનકઅનર્નીં બ્રાતૃપુત્રં કલત્રં
સુવર્ણં રત્નં વા પુરજનપદં વાહનં ભૂષણં વૈ ।
સ્વસૌખ્યં ક્રોધાદ્યં વસનમશનં ચિત્તવાકકાયકર્મ-
ત્રિધા મુંચેત્ પ્રાજ્ઞઃ શુભમપિ નિજં શુદ્ધચિદ્રૂપલઙ્ઘ્યૈ ॥૧॥

(હરિગીત છંદ)

ગૃહ રાજ્ય પુત્ર કલત્ર મિત્રો બ્રાત્ર માત્ર પિતા ભલાં,
આહાર વાહન વસ્ત્રભૂષણ રત્ન પુરજન નિજ મળ્યાં;
ઇન્દ્રિય સુખ ક્રોધાદિ ભાવો વચન તન મનથી ત્રિધા,
તે સર્વ ચિદ્રૂપ પ્રાપ્તિ માટે પ્રાજ્ઞ ત્યાગે સર્વથા. ૧.

અર્થ:—જ્ઞાની અનુકૂળ છતાં પોતાનાં ઘર, રાજ્ય, મિત્ર,
પિતા માતા, ભાઈ, પુત્ર, સ્ત્રી, સુવર્ણ, રત્ન તથા નગર, દેશ, વાહન,
ભૂષણ, ઇન્દ્રિયસુખ, ક્રોધાદિ કષાય ભાવ, વસ્ત્ર, ભોજનનો મન,
વચન, કાયાએ કરી (ત્રણ પ્રકારે) શુદ્ધચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે
ત્યાગ કરે છે. ૧.

સુતાદૌ માર્યાદૌ વપુષિ સદને પુસ્તક ધને
પુરાદૌ મંત્રાદૌ યશસિ પઠને રાજ્યકદને ।
ગવાદૌ મક્તાદૌ સુહૃદિ દિવિ વાહે સ્વધિષયે
કુધર્મે વાંછા સ્યાત્ સુરતરુમુખે મોહવશતઃ ॥૨॥

સ્ત્રી પુત્ર પુત્રી શરીર પુસ્તક ધામ ધન આદિ વિષે,
પુર મંત્ર યશ પાઠન પઠન કે રાજ્ય વિગ્રહમાં દીસે;
આહાર વાહન મિત્ર સુર કે વિષયસુખ સુરદ્રુમમાં,
વાંછા થતી તે મોહવશથી, તેમ વળી કુધર્મમાં. ૨.

અર્થ:—મોહને વશ થવાથી પુત્રપુત્રી આદિમાં, સ્ત્રી આદિમાં,
શરીરમાં, મકાનમાં, પુસ્તકોના સમૂહમાં, નગર આદિમાં, મંત્ર
આદિમાં, યશમાં, ભણવામાં, રાજ્યમાં, યુદ્ધમાં, ગાય બળદ આદિ
પશુમાં, ભોજન આદિમાં, મિત્રમાં, સ્વર્ગમાં, વાહનમાં, ઇન્દ્રિયના
વિષયોમાં, મિથ્યાત્વયુક્ત કુધર્મમાં, કલ્પવૃક્ષ આદિમાં વાંછા થાય
(છે). ૨.

किं पर्यायैविभावैस्तव हि चिदचित्तां व्यंजनार्थमिधानैः
रागद्वेषाप्तिबीजैर्जगति परिचितैः कारणैः संसृतेश्च ।
मत्तैवं त्वं चिदात्मन् परिहर सततं चिंतनं मंक्षु तेषां
शुद्धे द्रव्ये चिति स्वे स्थितिमचलतयांतर्दृशा संविधेहि ॥३॥

સૌ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય જડ ચૈતન્યના વિભાવ જે,
રાગાદિને ભવહેતુનું શું કામ ? જગ પરિચિત એ;
એ માન્ય કરી તજ શીઘ્ર ચિંતન રે ! ચિદાત્મન્ ચિત્તથી !
નિજ શુદ્ધ ચિદ્દ્રવ્યે સ્થિતિ કર અચળ અંતરદૃષ્ટિથી. ૩.

અર્થ:—ચૈતન્ય અને જડના વ્યંજન અને અર્થ (પર્યાય)
નામના અવસ્થાઓથી— (કે જે) રાગદ્વેષ થવાનાં મૂળ કારણો છે
એમનાથી, જગતમાં ચિર પરિચિત અને સંસારના કારણરૂપ એવા
વિભાવ પર્યાયોથી તારે શું પ્રયોજન છે ? આમ જાણીને હે ચિદાત્મન્ !
તું તેમનું નિરંતર ચિંતન શીઘ્ર તણ દે. (અને) પોતાના શુદ્ધ
ચૈતન્યદ્રવ્યમાં અંતરદૃષ્ટિથી અચળપણે સ્થિરતા ધારણ કર. ૩.

૧૨૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

સ્વર્ણેરત્નૈર્ગૃહૈઃ સ્ત્રીસુતરથશિવિકાઙ્ગેભમૃત્યૈરસંખ્યૈ-
ર્મૂષાવસ્ત્રૈઃ સ્નગાઘેર્જનપદનગરૈશ્ચાભરૈઃ સિંહપીઠૈઃ ।
છત્રૈરસ્ત્રૈર્વિચિત્રૈર્વરતરશયનૈર્માજનૈર્મોજનૈશ્ચ
લઙ્ઘૈઃ પાંડિત્યમુખ્યૈર્ન ભવતિ પુરુષો વ્યાકુલસ્તીવ્રમોહાત્ ॥૪॥

રથ અશ્વ ગજ કિંકર કનક, ગૃહ રત્ન સ્ત્રી સુત શિખિકા,
આમર સિંહાસન છત્ર ભૂષણ-વસ્ત્ર જનપદ નગરી વા;
સ્નગ અસ્ત્ર સુંદર શયન ભોજન, વિદ્વતા, ફાંસી મહા,
ત્યાં પુરુષ વ્યાકુલ ના બને, શું તીવ્ર મોહ મહાત્મ્ય હા ! ૪.

અર્થઃ—પુરુષ (જીવ) તીવ્ર મોહને કારણે સુવર્ણ, રત્નો, મકાનો,
સ્ત્રી, પુત્ર, રથ, પાલખી, અશ્વ, ગજ, નોકરો, અસંખ્ય વસ્ત્રાભૂષણો,
માળા આદિ, દેશ નગર આદિ, આમરો, સિંહાસનો, છત્રો, વિધવિધ
અસ્ત્રો, ઉત્તમ શયનો, ભોજનો, વાસણો તથા પાંડિત્ય વગેરેની પ્રાપ્તિ
કરવામાં વ્યાકુળ થતો નથી. ૪.

રૈગોભાર્યાઃ સુતાશ્ચા ગૃહવસનરથાઃ ક્ષેત્રદાસીમશિષ્યાઃ
કર્પૂરાભૂષણાઘ્રાપણવનશિવિકા બંધુમિત્રાયુધાઘ્રાઃ ।
મંચા વાપ્યાદિ મૃત્યાતપહરણસ્વગાઃ સૂર્યપાત્રાસનાઘ્રાઃ
દુઃસ્થાનાં હેતવોઽમી કલયતિ વિમતિઃ સૌખ્યહેતૂન્ કિલૈતાન્ ॥૫॥

ધન ધેતુ સ્ત્રીસુત અશ્વ ગૃહ રથ વસ્ત્ર દાસી શિષ્ય વા,
કર્પૂર ભૂષણ શિખિકા ઉદ્યાન આસન વાપિકા;
આયુધ છત્ર પલંગ ભોજન ભૂત્ય મિત્ર દુકાનને,
સુખહેતુ મૂઠ મતિ ગણે હા ! સર્વ દુઃખ-નિવાનને. ૫.

અર્થઃ—ધન, સુવર્ણ, ગાય અને સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી તથા અશ્વો,
ગૃહ, વસ્ત્ર અને રથ, જમીન, દાસી, હાથી, શિષ્યો, કર્પૂર, ભૂષણ,
દુકાન, વન, ઉપવન, પાલખી, ભાઈ, મિત્ર, આયુધાદિ, મંડપ-પલંગ,

અધ્યાક-૧૫]

[૧૨૭

વાવ આદિ, નોકર, છત્રી, છત્ર, પક્ષી, સૂર્ય પાત્ર, આસન આદિ;
આ (બધા) દુઃખોના કારણ છે (તોપણ) વિપરીત બુદ્ધિવાળો
(અસાની) એ સઘળાને ખરેખર સુખનાં કારણ માને છે. ૫.

હંસ ! સ્મરસિ દ્રવ્યાણિ પરાણિ પ્રત્યહં યથા ।

તથા ચેત્ શુદ્ધચિદ્રૂપં મુક્તિઃ કિં તે ન હસ્તગા ॥૬॥

લોકસ્ય ચાત્મનો યત્નં રંજનાય કરોતિ યત્ ।

તચ્ચેન્નિરાકુલત્વાય તર્હિ દૂરે ન તત્ષદં ॥૭॥

રે હંસ ! પરદ્રવ્યો સ્મરે તું જેમ નિશદિન યતનથી,
જો તેમ ચિદ્રૂપ શુદ્ધ સ્મર તો મુક્તિ દૂર શું હસ્તથી ?
જો યતન નિજપર રંજને કરતા સદા સર્વે જના,
તેવો નિરાકુલત્વ માટે જો કરે, પદ દૂર ના. ૬-૭.

અર્થ:—હે આત્મન્ ! જેમ તું પરદ્રવ્યોનું પ્રતિદિન સ્મરણ
કરે છે તેમ જો શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું સ્મરણ કરે તો શું મોક્ષ તને
હસ્તગત ન થાય ? (અવશ્ય થાય.) ૬.

લોકના અને પોતાના રંજન માટે જો યતન કરે છે તેવો
પ્રયતન જો નિરાકુળતા માટે કરે તો તે મુક્તિ પદ દૂર રહે નહિ. ૭.

રંજને પરિણામઃ સ્યાદ્ વિભાવો હિ ચિદાત્મનિ ।

નિરાકુલે સ્વભાવઃ સ્યાત્ તં વિના નાસ્તિ સત્સુખં ॥૮॥

સંયોગવિપ્રયોગૌ ચ રાગદ્વેષૌ સુખામુખે ।

તદ્ભવેઽત્રભવે નિત્યં દૃશ્યેતે તદ્ભવં ત્યજ ॥૯॥

રંજન કરે ત્યાં, ચિદ્રૂપે પરિણામ થાય વિભાવનાં,
હોયે સ્વભાવ નિરાકુલત્વે નહીં સત્સુખ તે વિના.
સંયોગ ને વિયોગ સુખ દુઃખ, રાગદ્વેષ ભળાય જ્યાં,
નિશદિન આ ભવ પરભવે હા ! ભવ હવે તું ત્યાગ ત્યાં. ૮-૯.

૧૨૮]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

અર્થ:— રંજન કરવામાં આત્માના ભાવ થાય તે ચિદ્રૂપ આત્મામાં વિભાવ જ છે. નિરાકુળતામાં સ્વભાવ હોય (છે). તેના (સ્વભાવ) વિના સાચું સુખ નથી. ૮.

સંયોગ અને વિયોગ, રાગ અને દ્વેષ, સુખ તથા દુઃખ (ના દ્વંદ્વો) પરભવમાં અને આ ભવમાં સદા દેખવામાં આવે છે માટે તું સંસારને તજ દે. ૯.

શાસ્ત્રાદ્ ગુરોઃ સધર્માદેર્જ્ઞાનમુત્પાદ્ય ચાત્મનઃ ।

તસ્યાવલંબનં કૃત્વા તિષ્ઠ મુંચાન્યસંગતિં ॥૧૦॥

અવશ્યં ચ પરદ્રવ્યં નશ્યત્યેવ ન સંશયઃ ।

તદ્વિનાશે વિધાતવ્યો ન શોકો ધીમતા ક્વચિત્ ॥૧૧॥

પ્રગટાવ આત્મજ્ઞાન સદ્ગુરુ, શાસ્ત્ર ધર્મી સુસંગથી,
તેનું જ અવલંબન કરી સ્થિર થા છૂટી પરસંગથી;
પરદ્રવ્ય નાશ અવશ્ય પામે ત્યાં શું સંશય છે ખરો?
તેના વિનાશે શોક તેથી સુજ કદીયે ના ધરો. ૧૦-૧૧

અર્થ:—શાસ્ત્રથી, ગુરુથી, સાધર્મીજનો આદિથી આત્મજ્ઞાન પ્રગટ કરીને તેનો અશ્રય લઈને તું સ્થિર થા, બીજો સંગ છોડી દે. ૧૦.

તથા પરદ્રવ્ય અવશ્ય નાશ પામે છે જ, એમાં સંશય નથી,
તેના વિનાશમાં જ્ઞાનીજને ક્યાંય શોક કર્તાવ્ય નથી. ૧૧.

ત્યક્ત્વા માં ચિદચિત્સંગા યાસ્યંત્યેવ ન સંશયઃ ।

તાનહં વા ચ યાસ્યામિ તત્પ્રીતિરિતિ મે વૃથા ॥૧૨॥

પુસ્તકૈર્યત્પરિજ્ઞાનં પરદ્રવ્યસ્ય મે ભવેત્ ।

તદ્ધ્યેયં કિં ન હેયાનિ તાનિ તત્ત્વાવલંબિનઃ ॥૧૩॥

નક્કી જશે મુજને તજ સૌ સંગ જડ ચેતન કદી,
કે સર્વ તજ મારે જવું ત્યાં પ્રીતિ મુજ શી દુઃખદા?

અધ્યાય-૧૫]

[૧૨૯

જે જ્ઞાન પુસ્તકથી થતું પરદ્રવ્યનું તે ત્યાજ્ય જ્યાં,
તો ત્યાજ્ય શું પરદ્રવ્ય નહિ, તત્ત્વાવલંબી હું થતાં. ૧૨-૧૩

અર્થ:—ચેતન અને જડ સંગ મને તજીને જશે જ, એમાં
સંશય નથી અથવા હું તે સગોને તજીને જઈશ, તેથી મારે (માટે)
તેમની પ્રીતિ (કરવી) નકામી છે. જેણે તત્ત્વનું અવલંબન લીધું
છે એવા મને જે પરદ્રવ્યનું પરિજ્ઞાન પુસ્તકોથી થાય (છે) તે
(પણ) ત્યાજ્ય છે તો પછી શું તે પરદ્રવ્યો હેય ન હોય?
(હોય જ). ૧૨-૧૩.

સ્વર્ણૈરત્નૈઃ કલત્રૈઃ સુતગૃહવસનૈર્ભૂષણૈં રાજ્યસ્વાર્થૈ—
ર્ગોહસ્ત્યશ્વૈશ્ચ પદ્મૈઃ રથવરશિવિકામિત્રમિષ્ટાન્નપાનૈઃ ।
ચિંતામણિ નિધાનૈઃ સુરતરુનિવહૈઃ કામધેન્વા હિ શુદ્ધ-
ચિદ્રૂપાપ્તિં વિનાંગી ન ભવતિ કૃતકૃત્યઃ કદા ક્વાપિ કાઽપિ ॥૧૪॥

સુત મિત્ર વસ્ત્ર કલત્ર કંચન રત્ન ભૂષણ સંપ્રદાં,
રથ અશ્વ ગજ ગૃહ રાજ્ય સુખ મિષ્ટાન્ન પાન ઘણાં લદ્યાં;
ચિંતામણિ નિધાન સુરતરુ કામધેનુ મળ્યા છતાં,
નહિ કોઈ જીવ કૃતકૃત્ય ચિદ્રૂપ પ્રાપ્તિ વિણ કદી થતા. ૧૪.

અર્થ:—શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ વિના કોઈ પણ જીવ
ક્યાંય પણ, ક્યારેય, સુવર્ણ અને રત્નો (ની પ્રાપ્તિ)થી સ્ત્રીથી,
પુત્ર, ગૃહ, વસ્ત્રોથી, આભૂષણોથી, રાજ્ય અને ઇન્દ્રિયના વિષયોથી
તથા ગાય, હાથી, ઘોડાથી, પદ્માતિઓથી, રથ, ઉત્તમ પાલખી,
મિત્રો કે મિષ્ટાન્ન ભોજનોથી, ચિંતામણિ રત્નોથી, ધનના ભંડારોથી,
કલ્પવૃક્ષના સમૂહોથી, કામધેનુથી, ખરેખર કૃતકૃત્ય થતો નથી. ૧૪.

પરદ્રવ્યાસનાભ્યાસં કુર્વન્ યોગી નિરંતરં ।

કર્માંગાદિપરદ્રવ્યં મુક્ત્વા ક્ષિપ્રં શિવી ભવેત્ ॥ ૧૫ ॥

ત. ૧૭

૧૩૦]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

કારણં કર્મબંધસ્ય પરદ્રવ્યસ્ય ચિંતનં ।

સ્વદ્રવ્યસ્ય વિશુદ્ધસ્ય તન્મોક્ષસ્યૈવ કેવલં ॥૧૬॥

પરદ્રવ્યને તજવા કરે અભ્યાસ સતત સ્વચિંતને,
તે યોગી કર્મ શરીર આદિ ત્યાગી સત્વર શિવ બને;
પરદ્રવ્યનું ચિંતન અરેખર કર્મ-બંધ-નિદાન છે,
ચિંતન વિમલ નિજ દ્રવ્યનું, શિવ હેતુ એ જ પ્રધાન છે. ૧૫-૧૬

અર્થ:—યોગી નિરંતર પરદ્રવ્યના ત્યાગનો અભ્યાસ કરતો
થકો કર્મ શરીર આદિ પરદ્રવ્યોને છોડીને શીઘ્ર શિવપદ પામે
છે. ૧૫.

પરદ્રવ્યનું ચિંતન કર્મબંધનનું કારણ છે. વિશુદ્ધ આત્મદ્રવ્યનું
ચિંતન તે કેવળ મોક્ષનું જ કારણ છે. ૧૬.

પ્રાદુર્ભવંતિ નિઃશેષા ગુણાઃ સ્વાભાવિકાદિચિતઃ ।

દોષા નશ્યંત્યહો સર્વે પરદ્રવ્યવિયોજનાત્ ॥ ૧૭ ॥

સમસ્તકર્મદેહાદિપરદ્રવ્યવિમોચનાત્ ।

શુદ્ધસ્વાત્મોપલબ્ધિર્યા સા મુક્તિરિતિ કથ્યતે ॥ ૧૮ ॥

ચિદ્રૂપના નિઃશેષ સ્વાભાવિક ગુણો પ્રગટે બધા,
તે દોષ ક્ષય થાયે સકલ પરદ્રવ્યે ત્યાગ્યે સર્વથા;
નિઃશેષ કર્મ શરીર આદિ અન્ય દ્રવ્યો ત્યાગતાં,
નિજ સહજ આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્તિ તે જ મુક્તિ કથાય ત્યાં. ૧૭-૧૮

અર્થ:—આશ્ચર્યની વાત છે કે પરદ્રવ્યના ત્યાગથી આત્માના
સમસ્ત સ્વાભાવિકગુણો પ્રગટ થાય છે (અને) સર્વ દોષો નાશ
પામી જાય છે. ૧૭.

સર્વ કર્મ દેહ આદિ પરદ્રવ્યના ત્યાગથી જે શુદ્ધ સ્વ આત્માની
પ્રાપ્તિ તે જ મોક્ષ કહેવાય છે. ૧૮.

અતઃ સ્વશુદ્ધચિદ્રૂપલબ્ધયે તત્ત્વવિન્મુનિઃ ।

વપુષા મનસા વાચા પરદ્રવ્યં પરિત્યજેત્ ॥ ૧૯ ॥

(વસંતતિલકા છંડ)

તેથી સ્વ શુદ્ધ સહજાત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ,
જે તત્ત્વજ્ઞાની મુનિવર્ય ચહે સદાપિ;
તે તે શરીર મનને વચને ત્રિયોગે,
દ્રવ્યે અનાત્મ સઘળાં અતિ શીઘ્ર ત્યાગે. ૧૯.

અર્થ:— તેથી આત્મજ્ઞાની મુનિ નિજ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે શરીરથી, મનથી અને વચનથી પરદ્રવ્યને તજી દે છે. ૧૯.

દિક્ચેલૈકો હસ્તપાત્રો નિરીહઃ

સામ્યારૂઢસ્તત્ત્વવેદી તપસ્વી ।

મૌની કર્મોઘેભસિંહો વિવેકી

સિદ્ધયૈ સ્યાત્સ્વે ચિત્સ્વરૂપેઽભિરક્તઃ ॥૨૦॥

દિગ્ વસ્ત્ર માત્ર કરપાત્ર, તપસ્વી, મૌની,
નિસ્પૃહ, સામ્યપદ આરૂઢ, તત્ત્વજ્ઞાની;
તે કર્મહસ્તી પ્રતિ સિંહ, વિવેકબુદ્ધિ,
આત્મીય ચિદ્સ્વરૂપ રક્ત, વરે સ્વસિદ્ધિ. ૨૦.

અર્થ:—દિશાઓ જેમનું વસ્ત્ર છે, જેમને હાથ એ જ (ભોજન પાન માટેનું એક) પાત્ર છે, જે નિસ્પૃહ છે, સમતાશ્રેણી ઉપર ચઢેલા છે, આત્મજ્ઞાની, તપસ્વી, મૌની, કર્મોના સમૂહરૂપ હાથીઓને હણવાને સિંહ સમાન છે, ભેદજ્ઞાની અને પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં તટ્લીન છે તે જ મોક્ષ મેળવવાને યોગ્ય થાય છે.

અધ્યાય ૧૬ મે।

શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિ માટે નિર્જન સ્થાનની

આવશ્યકતા

સદ્બુદ્ધે: પરરંજનાકુલવિધિત્યાગસ્ય સામ્યસ્ય ચ
ગ્રંથાર્થગ્રહણસ્ય માનસવચોરોધસ્ય બાધાહતે: ।
રાગાદિત્યજનસ્ય કાવ્યજમતેદ્વેતોવિશુદ્ધેરપિ
हेतुः स्वोत्थसुखस्य निर्जनमहो ध्यानस्य वा स्थानकं ॥१॥

(સવૈયા)

સદ્બુદ્ધિ, સમતા, રાગાદિ-ત્યાગ, શાસ્ત્રના અર્થ ગ્રહાય,
પરરંજન-આકુળતા જાણે, મન વાણીનો રોધ કાય;
બુદ્ધિ કાવ્ય વિષે જોડાયે, ચિત્તવિશુદ્ધિ વળી પમાય,
આત્મિક સુખ ને ધ્યાન પ્રાપ્તિનો, નિર્જન સ્થાનક હેતુ મનાય. ૧

અર્થ:— અહો ! એકાંત સ્થાન સમ્યક્બુદ્ધિરૂપ વિવેકજ્ઞાનનું
અન્યને રંજન કરવામાં થતી આકુળતાના ત્યાગનું તથા સમતાનું,
શાસ્ત્રના અર્થના ગ્રહણનું, મન, વચનના નિરોધનું, બાધાને હણવાનું,
રાગાદિના ત્યાગનું, કાવ્યમાં મતિ એકાગ્ર થવાનું. ચિત્તવિશુદ્ધિનું
પણ, આત્મામાંથી ઉત્પન્ન થતા સુખનું અથવા ધ્યાનનું કારણ થાય
છે. ૧.

पार्श्ववर्त्यगिना नास्ति केनचिन्मे प्रयोजनं ।

मित्रेण शत्रुणा मध्यवर्तिना ता शिवार्थिनः ॥ २ ॥

સમીપવર્તી શત્રુ મિત્ર કે મધ્યવર્તી પ્રાણી સંબ્રાન્ત,
કોઈ અન્યનું કામ ન મારે, શિવ અર્થી હું ચહું એકાન્ત. ૨

અર્થ:—મોક્ષના અર્થી એવા મને કોઈનું પણ મિત્ર, શત્રુ કે મધ્યસ્થનું, નજીકમાં વર્તતા પ્રાણીનું પ્રયોજન (કામ) નથી. ૨.

इंदोर्वृद्धौ समुद्रः सरिदमृतबलं वर्द्धते मेघवृष्टे-
मोहानां कर्मबंधो गद इव पुरुषस्याभुक्तेरवश्यं ।
नानावृत्ताक्षराणामवनिवरतले छंदसां प्रस्तरश्च
दुःखौघागो विकल्पास्त्रवचनकुलं पार्श्ववर्गिनां हि ॥३॥

ચન્દ્ર વધે ત્યાં જલધિ વધતો, વૃષ્ટિ વધે નદી નીર અથાગ,
મોહવૃદ્ધિથી કર્મ વધે, વળી અપકવ અન્ને વ્યાધિ-વિપાક,
વિવિધ છંદ અક્ષર વૃદ્ધિથી વધે છંદ પ્રસ્તાર વિશેષ,
તેમ સમીપવાસી સંગે બહુ વચન વિકલ્પ વધે દુઃખ દોષ. ૩

અર્થ:—જેવી રીતે ચંદ્રની વૃદ્ધિ થતાં સમુદ્ર વધે છે (ભરતી આવે છે), મેઘવૃષ્ટિની વૃદ્ધિથી નદીનાં પ્રાણીનું બળ વધે છે, મોહની વૃદ્ધિમાં કર્મબંધ વધે છે, મનુષ્યને કાચા ભોજનથી અવશ્ય રોગની માફક, પૃથ્વીના સુંદર તળમાં ગુદા ગુદા છંદના અક્ષરોની વૃદ્ધિ થતાં છંદોનો પ્રસ્તાર વધે છે તેમ નજીકમાં રહેલા પ્રાણીઓની સંગતિ વધવાથી નિશ્ચયથી દુઃખોનો સમૂહ અને દોષ, વિકલ્પના આગમનના કારણરૂપ વચનો સમૂહ વધે છે. ૩.

वृद्धिं यात्येधसो वन्निर्वृद्धौ धर्मस्य वा तृषा ।

चिन्ता संगस्य रोगस्य पीडा दुःखादि संगतेः ॥ ४ ॥

અગ્નિ જેમ વધે ઇન્ધનથી, તૃષા તાપથી વધતી જાય,
ચિંતા સંગથી, વ્યથા વ્યાધિથી, દુઃખાદિ સંગતિથી થાય. ૪

અર્થ:—ઇન્ધનની વૃદ્ધિથી જેમ અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે છે અને ઉકળાટની વૃદ્ધિથી તરસ વધે છે, સંગની વૃદ્ધિથી ચિંતા વધે છે, રોગની વૃદ્ધિથી પીડા વધે છે તેમ ચેતન-અચેતન પદાર્થોની સંગતિની વૃદ્ધિથી દુઃખાદિ વધે છે. ૪.

૧૩૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગણી]

વિકલ્પઃ સ્યાજ્જીવે નિગડનગજંબાલજલધિ-
પ્રદાવાગ્ન્યાતાપપ્રગદહિમતાજાલસદૃશઃ ।
વરં સ્થાનં છેત્રીપવિરવિકરાગસ્તિ જલદા-
ગદજ્વાલાશસ્ત્રીસમમતિભિદે તસ્ય વિજનં ॥ ૫ ॥

વિકલ્પ તો જનને ગિરિ કદંભ જલધિ દાવાનલ આતાપ,
ઘેડી, જાલ, શીતલતા વ્યાધિ સદૃશ કરે સદા સંતાપ;
તે છેદવા વજ્ર રવિકર, અગસ્ત્ય, જલધર, છીણી સાર,
છરી, અગ્નિ, ઔષધ સમ જાણે નિર્જન સ્થાન પરમહિતકાર, ૫

અર્થઃ—જીવમાં વિકલ્પ (થાય) છે તે ઘેડી, પર્વત, કાદવ,
સમુદ્ર, પ્રળય દાવાનળનો તાપ, વ્યાધિ, શીતળતા, અને જાળ જેવા
છે તેને અત્યંત ભેદવામાં ઉત્તમ એકાંતસ્થાન છે તે છીણી, વજ્ર,
સૂર્યકિરણ, સમુદ્રને શોષી જનાર અગસ્ત્ય ઋષિ, મેઘ, ઔષધ,
અગ્નિ અને છરી સમાન થાય છે. ૫.

તપસાં બાહ્ય ભૂતાનાં વિવિક્તશયનાસનં ।

મહત્તપો ગુણોદ્ભૂતેરાગત્યાગસ્ય હેતુતઃ ॥ ૬ ॥

રાગત્યાગરૂપ ગુણ પ્રગટાવા, કારણ એ જાણે મતિમાન;
બાહ્ય તપોમાં વિવિક્ત શયના-સન તપ તેથી કહ્યું મહાન. ૬.

અર્થઃ—ગુણની ઉત્પત્તિનું અને રાગના ત્યાગનું કારણ
હોવાથી એકાંત શયન, આસન આદિ, બાહ્યભૂત તપમાં મહાન તપ
છે. ૬.

કાચિચ્ચિતા સંગતિઃ કેનચિચ્ચ રોગાદિભ્યો વેદના તીવ્રનિદ્રા ।
પ્રાદુર્ભૂતિઃ ક્રોધમાનાદિકાનાં મૂર્છાં જ્ઞેયા ધ્યાનવિધ્વંસિની ચ ॥ ૭ ॥

કંઈ પણ ચિંતા, સંગ કોઈના, વ્યાધિ-વેદના નિદ્રા તીવ્ર,
ક્રોધાદિ ઉદ્ભવ, મૂર્છા, એ ધ્યાન વિનાશક જાણે, જીવ. ૭.

અધ્યાય-૧૬]

[૧૩૫

અર્થ:— કાંઈ પણ ચિંતા તથા કોઈની સાથે પરિચયરૂપ સંગતિ, રોગાદિથી થતી પીડા, તીવ્ર નિદ્રા, ક્રોધ, માન, માયા આદિનું પ્રગટ થવું અને મોહની આસક્તિ; એમને ધ્યાનના નાશ કરનાર જાણવા. ૭.

સંગત્યાગો નિર્જનસ્થાનકં ચ તત્ત્વજ્ઞાનં સર્વચિંતાવિમુક્તિઃ ।
નિર્બાધત્વં યોગરોધો મુનીનાં મુક્ત્યૈ ધ્યાને હેતવોઽમી નિરુક્તાઃ ॥૮॥

સંગ ત્યાગ નિર્જન સ્થળ તત્ત્વજ્ઞાન સર્વ ચિંતા દૂર થાય;
નિર્બાધત્વ યોગરોધ એ ધ્યાન હેતુથી મુનિ શિવ જાય. ૮.

અર્થ:—સંગનો ત્યાગ, એકાંતસ્થાન, તત્ત્વજ્ઞાન, સર્વ (પ્રકારની) ચિંતાનો ત્યાગ, ઉપદ્રવનો અભાવ, મન, વચન, કાયારૂપ યોગનો સંયમ મુનિઓને માટે ધ્યાનમાં આ હેતુઓ કહ્યા છે. ૮.

વિકલ્પપરિહારાય સંગં મુંચંતિ ધીધનાઃ ।

સંગતિં ચ જનૈઃ સાર્દ્ધં કાર્યં કિંચિત્ સ્મરંતિ ન ॥ ૯ ॥

વિકલ્પને તજવાને માટે સંગ તજે સૌ મતિ-સમૃદ્ધ,
જન સંગતિ કે કાર્ય કાંઈ પણ તેનાં સ્મરે નહીં તે બુદ્ધ. ૯.

અર્થ:— જ્ઞાન જેમનું ધન છે એવા જ્ઞાનીઓ વિકલ્પના ત્યાગ માટે સંગને છોડે છે, માણસોની સાથે તેમના માર્ગોને તથા કોઈ પણ કાર્યને યાદ કરતા નથી. ૯.

વૃશ્ચિકા યુગપત્સ્પૃષ્ઠાઃ પીડયંતિ યથાંગિનઃ ।

વિકલ્પાશ્ચ તથાત્માનં તेषુ સત્સુ કથં સુખં ॥ ૧૦ ॥

બાહ્યસંગતિસંગસ્ય ત્યાગે ચેન્મે પરં સુખં ।

અંતઃ સંગતિસંગસ્ય ભવેત્ કિં ન તતોઽધિકં ॥ ૧૧ ॥

એક સાથ વીંછી બહુ ડાંખે પ્રાણી પીડા લહે અપાર,
તેમ વિકલ્પો પીડે પ્રાણીને તે હોતાં મુખ ક્યાંથી લગાર?

૧૩૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

બાહ્યસંગતિ સંગ ત્યાગથી મુજને યદિ પરમ સુખ થાય,
અંતરસંગતિ સંગ ત્યાગથી તેથી અધિક સુખ શું ન પમાય ? ૧૦-૧૧

અર્થ:— જેમ એક સાથે ડાંખ મારતા વીંછીઓ પ્રાણીઓને
પીડા આપે છે તેમ વિકલ્પો આત્માને પીડે છે તથા તે વિદ્યમાન
હોતાં સુખ કેવી રીતે થાય ? ૧૦.

બાહ્ય એવા લોકમાર્ગો તથા સંગપ્રસંગના ત્યાગમાં જો મને
પરમ સુખ થાય છે તો અંતરસંગતિ સંગના ત્યાગમાં તેનાથી
અધિક સુખ કેમ ન થાય ? ૧૧.

બાહ્યસંગતિસંગેન સુખં મન્યેત મૂઢધીઃ ।

તત્ત્યાગેન સુધીઃ શુદ્ધચિદ્રૂપધ્યાનહેતુના ॥ ૧૨ ॥

અવમૌદર્યાત્સાધ્યં વિવિક્તશય્યાસનાદ્વિશેષેણ ।

અધ્યયનં સાધ્યાનં મુમુક્ષુમુખ્યાઃ પરં તપઃ કુર્યુઃ ॥ ૧૩ ॥

મૂઢ મતિ તો બાહ્ય સંગતિ સંગ વડે સુખ ગણે પ્રધાન;
તેનો ત્યાગ વિમલ ચિદ્રૂપનો ધ્યાન હેતુ સુખ ગણે ધીમાન. ૧૨
શ્રેષ્ઠ મુમુક્ષુ ઊણોદરીને વિવિક્ત શય્યાસનથી સાધ્ય;
ધ્યાન સહિત સ્વાધ્યાય આદરે ઉત્તમ તપ એ તો આરાધ્ય. ૧૩.

અર્થ:—અજ્ઞાની જીવ બાહ્ય સંગતિના સંગથી સુખ માને છે
(જ્યારે) સમ્યક્બુદ્ધિવાળા-જ્ઞાની શુદ્ધચિદ્રૂપના ધ્યાનનો હેતુ
(હોવાથી) તે સંગના ત્યાગથી સુખ માને છે. ૧૨.

મુમુક્ષુઓમાં મુખ્યજનો ઊણોદરી તપથી સાધવા યોગ્ય, વિશેષે
કરીને નિર્જન સ્થાનમાં (શુદ્ધાત્માના) ધ્યાન સહિત સ્વાધ્યાયરૂપ
પરમ તપ કરે છે. ૧૩.

તે વંદ્યાઃ ગુણિનસ્તે ચ તે ધન્યાસ્તે વિદાંવરાઃ ।

વસંતિ નિર્જને સ્થાને યે સદા શુદ્ધચિદ્રતાઃ ॥ ૧૪ ॥

અધ્યાય-૧૬]

[૧૩૭

નિર્જનં સુખદં સ્થાનં ધ્યાનાધ્યયનસાધનં ।

રાગદ્વેષવિમોહાનાં શાતનં સેવતે સુધીઃ ॥૧૫॥

તે ગુણવંતા વંદ્ય ગણાતા ધન્ય જ્ઞાનીમાં પ્રવર મનાય,
નિર્જન સ્થાને તે જઈ વસતા ચિદ્રૂપમાં અતિ રક્ત સદાય;
નિર્જન સ્થાન અતિ સુખદાયી ધ્યાન તથા સ્વાધ્યાય નિદાન,
રાગ દ્વેષ વિમોહ વિનાશક સેવે તેને અતિ મતિમાન. ૧૪-૧૫

અર્થ:—જેઓ હંમેશાં શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં રક્ત નિર્જન સ્થાનમાં
વસે છે તે વંદવાયોગ્ય છે, તે ગુણવાન છે, તે ધન્ય છે અને તે
તત્ત્વજ્ઞોમાં શ્રેષ્ઠ છે. ૧૪.

જ્ઞાની મનુષ્ય ધ્યાન અને સ્વાધ્યાયના કારણરૂપ રાગદ્વેષ-
મોહનો નાશ કરનાર સુખદાયક નિર્જન સ્થાનનું સેવન કરે છે. ૧૫.

સુધાયા લક્ષણં લોકા વદંતિ बहुधा मुधा ।

बाधाजंतुजनैर्मुक्तं स्थानमेव सतां सुधा ॥૧૬॥

भूमिगृहे समुद्रादितटे पितृवने वने ।

गुहादौ वसति प्राज्ञः शुद्धचिद्ध्यानसिद्धये ॥૧૭॥

લોક સુધાનું લક્ષણ બહુધા ભાષે તે તો વ્યર્થ તમામ,
સંત-સુધા તો બાધા જંતુ જન વિણ નિર્જન સ્થાનનું નામ.
ભૂમિગૃહ વર સિંધુ તટ પર, સમશાન વન ગિરિ-ગહ્વરમાંય,
ચિદ્રૂપ ધ્યાનની સિદ્ધિ કાળે પ્રાપ્ત વસે નિર્જન સ્થળમાંય. ૧૬-૧૭

અર્થ:—લોકો સુધાનું લક્ષણ અનેક પ્રકારે કહે છે પરંતુ તે
વૃથા છે. સત્પુરુષોને તો બાધારહિત, જંતુરહિત અને મનુષ્ય રહિત
એવું સ્થાન તે જ અમૃત છે. ૧૬.

ત. ૧૮

૧૩૮]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

તત્ત્વજ્ઞાની શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનની સિદ્ધિ કરવા માટે ભોંયરામાં સમુદ્ર આદિના કાંઠે, સ્મશાનમાં, અરણ્યમાં કે શુદ્ધ આદિમાં વસે છે. ૧૭.

વિવિક્તસ્થાનકાભાવાત્ યોગિનાં જનસંગમઃ ।

તેષામાલોકનેનૈવ વચસા સ્મરણેન ચ ॥ ૧૮ ॥

જાયતે મનસઃ સ્પંદસ્તતો રાગાદયોઽસ્થિલાઃ ।

તેભ્યઃ કલેશો ભવેત્તસ્માન્નાશં યાતિ વિશુદ્ધતા ॥ ૧૯ ॥

તયા વિના ન જાયેત શુદ્ધચિદ્રૂપચિંતનં ।

વિના તેન ન મુક્તિઃ સ્યાત્ પરમાશ્વિલકર્મણાં ॥ ૨૦ ॥

તસ્માદ્વિવિક્તસુસ્થાનં જ્ઞેયં સંકલેશનાશનં ।

મુમુક્ષુયોગિનાં મુક્તેઃ કારણં ભવવારણં ॥ ૨૧ ॥

અર્થઃ— એકાંત સ્થાનકના અભાવથી યોગીઓને મનુષ્યોનો સંગ થાય, (તેથી) તેમને જોવાથી, (તેમનાં) વચનોથી તથા સ્મરણથી તથા મનની ચંચળતા થાય છે, તે (ના)થી રાગાદિ સમસ્ત દોષો થાય છે, તેનાથી સંકલેશ થાય છે, તેનાથી વિશુદ્ધતા નાશ પામે છે, વિશુદ્ધતા વિના આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન થાય નહિ અને આત્મચિંતન વિના પરમ અખિલ કર્મથી છૂટવારૂપ મુક્તિ થતી નથી. ૧૮-૧૯-૨૦.

માટે મોક્ષાર્થી યોગીઓએ એકાંત નિર્વિકાર સ્થાનને સંકલેશનો નાશ કરનાર સંસારી બ્રમણને અટકાવનાર મોક્ષનું કારણ બાણવું.

અધ્યાય ૧૭ મે।

શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં પ્રેમ વધે તે માટે વાસ્તવિક
સુખનું પ્રતિપાદન

મુક્તાવિદ્રુમરત્નધાતુરસભૂવસ્ત્રાન્નરુગ્મૂરુહાં
સ્ત્રીભાશ્વાહિગવાં નૃદેવવિદુષાં પક્ષાંબુગાનામપિ ।
પ્રાયઃ સંતિપરીક્ષકાઃ ભુવિ સુખસ્યાત્યલ્પકા હા યતો
દૃશ્યંતે સ્વભવે રતાશ્ચ બહવઃ સૌર્યે ચ નાતીંદ્રિયે ॥૧॥

મેાતી પ્રવાલ રત્ન ધાતુ રસ ભૂમિ વસ્ત્ર સુરનર વ્યાધિ,
અન્ન વૃક્ષ સ્ત્રી નાગ અશ્વ કે પશુ પક્ષી વિદ્વાનાદિ;
બહુ પરીક્ષક એના જગમાં ઇન્દ્રિય સુખ આસક્ત દિસે,
વિરલા માત્ર પરીક્ષક જગમાં રક્ત અતીન્દ્રિય સૌખ્ય વિષે. ૧.

અર્થ:—મેાતી, પરવાળાં, રત્ન, ધાતુ, રસ, પૃથ્વી, વસ્ત્ર, અન્ન,
રોગ અને વૃક્ષોના સ્ત્રી, હાથી, ઘોડા, સર્પ, ગાય, બળદના, મનુષ્ય,
દેવ અને વિદ્વાનો, પક્ષીઓ તથા જળચર જીવોના જગતમાં પ્રાચે
ઘણા પરીક્ષકો છે પણ ખેદની વાત છે કે સત્સુખના અતિ અલ્પ
પરીક્ષકો છે કારણ કે ઇન્દ્રિયજન્ય સુખમાં મુખ્યત્વે સઘળા રક્ત છે,
અતીન્દ્રિયસુખમાં રક્ત દેખાતા નથી. ૧.

નિર્દ્રવ્યં સ્વવશં નિજસ્થમભયં નિત્યં નિરીહં શુભં
નિર્દ્વંદં નિરુપદ્રવં નિરુપમં નિર્બંધમૂહાતિગં ।
ઉત્કૃષ્ટં શિવહેત્વદોષમમલં યદ્દુર્લભં કેવલં
સ્વાત્મોત્થં સુખમીદૃશં ચ સ્વભવં તસ્માદ્વિરુદ્ધં ભવેત્ ॥૨॥

૧૪૦]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

આત્મિક સુખ તો નિજવશ નિરુપમ નિઃસ્પૃહ નિત્ય નિજસ્થ અહો !
નિરુપદ્રવ નિર્દ્રવ્ય અખંધક વિણ ભય શુભ અતર્ક્ય લહો;
શ્રેષ્ઠ અદોષ અમલ શિવહેતુ દુર્લભ દ્વન્દ્વાતીત અહો,
આતું સુખ સ્વાત્મોત્થ લહો, તે વિરુદ્ધ ઇન્દ્રિય સુખ ન અહો. ૨.

અર્થ:—ધન (ની અપેક્ષા) રહિત, સ્વાધીન, આત્મામાં રહેલું,
ભયરહિત, નિત્ય, નિસ્પૃહ, શુભ, દ્વન્દ્વરહિત, ઉપદ્રવરહિત, ઉપમા
રહિત, અંધરહિત તર્કથી પર સર્વોત્તમ, મોક્ષનું કારણ, દોષ રહિત,
મળ રહિત જે કેવળ દુર્લભ છે એવું સ્વ આત્મામાંથી ઉત્પન્ન થતું
સુખ છે અને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ તેનાથી વિરુદ્ધ છે. ૨.

वैराग्यं त्रिविधं निधाय हृदये हित्वा च संगं त्रिधा
श्रित्वा सद्गुरुमागमं च विमलं धृत्वा च रत्नत्रयं ।
त्यक्तवान्यैः सह संगतिं च सकलं रागादिकं स्थानके
स्थातव्यं निरुपद्रवेऽपि विजने स्वात्मोत्थसौख्याप्तये ॥३॥

ભવ તન ભોગ પ્રતિ હૃદયે વૈરાગ્ય ધરી તજી સંગ ત્રિધા,
સદ્ગુરુ તે નિર્મલ શ્રુત ભજતાં, રત્નત્રયને ધારી મુઠા;
અન્ય જીવોની સંગતિ તેમ જ રાગાદિ તજી સઘળાને,
સુખ સ્વાત્મોત્થ અહે તે વસતા નિર્જન નિરુપદ્રવ સ્થાને. ૩.

અર્થ:—પોતાના આત્મામાંથી ઉત્પન્ન થતું સુખ મેળવવા
માટે હૃદયમાં (સંસાર, શરીર અને ભોગ પ્રત્યે તેમજ મન વચન
કાયાથી) ત્રિવિધ વૈરાગ્ય ધારણ કરીને ચેતન, અચેતન, મિશ્ર એમ
ત્રણ પ્રકારનો પરિચ્છેદ છોડીને સદ્ગુરુનો અને નિર્દોષ સત્શાસ્ત્રનો
આશ્રય કરીને, રત્નત્રય ધારણ કરીને, અન્ય સાથેનો સંગ તથા
સમસ્ત રાગાદિ ભાવો તજીને ઉપદ્રવરહિત નિર્જન સ્થાનમાં રહેવું
જોઈએ. ૩.

खसुखं न सुखं नृणां किंत्वभिलाषाग्निवेदनाप्रतीकारः ।

सुखमेव स्थितिरात्मनि निराकुलत्वाद्विशुद्धपरिणामात् ॥४॥

ઇન્દ્રિયસુખ સુખ નહિ પણ ઇચ્છા-અગ્નિ-વ્યથા એ શાંત કરે,
શુદ્ધ પરિણતિ નિરાકુળ જે આત્માસ્થિતિ સુખ તે જ ખરે. ૪.

અર્થ:—ઇન્દ્રિયસુખ એ મનુષ્યોનું સુખ નથી, પરંતુ ઇચ્છારૂપ અગ્નિની વેદનાને શમાવવાનો ઉપાય છે. આત્મામાં (જે) સ્થિતિ છે તે, નિરાકુળતા હોવાથી તથા વિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી સુખ જ છે. ૪.

नो द्रव्यात्कीर्तितः स्याच्छुभखविषयतः सौधतूर्यत्रिकाद्वा

रूपादिष्टागमाद्वा तदितरविगमात् ક્રીડનાદ્યાદતુભ્યઃ ।

राज्यात्संराजमानात् बलवसनसुतात्सत्कलत्रात्सुगीतात्

भूषाद् भूजागयानादिह जगति सुखं तात्त्विकं व्याकुलत्वात् ॥५॥

નહીં દ્રવ્યથી તે સત્સુખ કાંઈ, કે નહિ તે કીર્તિથી મળે,

ઇન્દ્રિયરમ્ય વિષયથી નહિ, કે જલસાથી મહેલ તળે;

મનોરૂપ ઇષ્ટ પ્રાપ્તિથી તે નહિ, તેમ અનિષ્ટ વિચોગે નહીં;

સુંદર રૂપ કીડા રમણીય ઋતુ રાજ્ય રાજ સન્માને નહીં

વસ્ત્ર પુત્ર સ્ત્રી ભૂષણ ગીતા તરુગિરિ વાહન સેવામાં,

નહીં જગતમાં તાત્ત્વિક સુખ તો મળે માત્ર વ્યાકુળતા ત્યાં. ૫.

અર્થ:—દ્રવ્યથી, કીર્તિથી, મનોરૂપ ઇન્દ્રિયના વિષયોથી અથવા રાજમહેલ, જલસા, નૃત્ય, ગીત, વાજિંત્ર એ ત્રણેથી અથવા સુંદર રૂપથી, ઇષ્ટની પ્રાપ્તિથી અને અનિષ્ટના ત્યાગથી, કીડા આદિ કરવાથી, અનુકૂળ ઋતુઓથી, રાજ્યથી, રાજસન્માનથી, સેના, વસ્ત્ર કે પુત્ર-પુત્રીથી, અનુકૂળ સ્ત્રીથી, મધુર ગીતથી, ભૂષણોથી, વૃક્ષ, પર્વત કે વાહનથી આ જગતમાં તાત્ત્વિક સુખ થતું નથી. કેમ? (કારણ કે) તે સર્વમાં વ્યાકુળતા રહેલી છે તેથી. ૫.

૧૪૨]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

પુરે ગ્રામેડટઞ્યાં નગશિરસિ નદીશાદિસુતટે
મટે દર્યાં ચૈત્યોકસિ સદસિ રથાદૌ ચ ભવને ।
મહાદુર્ગે સ્વર્ગે પથનમસિ લતાવસ્ત્રભવને
સ્થિતો મોહી ન સ્યાત્ પરસમયરતઃ સૌખ્યલવભાક્ ॥૬॥

અટવી ગ્રામ નગર નગશિખરે જલધિ તરંગિણી તટ વસતા,
આશ્રમ ચૈત્ય ગુફા રથ મંદિર સભા આદિમાં સ્થિતિ કરતા;
મહાદુર્ગ નભ માર્ગ તંબૂ કે લતા મંડપે જઈ વસતા,
છતાં મોહી પરસમય રક્ત તે સત્સુખ લવ નહિ પાત્ર થતા. ૬.

અર્થ:—મોહને વશ થયેલ જીવન નગરમાં, ગામમાં, જંગલમાં,
પર્વતની ટોચ ઉપર, સમુદ્રના કાંઠે, મઠમાં, ગુફામાં, દેવાલયના
નિવાસમાં, સભામાં, રથ આદિમાં, મકાનમાં, મહાન કિલ્લામાં,
સ્વર્ગમાં, માર્ગમાં કે, આકાશમાં, લતામંડપમાં કે તંબૂમાં નિવાસ
કરીને રહે તો પણ પરપદાર્થમાં રસ (હોવાથી) અદ્વૈતાંશે પણ
સુખનો ભોક્તા થઈ શકતો નથી. ૬.

નિગોતે ગૂથકીટે પશુનૃપતિગણે ભારવાહે કિરાતે
સરોગે મુક્તરોગે ધનવતિ વિધને બાહનસ્થે ચ પદ્મે ।
યુવાદૌ બારવૃદ્ધે ભવતિ હિ સ્વસુખં તેન કિં યત્ કદાચિત્
સદા વા સર્વદૈવૈતદપિ કિલ યતસ્તન્ન ચાપ્રાપ્તપૂર્વ ॥૭॥

જીવ નિગોદ કે વિષ્ટામાં, પશુ નૃપ, ભીલ, કે ભાર વહે,
રોગી નિરોગી ધનિક દરિદ્રી પગ કે વાહનથી વિહરે;
બાલ યુવાન વૃદ્ધ એ સૌનાં ઇન્દ્રિય સુખ કદી હોય સદા,
તો પણ તેનું કામ શું મારે અપૂર્વ નહિ તે સુલભ બધાં. ૭.

અર્થ:—જે ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ નિગોદમાં, વિષ્ટાના કીડામાં,
પશુ કે નૃપતિના સમૂહમાં, ભાર વહેનાર મજૂરમાં, ભીલમાં, રોગમાં,

અધ્યાક-૧૭]

[૧૪૩

નીરોગીમાં, ધનવાનમાં, ધનહીનમાં, વાહનમાં ફરનારમાં, પગે ચાલનારમાં, યુવાન આદિમાં, બાળક કે વૃદ્ધમાં કોઈ વાર હોય છે કદાચ એ સદા સર્વદા હોય તો ય તેથી શું? (તેનાથી મારે શું પ્રયોજન છે?) કારણ કે તે કદી મને મળ્યું ન હોય એવું અપૂર્વ નથી. ૭.

જ્ઞેયાવલોકનં જ્ઞાનં સિદ્ધાનાં ભવિનાં ભવેત્ ।

આદ્યાનાં નિર્વિકલ્પં તુ પરેષાં સવિકલ્પકં ॥ ૮ ॥

જ્ઞેય પદાર્થો જાણે દેખે સિદ્ધ તથા સંસારી છતાં,
સંસારીનું જ્ઞાન વિકલ્પક, સિદ્ધતાણું અવિકલ્પક ત્યાં. ૮.

અર્થ:—સિદ્ધ આત્માઓને, સંસારી જીવોને, જ્ઞેય પદાર્થનું દર્શન જ્ઞાન થાય છે પણ સિદ્ધોને તે જ્ઞાન દર્શન વિકલ્પરહિત હોય છે અને સંસારીઓને (તે) વિકલ્પ સહિત હોય છે. ૮.

વ્યાકુલઃ સવિકલ્પઃ સ્યાન્નિર્વિકલ્પો નિરાકુલઃ ।

કર્મબંધોઽસુખં ચાદ્યે કર્માભાવઃ સુખં પરે ॥ ૯ ॥

નિર્વિકલ્પ તો નિરાકુલ ને વ્યાકુલ વિકલ્પવંત સદા,
કર્મનાશ સત્સૌખ્ય પ્રથમને, કર્મ-દુઃખયુત અન્ય બધા. ૯.

અર્થ:—વિકલ્પ સહિત જીવ દુઃખી હોય છે અને નિર્વિકલ્પ જીવ સુખી હોય છે. પ્રથમ (સવિકલ્પ)ને કર્મનો બંધ થાય છે અને દુઃખ થાય છે, બીજાને (—નિર્વિકલ્પને) કર્મનો અભાવ અને સુખ થાય છે. ૯.

બહૂન્ વારાન્ મયા ભુક્તં સવિકલ્પં સુખં તતઃ ।

તન્નાપૂર્વ નિર્વિકલ્પે સુખેઽસ્તીહા તતો મમ ॥ ૧૦ ॥

પૂર્વે એ સવિકલ્પ સૌખ્ય મેં અનુભવ્યું બહુ વાર અહા!
તેથી તે ન અપૂર્વ મને તો નિર્વિકલ્પ સુખ વિષે સ્પષ્ટહા. ૧૦.

૧૪૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

અર્થ:—સવિકલ્પ સુખ મેં ઘણીવાર ભોગવ્યું છે તેથી તે (મારા માટે) અપૂર્વ નથી તેથી મને નિર્વિકલ્પ સુખ પ્રત્યે સ્પૃહા છે. ૧૦.

જ્ઞેયજ્ઞાનં સરાગેણ ચેતસા દુઃખમંગિનઃ ।

નિશ્ચયશ્ચ વિરાગેણ ચેતસા સુખમેવ તત્ ॥ ૧૧ ॥

રાગાદિયુતે ચિત્ત સહિત જો જાણે જ્ઞેય વસ્તુ દુઃખ તો;
પણ જો જાણે ચિત્ત-વિરાગે નિશ્ચયથી જીવને સુખ તો. ૧૧.

અર્થ:— રાગયુક્ત ચિત્તથી જ્ઞેય પદાર્થનું જ્ઞાન પ્રાણીને દુઃખ આપે છે અને રાગરહિત મનથી તે જ્ઞાન સુખ જ છે, એ નિશ્ચય છે. ૧૧.

રવેઃ સુધાયાઃ સુરપાદપસ્પ ચિંતામણેરુત્તમકામધેનોઃ ।

દિવો પિદગ્ધસ્ય હરેરર્ચર્ચર્વર્ ગર્વ હરન્ ભો વિજયી ચિદાત્મા । ૧૨ ।

સૂર્ય સુધા સુરતરુ સુરમણિ કે સુરધેનુ સુરસદન મહા,
વિષ્ણુ આદિના ગર્વ હરે એ પ્રખળ ચિદાત્મા વિજયી અહા ! ૧૨.

અર્થ:— હે આત્મન્ ! ચૈતન્યસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મા સૂર્યના, અમૃતના, કલ્પવૃક્ષના, ચિંતામણિ રતનના, ઉત્તમ કામધેનુના, દેવ-લોકના, પંડિતના, વિષ્ણુના અખંડિત ગર્વને ચક્રચૂર કરીને અખંડ પ્રતાપવાન વર્તે છે. ૧૨.

ચિંતા દુઃખં સુખં શાંતિસ્તસ્યા એતત્પ્રતીયતે ।

તચ્છાંતિર્જાયતે શુદ્ધચિદ્રૂપે લયતોઽચલા ॥ ૧૩ ॥

ચિંતા એ દુઃખ સુખ શાંતિ છે એ શાંતિથી પ્રતીત અને;
નિર્મલ ચિદ્રૂપમાં લય લાગ્યે અચલ શાંતિ પ્રગટે જીવને. ૧૩.

અર્થ:— ચિંતા એ દુઃખ છે, શાંતિએ સુખ છે, આ વાત

અધ્યાય-૧૭]

[૧૪૫]

શાંતિથી વિચારતાં પ્રતીતિમાં આવે છે. તે અચળ શાંતિ શુદ્ધચિદ્રૂપમાં લય લાગવાથી પ્રગટ થાય છે. ૧૩.

મુંચ સર્વાણિ કાર્યાણિ સંગં ચાન્યૈશ્ચ સંગતિં ।

મો મન્ય ! શુદ્ધચિદ્રૂપલયે વાંછાસ્તિ તે યદિ ॥ ૧૪ ॥

નિર્મળ ચિદ્રૂપમાં લયની જે વાંછા છે હે ભવ્ય ! તને,
તો તજ સર્વ કાર્ય, બહિરંતર સંગ સંગતિ અન્યજને. ૧૪.

અર્થ:— હે ભવ્ય ! જે શુદ્ધ ચિદ્રૂપના લયની તને ઇચ્છા હોય તો સર્વ (બાહ્ય) કાર્યો તથા પરપદ્ધત્યોનો બાહ્ય અને અંતર સંગ તું છોડી દે. ૧૪.

મુક્તે વ્રાહ્મે પરદ્રવ્યે સ્યાત્સુખં ચેચ્ચિત્તો મહત્ ।

સાંપ્રતં કિં તદાદોષ્ઠઃ કર્માદૌ ન મહત્તરં ॥ ૧૫ ॥

મુક્ત થતાં પરદ્રવ્ય બાહ્યથી જે જીવને સુખ અતીવ દીસે,
તો પછી કર્માદિથી મુક્તને શ્રેષ્ઠ સૌખ્ય શું ના ઉદ્ભવે ? ૧૫.

અર્થ:—બાહ્ય પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરતાં જે આત્માને મહાન સુખ થાય છે તો હવે કર્માદિને છોડતાં આનાથી વિશેષ સુખ આત્માને કેમ ન થાય ? ૧૫.

ઇન્દ્રિયૈશ્ચ પદાર્થાનાં સ્વરૂપં જાનતોઽગ્નિઃ ।

યો રાગસ્તત્સુખં દ્વેષસ્તદ્દુઃખં આંતિજં ભવેત્ ॥ ૧૬ ॥

યો રાગાદિવિનિર્મુક્તઃ પદાર્થાનસ્થિલાનપિ ।

જાનન્નિરાકુલત્વં યત્તાત્ત્વિકં તસ્ય તત્સુખં ॥ ૧૭ ॥

૧૪૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

પ્રાણી વસ્તુસ્વરૂપ જાણતાં, માત્ર બાહ્ય ઇન્દ્રિય જ્ઞાને,
ત્યાં જે રાગ, ગણે સુખ તેને, દ્વેષ દુઃખ ભ્રમથી માને;
રાગાદિથી મુક્ત સંત જે સર્વ વસ્તુ જાણે તોયે,
નિરાકુલતા ત્યાં તેઓને, તે જ સૌખ્ય તાત્ત્વિક હોયે. ૧૬-૧૭

અર્થ:—પદાર્થોનાં સ્વરૂપને ઇન્દ્રિયો વડે જાણતાં જીવને તેમાં
જે રાગ છે તે આંતિથી થતું સુખ છે અને જે દ્વેષ છે તે આંતિ-
જન્ય દુઃખ છે. ૧૬.

સર્વ પદાર્થોને જાણવા છતાં પણ જે જીવ રાગાદિથી અત્યંત
મુક્ત છે તેને જે નિરાકુળતા છે, તે તાત્ત્વિક (સાચું) સુખ છે. ૧૭.

इन्द्राणां सार्वभौमानां सर्वेषां भावनेशिनानां ।

विकल्पसाधनैः सार्थैर्व्याकुलत्वात्सुखं कुतः ॥१८॥

तात्त्विकं च सुखं तेषां ये मन्यन्ते ब्रुवंति च ।

एवं तेषामहं मन्ये महती भ्रांतिरुद्धता ॥ ૧૯ ॥

શકે ચક્રી કે ભવનવાસીના ઇન્દ્ર તણા ઇન્દ્રિય વિષયો,
વિકલ્પકારક હોવાથી ત્યાં વ્યાકુળતા, સુખ ક્યાંથી કહો ?
તે સુખને તાત્ત્વિક જે માને તથા વર્ણવે તે રૂપે,
અહા ! આંતિ મોટી તેઓને માનું ભભાવે ભવકૂપે. ૧૮-૧૯

અર્થ:—ઇન્દ્રોના, ચક્રવર્તીઓના, સર્વે ભવનવાસી દેવોના,
ઇન્દ્રોના વિકલ્પના (રાગાદિનાં) સાધન એવા ઇન્દ્રિયવિષયોથી
સુખ ક્યાંથી હોય ? કેમ કે ત્યાં વ્યાકુળતા છે. ૧૮.

તેઓના સુખને જે તાત્ત્વિક (સાચું) ગણે છે અને કહે છે
તેમને મહાન આંતિ ઉપજી છે એમ હું માનું છું. ૧૯.

વિમુચ્ય રાગાદિ નિજં તુ નિર્જને
પદે સ્થિરતાનાં સુખમત્ર યોગિનાં ।
વિવેકિનાં શુદ્ધચિદાત્મચેતસાં
વિદાં યદા સ્યાન્ન હિ કસ્યચિત્તથા ॥ ૨૦ ॥

(શિષ્યશિળી)

તથા રાગાદિને વિજન પદમાં સ્થિતિ ધરતા,
અહા! જ્ઞાની નિત્યે સ્વકીય પરનો ભેદ કરતા;
વિવેકા એ ચિત્તે સહજ નિજરૂપે રત રહે,
વરે યોગી તેવું નિજ સુખ કદી અન્ય ન લહે. ૨૦.

અર્થ:—રાગાદિનો ત્યાગ કરી, નિર્જનસ્થળમાં સ્થિતિ
કરનારને, યોગીઓને, જડ ચેતનના ભેદજ્ઞાનરૂપ વિવેકવાળાઓને,
શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં જેમનું ચિત્ત લીન છે એવાઓને, આત્મ-
જ્ઞાનીઓને અહીં જેવું આત્મિક સુખ પ્રગટ થાય છે તેવું (બોલ)
કોઈને પ્રગટવું સંભવતું નથી. ૨૦.

અધ્યાય ૧૮ મો

[શુદ્ધ ચિદ્રૂપની પ્રાપ્તિનો ક્રમ]

શ્રુત્વા શ્રદ્ધાય વાચા ગ્રહણમપિ દૃઢં ચેતસા યો વિધાય
કૃત્વાંતઃ સ્થૈર્યબુદ્ધ્યા પરમનુભવનં તલ્લયં યાતિ યોગી ।
તસ્ય સ્યાત્કર્મનાશસ્તદનુ શિવપદં ચ ક્રમેણેતિ શુદ્ધ-
ચિદ્રૂપોઽહં હિ સૌખ્યં સ્વભવમિહ સદાસન્ન મન્યસ્ય નૂનં ॥૧॥

(મંદાક્યાન્ટા ૭૬)

‘ શુદ્ધાત્મા હું, મુજ સ્વરૂપ એ, ’ સુણી શ્રદ્ધા કરીને,
ધારે તેને મન વચનથી એક નિષ્ઠા ધરીને;
બુદ્ધિ ઉરે સ્થિર ધરી અતિ અન્યને ભિન્ન જાણે,
યોગી તે તો અનુભવ લહે લીનતા તત્ત્વતાને.
નિશ્ચે એવા નિકટભવિનાં કર્મ તો નાશ પામે,
પ્રાપ્તિ તેને શિવપદતણી, સિદ્ધિમાં તે વિરામે;
આવે એના ભવભ્રમણનાં દુઃખનો અંત પૂર્ણ,
ને એ સ્વાત્મોત્થિત સુખ સદાસ્વાદ પામે પ્રપૂર્ણ. ૧.

અર્થ:— ‘ હું શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છું ’ એમ સાંભળીને,
નિઃશંકપણે તે સત્ય છે એમ શ્રદ્ધા કરીને વાણીથી અને અંતર્વૃત્તિથી
પણ દૃઢતાથી ગ્રહણ કરીને, અંતરમાં મનની સ્થિરતા કરી, સર્વોત્તમ
એવો શુદ્ધાત્માનો અનુભવ કરીને, જે યોગી તે સ્વાનુભવમાં લય
પામે છે, તે આસન્નભવ્યતા કર્મનો ક્રમે કરીને અવશ્ય નાશ થાય
છે અને ત્યાર પછી (તેને) મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ અને સદાકાળ રહેતું
આત્મિક સુખ અહીં જ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧.

ગૃહિભ્યો દીયતે શિક્ષા પૂર્વ ષટ્કર્મપાલને ।

વ્રતાંગીકરણે પશ્ચાત્સંયમગ્રહણે તતઃ ॥ ૨ ॥

યતિભ્યો દીયતે શિક્ષા પૂર્વ સંયમપાલને ।

ચિદ્રૂપચિંતને પશ્ચાદયમુક્તો બુદ્ધૈઃ ક્રમઃ ॥ ૩ ॥

શિક્ષા દેવી પ્રથમગૃહીને કર્મ પદ પાલવાની,
લેવાં તેણે વ્રત પછી સ્થિતિ સંયમે ધારવાની;
શિક્ષા દેવી પ્રથમ યતિને સંયમે પાલવાની,
ચિદ્રૂપે ચિંતન પછી કરે એ ક્રમે જ્ઞાની-ચાણી. ૨-૩

અર્થ:— ગૃહસ્થોને પહેલાં છ નિત્યકર્મના પાલનનો બોધ
આપવામાં આવે છે પછી વ્રતો અંગીકાર કરવાની અને ત્યારપછી
સંયમ ગ્રહણ કરવાની શિક્ષા અપાય છે. ૨.

મુનિઓને પ્રથમ સંયમ પાળવાની શિક્ષા અપાય છે અને
પછી ચિદ્રૂપનું ધ્યાન કરવાની શિક્ષા આપવામાં આવે છે; આ ક્રમ
જ્ઞાનીઓએ કહ્યો છે. ૩.

સંસારમીતિતઃ પૂર્વ રુચિર્મુક્તિસુખે દૃઢા ।

જાયતે યદિ તત્પ્રાપ્તેરુપાયઃ સુગમોસ્તિ તત્ ॥ ૪ ॥

યુગપજ્જાયતે કર્મમોચનં તાત્ત્વિકં સુખં ।

લયાચ્ચ શુદ્ધચિદ્રૂપે નિર્વિકલ્પસ્ય યોગિનઃ ॥ ૫ ॥

લાગ્યે ભીતિ ભવતણી, ઉગે, મુક્તિસૌખ્યે સુરુચિ,
મુક્તિહેતુ સુગમ અતિ તો આદ્ય તે તીવ્ર રુચિ;
પામે યોગી સત્ સુખ અને કર્મ મુક્તિય સાથે,
નિર્વિકલ્પી યદિ લય લહે શુદ્ધચિદ્રૂપમાં તે. ૪-૫

૧૫૦]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

અર્થ:— જો સૌથી પ્રથમ સંસારના ભયથી મોક્ષસુખમાં દૃઢ રુચિ ઉત્પન્ન થાય તો તે મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિનો સહેલો ઉપાય છે. ૪.

શુદ્ધચિદ્રૂપમાં તદ્દત્તીન થવાથી નિર્વિકલ્પ યોગીને કર્મથી મુક્તિ અને તૌત્ત્વિક સુખ એકસાથે પ્રગટે છે. ૫.

અષ્ટાવંગાનિ યોગસ્ય યમો નિયમ આસનં ।

પ્રાણાયામસ્તથા પ્રત્યાહારો મનસિ ધારણા ॥૬॥

ધ્યાનશ્ચૈવ સમાધિશ્ચ વિજ્ઞાયૈતાનિ શાસ્ત્રતઃ ।

સદૈવાભ્યસનીયાનિ મદંતેન શિવાર્થિના ॥ ૭ ॥

(હરિગીત)

યમ નિયમ આસન તેમ પ્રાણાયામ પ્રત્યાહારને, મનધારણા સદ્ધ્યાનને પ્રાંતે સમાધિ સાર જે; સત્શાસ્ત્રથી જાણી યથારથ યોગનાં અષ્ટાંગ એ, અભ્યાસ તેનો નિત્ય કરવો, સર્વ ભવ્ય શિવાર્થીએ. ૬-૭

અર્થ:— યમ (આખા જીવન માટે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાંચ વ્રત અંશે કે પૂર્ણપણે પાળવા તે), નિયમ (શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન; અથવા ત્યાગ, મૌન, ઉપવાસ વગેરે થોડા સમય માટે લેવામાં આવે તે નિયમ છે), આસન (યોગનાં અનેક આસનોમાંથી એક આસને બેસવાનો દૃઢ અભ્યાસ), પ્રાણાયામ (શ્વાસજય), વિષયોથી ઇન્દ્રિયને પાછી વાળવી તે, તત્ત્વસ્વરૂપ ધ્યેયને મનમાં ધારણ કરવું તે; ધ્યાન (ધ્યેયમાં વિશેષે એકાગ્રતા), તથા સ્વરૂપમાં નિરંતર સ્થિતિ તે સમાધિ, આ યોગના આઠ અંગ યોગશાસ્ત્રોથી જાણીને મોક્ષાર્થી ભવ્ય જીવે (તેમનો) નિત્ય અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે. ૬-૭.

અધ્યાય-૧૮]

[૧૫૧]

ભાવાન્મુક્તો ભવેચ્છુદ્ધચિદ્રૂપોહમીતિસ્મૃતેઃ ।

યદ્યાત્મા ક્રમતો દ્રવ્યાત્સ કથં ન વિધીયતે ॥૮॥

ક્ષણે ક્ષણે વિમુચ્ચેત શુદ્ધચિદ્રૂપચિંતયા ।

તદન્યચિંતયા નૂનં વધ્યેતૈવ ન સંશયઃ ॥૯॥

હું શુદ્ધ ચિદ્રૂપ એમ સ્મરતાં ભાવમુક્ત થવાય જ્યાં,
આત્મા ક્રમે કરી તો પછી શું દ્રવ્ય મુક્ત ન થાય ત્યાં;
ક્ષણ ક્ષણ મુકાયે કર્મથી જીવ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ-ચિંતને,
બંધાય તે પરદ્રવ્ય-ચિંતનથી ન સંશય સુજ્ઞને. ૮-૯

અર્થ:—જો આત્મા હું શુદ્ધ ચિદ્રૂપ છું એમ સ્મરણ કરીને
ભાવથી મુક્ત થાય તો ક્રમે ક્રમે તે દ્રવ્યથી મુક્ત કેમ ન થાય? ૮.

શુદ્ધચિદ્રૂપના ચિંતનથી (જીવ) ક્ષણે ક્ષણે મુક્ત થાય (છે)
અને તેનાથી બીજી ચિંતા કરવાથી ખરેખર તે બંધાય જ (છે);
એમાં સંશય નથી. ૯.

સયોગક્ષીણમિશ્રેષ્ઠ ગુણસ્થાનેષુ નો મૃતિઃ ।

અન્યત્ર મરણં પ્રોક્તં શેષત્રિક્ષપકૈર્વિના ॥ ૧૦ ॥

મિથ્યાત્વેઽવિરતે મૃત્યા જીવા યાંતિ ચતુર્ગતીઃ ।

સાસાદને વિના શ્વઘ્નં તિર્યગાદિગતિત્રયં ॥ ૧૧ ॥

ગુણસ્થાન ત્રીજે ખારમે ને તેરમે મૃત્યુ નહીં,
ના ક્ષપક શ્રેણીમાં મરણ કહ્યું અન્ય ગુણસ્થાનો મહીં;
મિથ્યાત્વ અવિરતિમાં મરણ થતાં ચતુર્ગતિ જીવ જતા,
સાસાદને મૃત્યુ થતાં વિણ નરક ત્રણ ગતિ પામતા. ૧૦-૧૧

અર્થ:—તેરમા સયોગકેવળી, ખારમા ક્ષીણમોહ અને ત્રીજા

૧૫૨]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી]

મિશ્ર ગુણસ્થાનોમાં મરણ થતું નથી. બીજાં ત્રણ ક્ષપક શ્રેણીના ૮-૯-૧૦ ગુણસ્થાન વિના બાકીના બીજાં ગુણસ્થાનોમાં મરણ થાય છે એમ કહ્યું છે. ૧૦.

પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનમાં, ચોથા અવિરત સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાનમાં, મરણ પામેલા જીવો ચાર ગતિમાંની કોઈ એક ગતિમાં જાય છે, બીજા સાસાદન ગુણસ્થાનમાં મરણ પામેલા જીવો નરક સિવાય, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ત્રણ ગતિમાંની કોઈ એક ગતિમાં જાય છે. ૧૧.

अयोगे मरणं कृत्वा भव्या यांति शिवालयं ।

मृत्वा देवगतिं यांति शेषेषु सप्तसु ध्रुवं ॥ १२ ॥

ભવ્યો અયોગી ગુણસ્થાને મરણથી શિવ પહોંચતા,
ગુણસ્થાન બાકી સાત તેમાં મરણ કરી સુરગાત જતા. ૧૨.

અર્થ:— ભવ્ય જીવો અયોગી (ચૌદમા) ગુણસ્થાનકે મરણ કરીને મોક્ષસ્થાનમાં જાય છે અને બાકીના સાતમાં મરીને નિશ્ચયથી દેવગતિમાં જાય છે. ૧૨.

शुद्धचिद्रूपसद्धानं कृत्वा यांत्यधुना दिवं ।

तत्रेन्द्रियसुखं भुक्त्वा श्रुत्वा वाणीं जिनागतां ॥ १३ ॥

जिनालयेषु सर्वेषु गत्वा कृतार्चनादिकं ।

ततो लब्ध्वा नरत्वं च रत्नत्रय विभूषणं ॥ १४ ॥

शुद्धचिद्रूपसद्धानवलोकृत्वा विधिक्षयं ।

सिद्धस्थानं परिप्राप्य त्रैलोक्यशिखरे क्षणात् ॥ १५ ॥

साक्षाच्च शुद्धचिद्रूपा भूत्वात्यंतनिराकुलाः ।

तिष्ठंत्यनंतકાલં તે ગુણાષ્ટક સમન્વિતાઃ ॥ ૧૬ ॥

જન શુદ્ધ ચિદ્રૂપનું કરી સદ્ધ્યાન સુર અધુના થતા;
ઇન્દ્રિય સુખ ત્યાં ભોગવી, જિનવાણી મુણવા પામતા. ૧૩.

ત્યાં સર્વ જિનમંદિર વિષે, વિચરે પૂજાદિ આચરે,
ત્યાંથી ફરી નરભવ અને વળી રત્નત્રય ભૂષણ ધરે;
ત્યાં શુદ્ધ ચિદ્રૂપ ધ્યાનના બળથી કરમનો ક્ષય કરે,
ક્ષણ એકમાં ત્રણ લોક શિખરે સિદ્ધિસ્થાને જઈ ઠરે. ૧૪-૧૫

અત્યંત નિરાકુળ બની સાક્ષાત્ ચિદ્રૂપ શુદ્ધ તે,
રાજે અનંતા કાળ સુખમાં અષ્ટ ગુણ સમૃદ્ધ તે. ૧૬.

અર્થ:—આ વર્તમાન કાળમાં શુદ્ધચિદ્રૂપનું સત્ ધ્યાન કરીને
જીવ દેવલોકમાં જાય છે, ત્યાં ઇન્દ્રિય સુખ ભોગવીને જિનભગવાનની
વાણી સાંભળીને, સર્વ જિનમંદિરોમાં જઈને પૂજા આદિ કરીને.
ત્યાર પછી મનુષ્યભવ અને રત્નત્રયરૂપ ભૂષણ પ્રાપ્ત કરીને, શુદ્ધ
ચિદ્રૂપના સદ્ધ્યાનના બળથી, કર્મનો નાશ કરીને, ક્ષણમાં ત્રણ
લોકના શિખર ઉપર સિદ્ધિસ્થાન પામીને તથા સાક્ષાત્ શુદ્ધચિદ્રૂપ
બનીને આઠ ગુણથી યુક્ત તેઓ અત્યંત નિરાકુળ (સુખમય બનીને)
અનંતકાળ સુધી વિરાજે છે. ૧૩-૧૪-૧૫-૧૬.

ક્રમતઃ ક્રમતો યાતિ કીટિકા શુકવત્ફલં ।

નગસ્થં સ્વસ્થિતં ના ચ શુદ્ધચિદ્રૂપચિંતનં ॥ ૧૭ ॥

ક્રમથી ચઢી કીડી તરુ પર સ્વાદુ ફલ શુકવત્ બહે,
ક્રમથી જનો ચિદ્રૂપ ચિંતન શુદ્ધ સ્વસ્થિત ત્યમ લહે. ૧૭.

અર્થ:—ક્રમે ક્રમે ચઢીને કીડી વૃક્ષ ઉપર રહેલા ફળ પાસે
પોપટની માફક પહોંચે છે અને મનુષ્ય પોતામાં રહેલા શુદ્ધ ચિદ્રૂપના
ચિંતનને તે જ પ્રમાણે ક્રમે કરીને પામે છે. ૧૭.

૧૫૪]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

ગુર્વાદીનાં ચ વાક્યાનિ શ્રુત્વા શાસ્ત્રાણ્યનેકશઃ ।

કૃત્વાભ્યાસં યદા યાતિ તદ્વિ ધ્યાનં ક્રમાગતં ॥ ૧૮ ॥

જિનેશાગમનિર્યાસમાત્રં શ્રુત્વા ગુરોર્વચઃ ।

વિનાભ્યાસં યદા યાતિ તદ્ધ્યાનં ચાક્રમાગતં ॥ ૧૯ ॥

ગુરુ આદિનાં બહુ વચન સુણી, વળી ભણી શાસ્ત્ર અનેક જે;

અભ્યાસ કરીને ધ્યાન લહીએ, ક્રમાગત કહું ધ્યાન તે. ૧૮.

જિન શાસ્ત્ર કેવળ સાર જે ગુરુ-વચન એક સુણી યદા,

અભ્યાસવિણ તદ્ધ્યાન પ્રાપ્તિ, અક્રમાગત તે તદા. ૧૯.

અર્થ:—ગુરુ આદિનાં વચનો તથા અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રો સાંભળીને, (તેમનો) અભ્યાસ કરીને જ્યારે ધ્યાન પમાય છે ત્યારે તે ખરેખર કમથી પ્રાપ્ત થયેલું ધ્યાન ગણાય છે. ૧૮.

અને જિનેન્દ્રભગવાનનાં શાસ્ત્રોના સંપૂર્ણ એક સારરૂપ માત્ર સદ્ગુરુનું વચન સાંભળીને (અનેક) શાસ્ત્રોના અભ્યાસ વિના જ્યારે જીવ ધ્યાન પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તે અક્રમાગત ધ્યાન કહેવાય છે. ૧૯.

न लाभमानकीर्त्यर्था कृता कृतिरियं मया ।

किंतु मे शुद्धचिद्रूपे प्रीतिः सेवात्रकारणं ॥ ૨૦ ॥

(ઉપજ્ઞાતિ)

ન લાભ માટે, નહિ માન અર્થે,

કૃતિ રચી આ નહિ કીર્તિ અર્થે;

જે શુદ્ધચિદ્રૂપમાં પ્રીતિ મારી,

તે માત્ર અત્રે કૃતિ હેતુ ભારી. ૨૦.

અર્થ:—આ (અર્થ રચના રૂપ) કૃતિ, મેં કાંઈ પણ મેળવવા

અધ્યાય-૧૮]

[૧૫૫]

માનાર્થે કે કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે કરી નથી પરંતુ મારી શુદ્ધ-
ચિદ્રૂપમાં જે પ્રીતિ છે તે માત્ર આ રચનામાં કારણ છે. ૨૦.

જાતઃ શ્રીસકલાદિકીર્તિમુનિપઃ શ્રીમૂલસંઘેગ્રણી-
સ્તત્પટ્ટોદયપર્વતે રવિરભૂઙ્ઘ્યાંબુજાનંદકૃત્ ।
વિખ્યાતો ભુવનાદિકીર્તિરથ યસ્તત્પાદકંજે રતઃ
તત્ત્વજ્ઞાનતરંગિણીં સ કૃતવાનેતાં હિ ચિદ્ભૂષણઃ ॥૨૧॥

શ્રી મૂલ સંઘે અગ્રણી, શ્રી સકલકીર્તિ મુનિવરા,
તે પટ્ટરૂપ ઉદયાચળે, ભવિજન-કમલ-હર્ષિત કરા;
રવિ સમ ભુવનકીર્તિ થયા, તેનાં ચરણમાં રતિ ઘણી,
તે જ્ઞાનભૂષણની કૃતિ આ, તત્ત્વજ્ઞાન તરંગિણી. ૨૧.

અર્થ:—શ્રી મૂળસંઘમાં અગ્રેસર સકલકીર્તિ નામે આચાર્ય
થયા. તેમના પટ્ટરૂપ ઉદયાચળ પર ભવ્યજીવોરૂપ કમળોને વિકસાવી
આનંદ આપનાર પ્રખ્યાત ભુવનકીર્તિ સૂર્યસમાન થયા, ત્યારપછી જે
તેમના ચરણકમળમાં રત જ્ઞાનભૂષણ થયા તેમણે આ તત્ત્વજ્ઞાન
તરંગિણી નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે. ૨૧.

ક્રીડંતિ યે પ્રવિદ્યેનાં તત્ત્વજ્ઞાનતરંગિણીં ।

તે સ્વર્ગાદિસુખં પ્રાપ્ય સિદ્ધયંતિ તદનંતરં ॥૨૨॥

આ તત્ત્વજ્ઞાન તરંગિણીમાં જે પ્રવેશી ત્યાં રમે,
સ્વર્ગાદિ સુખને પામીને સિદ્ધિ વરે તે અનુક્રમે. ૨૨.

અર્થ:—જેઓ આ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ નદીમાં પ્રવેશીને ક્રીડા કરે
છે તેઓ સ્વર્ગાદિ સુખ પામીને પછી સિદ્ધ થાય છે. ૨૨.

યદૈવ વિક્રમાતીતાઃ શતપંચદશાધિકાઃ ।

ષષ્ઠિઃ સંવત્સરા જાતાસ્તદેયં નિર્મિતા કૃતિઃ ॥૨૩॥

૧૫૬]

[તત્ત્વજ્ઞાન-તરંગિણી

જ્યાં વર્ષ પંદરસો અને વળી સાઠ વિક્રમનાં વિત્યાં,
શ્રી જ્ઞાનભૂષણ કવિવરે રચી આ કૃતિ આત મુખદ ત્યા. ૨૩.

અર્થ:—જ્યારે વિક્રમ સંવતનાં પંદરસો સાઠ વર્ષો વીતી ગયાં
ત્યારે આ કૃતિ રચાઈ છે. ૨૩.

ગ્રંથસંખ્યાત્ર વિજ્ઞેયા લેખકૈઃ પાઠકૈઃ કિલ ।

ષટ્ત્રિંશદધિકા પંચશતી શ્રોતૃજનૈરપિ ॥ ૨૪ ॥

લેખક પાઠક શ્રોતૃજન, લહે સ્વરૂપ સંભાળ;
જાણી સંખ્યા પાંચસો, છત્રીસ શ્લોક રસાળ. ૨૪.

અર્થ:—આ ગ્રંથના લેખક, પાઠકોએ અને શ્રોતાઓએ આ
ગ્રંથની શ્લોક સંખ્યા પાંચસો છત્રીસ જાણવી.

